

ISSN 0353-9644

БРАНИЧ

Часопис за правну теорију и праксу
Адвокатске коморе Србије

Година СXXXVII • Нова серија

Број 3/2024

Београд

2024

Власник и издавач:
АДВОКАТСКА КОМОРА СРБИЈЕ
11000 Београд, Дечанска бр. 13/II
Телефон: +381 11/32 39 875

Досадашњи главни и одговорни уредници:

Милан Ст. МАРКОВИЋ (1887. и 1897–1901); Ђорђе НЕНАДОВИЋ (1888–1890);
Добривоје–Добра ПЕТКОВИЋ (1902–1906. и 1925–1926); Љубомир СТЕФАНОВИЋ
(1927–1930); Др Обрад БЛАГОЈЕВИЋ (1931–1933); Др Видан БЛАГОЈЕВИЋ (1934);
Др Радоје ВУКЧЕВИЋ (1935–1937); Владимир СИМИЋ (1938–1941); Др Александар
МИКУЛИЋ (Адвокатура, 1976–1981); Горазд ОГУРЕК (Адвокатура, 1982–1984);
Михаило МЛАДЕНОВИЋ (Адвокатура, 1985–1990); Мирослав ДИНЧИЋ (1991–1995);
Живојин ШЕСТИЋ (1995–2002); Др Недељко ЈОВАНЧЕВИЋ (2002–2017)

Главни и одговорни уредник
ДР МИРОСЛАВ ПАУНОВИЋ
адвокат

Уређивачки одбор

———— * —————

др Јована ВЕЛИЧКОВИЋ, адвокатица у Београду
Оливер Б. ИЊАЦ, адвокат у Нишу
Тијана КОСТИЋ, адвокатица у Београду
Владимир П. МИЉЕВИЋ, адвокат у Београду
проф. др Наташа ПЕТРОВИЋ ТОМИЋ, редовни професор
Правног факултета Универзитета у Београду
проф. др МИЛАН ШКУЛИЋ, редовни професор
Правног факултета Универзитета у Београду

Припрема за штампу: Душан Ћасић

Адреса редакције

———— * —————

АДВОКАТСКА КОМОРА СРБИЈЕ
11000 БЕОГРАД, Дечанска 13/II – Тел.: +381 11/32 39 875 – Факс: 32 37 082
www.aks.org.rs; e-mail: a.k.srbije@gmail.com

БРАНИЧ излази тромесечно.

Електронска адреса часописа *Бранич*: <https://aks.org.rs/cir/бранич/>

Штампано у 1100 примерака
Штампа Службени гласник, Београд

Овај број *Бранича* припремљен је за штампу у септембру 2024. године.

Stamp
Bar Association of Serbia

BRANIČ

Journal of Legal Theory and Practice
of the Bar Association of Serbia

Year CXXXVII • New series

Number 3/2024

Belgrade

2024

Owner and publisher:
BAR ASSOCIATION OF SERBIA
11000 Beograd, Dečanska 13/II
Telephone: +381 11 32 39 875 – Fax: 32 37 082

Previous editors-in-chief:

Milan St. MARKOVIĆ (1887 and 1897–1901); Đorđe NENADOVIĆ (1888–1890);
Dobrivoje – Dobra PETKOVIĆ (1902–1906 and 1925–1926); Ljubomir STEFANOVIĆ
(1927–1930); Obrad BLAGOJEVIĆ, PhD (1931–1933); Vidan BLAGOJEVIĆ, PhD
(1934); Radoje VUKČEVIĆ, PhD (1935–1937); Vladimir SIMIĆ (1938–1941);
Aleksandar MIKULIĆ, PhD (Advocacy; 1976–1981); Gorazd OGUREK
(Advocacy; 1982–1984); Mihailo MLADENOVIĆ (Advocacy, 1985–1990);
Miroslav DINČIĆ (1991–1995); Živojin ŠESTIĆ (1995–2002);
Nedeljko JOVANČEVIĆ, PhD (2002–2017)

Editor-in-chief

— * —

dr Miroslav PAUNOVIĆ

Attorney at law

Editorial Board:

— * —

dr Jovana VELIČKOVIĆ, attorney at law in Belgrade, Oliver B. INJAC, attorney at
law in Niš, Tijana KOSTIĆ, attorney at law in Belgrade, Vladimir P. MILJEVIĆ,
attorney at law in Belgrade, prof. dr Nataša PETROVIĆ TOMIĆ, full professor at the
Faculty of Law, University of Belgrade, prof. dr Milan ŠKULIĆ, full professor at the
Faculty of Law, University of Belgrade

Prepress: Dušan Časić

Address of the Editor

— * —

ADVOKATSKA KOMORA SRBIJE

11000 Beograd, Dečanska 13/II – Tel.: +381 11/32 39 875 – Fax: 32 37 082

www.aks.org.rs; e-mail: a.k.srbije@gmail.com

Branich is published quarterly. Manuscripts are withheld.

Contributions to the journal are not paid.

Subscription: **ADVOKATSKA KOMORA SRBIJE** – 11000 Beograd, Dečanska 13/II,

Circulation: 1100 copies

Printed by Službeni glasnik, Belgrade

САДРЖАЈ

Увод	9
------------	---

ЧЛАНЦИ*Марко В. Рејић*

Употреба вештачке интелигенције у модерном друштву и њене етичке и правне импликације	11
--	----

Др Мирослав Пауновић

Услови за покретање инвестиционе арбитраже	34
--	----

Др Срђан Алексић

Право на здраву животну средину – међународни стандарди и Устав Републике Србије	56
---	----

Др Снежана Радовановић

Европска уставност и уставни идентитет	82
--	----

Владислава Савић

Аутентичност загарантована – значај ознака географског порекла	97
--	----

Свејлана Косић

Објављивање интимних фотографија и видео-снимака без одобрења жртве – кривично дело?	104
---	-----

КОМЕНТАРИ, РАСПРАВЕ, ИСТРАЖИВАЊА*Мирсен Алибашић*

Неовлашћено прикупљање личних података од стране службених лица	115
--	-----

ПРИКАЗИ*Др Срђан Радуловић*

„Збирка сентенци из грађанског права и грађанског процесног права” – приказ едиције „Примена прописа – Судска пракса” 131

Димијрије Андрејић

Традиционални успеси на Moot-court такмичењима студената Правног факултета Универзитета у Нишу 135

Игор Муица

Успех српских студената на међународном такмичењу „Willem C. Vis International Commercial Arbitration Moot” 142

Др Мирослав Пауновић

Телефонски разговори и њихове правне последице – представљање текста из „Бранича” бр. 7 и 8 из 1900. године (репринт) 153

TABLE OF CONTENTS

Introduction	9
--------------------	---

ARTICLES*Marko V. Repić*

Use of Artificial Intelligence in Modern Society and its Ethical and Legal Implications	11
---	----

Miroslav Paunović, PhD

Conditions for Initiation of the Investment Arbitrations	34
--	----

Srđan Aleksić, PhD

Right to Healthy Environment – International Standards and Constitution of the Republic of Serbia	56
---	----

Snežana Radovanović, PhD

European Constitutionalism and Constitutional Identity	82
--	----

Vladislava Savić

Authenticity Guaranteed – Significance of Marks of Geographical Indications	97
---	----

Svetlana Kostić

Publication of Intimate Photos and Video Records without Consent of Victims – Criminal Offence?	104
---	-----

COMMENTARIES, DISCUSSIONS, RESEARCHES*Mirsen Alibašić*

Unauthorized Collection of Personal Data by Officials	115
---	-----

REVIEWS*Srđan Radulović, PhD*

„Collection of Sentences from Civil Law and Civil Procedural Law” – Review of Edition „Application of Laws – Court Practice”	131
--	-----

Dimitrije Andrejić

Traditional Success at Moot-court Competitions of Students
of the Faculty of Law, University of Niš 135

Igor Muidža

Success of Serbian Students at the International Competition
„Willem C. VIS International Commercial Arbitration Moot” 142

Miroslav Paunović, PhD

Telephone Conversation and its Legal Consequences –
presentation of article from „Branich” no. 7 and 8/1900 (reprint) 153

УВОД

Поштоване колегинице и колеге,

I.

Подсећамо Вас да се, по одлуци Управног одбора Адвокатске коморе Србије, „Бранич” од последња два прошлогодишња броја штампа у знатно смањеном броју примерака.

„Бранич” је доступан и на посебном „сајту” Адвокатске коморе Србије, у *PDF* формату који омогућава једноставно претраживање.

Часопис ће поштом бити слат институцијама којима је тако био и до сада достављан (библиотеке, правни факултети, регионалне адвокатске коморе, судови, тужилаштва), као и члановима органа Адвокатске коморе, те сарадницима часописа. Колегиницама и колегама који то затраже часопис ће и даље бити слат на адресе адвокатских канцеларија.

II.

„Бранич” који је пред вама, на екрану или у рукама, бави се питањима од значаја за адвокатуру и њену улогу у друштву, те садржајима интересантним за свакодневну адвокатску праксу. Готово све теме је наметнуо динамични друштвени живот.

Тако су и у овом броју часописа нашли место прилози који говоре о правним последицама употребе вештачке интелигенције и о праву интелектуалне својине. Природно је што се адвокатски часопис и даље критички бави правном страном неких најактуелнијих друштвених догађања – правом на здраву животну средину, правом на заштиту од неовлашћеног коришћења личних података, као и претњама огромним тужбеним захтевима по основу наводних повреда страних инвестиција у рударство. На овај начин „Бранич” остаје у жижи догађаја, а сарадници, са правног становишта, обрађују теме од животног значаја у којима и адвокати имају активну улогу. У овом смислу, вреди се подсетити да је на страницама адвокатског часописа писано о уставним променама и изменама значајних закона (Закон о полицији, Закон о парничном

поступку, Кривичног законика и др.), о повредама права и заштити узбуњивача, о поступању судова и органа извршне власти у екстрадиционим поступцима, о заштити малолетника итд.

Часопис и даље прати успехе студената права са државних универзитета на међународним студентским стручним такмичењима. Наставља се и са приказом прилога из богате ризнице „Бранича” (овог пута је представљен чланак објављен у броју из 1900. године који показује да се теме којима се бави адвокатура нису много промениле протеком времена).

III.

Одлуком Управног одбора Адвокатске коморе Србије, Уређивачки одбор је проширен са два истакнута члана академске заједнице. Имена нових чланова Одбора, цењених професора Правног факултета Универзитета у Београду, од овог броја налазе се у импресуму „Бранича”. Квалитет часописа ће овим избором сигурно бити повећан, а тиме испуњен основни услов да „Бранич” поново стекне научни статус.

У Београду, септембар 2024. године

Уређивачки одбор

Датум пријема рада: 15. август 2024.
Датум прихватања рада: 30. август 2024.
ТИП РАДА: ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД
UDK 004.8:17
342.738

Марко В. Репић*
адвокат у Београду**

УПОТРЕБА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ У МОДЕРНОМ ДРУШТВУ И ЊЕНЕ ЕТИЧКЕ И ПРАВНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ¹

Сажетак:

Рад истражује примену вештачке интелигенције у модерном друштву. Разматра предности, изазове и потенцијалне импликације употребе вештачке интелигенције у различитим правним процесима и теоријским конструкцијама. Брз развој вештачке интелигенције последњих година изазвао је низ промена у различитим секторима, укључујући и правну област. Са способношћу обраде огромних количина података невероватном брзином и обећањем објективног доношења одлука, вештачка интелигенција отвара врата новој друштвеној

* Електронска адреса аутора: marko.repic@doklestinic.aw.

* Докторант, Правни факултет Универзитета у Нишу.

** Адвокатска канцеларија Доклестич Репић & Гајин.

¹ Рад је прерађена и за потребе адвокатуре прилагођена верзија чланка објављеног у часопису *Правни хоризонти* Правног факултета Универзитета у Нишу бр. 8/2024.

револуцији. Истраживање ове нове области у исти мах поставља значајна етичка, филозофска и правна питања. Системи вештачке интелигенције чине тешким, ако не и немогућим, дешифровање тачних разлога њихових одлука. Недостатак транспарентности представља изазов у области где је рационалност иза одлука, посебно судских, од суштинског значаја. Осим тога, иако машине можда немају урођене предрасуде, подаци на којима су обучене могу их имати. То може ненамерно одржавати постојеће предрасуде и систематске пристрасности, доводећи до неправедних исхода под маском објективних машинских одлука.

Кључне речи: вештачка интелигенција, дискриминација, обрада података, људска права, транспарентност, правна сигурност.

I. Увод

У ери технолошког процвата, вештачка интелигенција поставља се као сила која има потенцијал да преобликује многе аспекте нашег друштва, од здравства до финансија и образовања. Но, њена улога и импликације на друштво, представљају посебно интригантну парадигму која се креће између обећања иновативних решења и могућих етичких замки.

Док једна визија сугерише дистопијску будућност у којој вештачка интелигенције служи као алат за надзор, контролу и потискивање људских права, друга перспектива види вештачку интелигенцију као ултимативни инструмент за постизање праведности, ефикасности и транспарентности у друштвеном систему. Како вештачка интелигенција наставља да се развија незапамћеном брзином, тако се намеће питање, у ком обиму ће то утицати на функционисање нашег друштва?

У овом контексту, дихотомија између ове две перспективе пружа занимљив оквир за разумевање ових дилема. С једне стране, тамна перспектива нас подсећа на опасности које вештачка интелигенције може донети: масовни надзор, потенцијал за манипулацију, недостатак транспарентности у одлучивању и, можда најважније, губитак људске контроле над машинама које смо створили. Ово је визија света у којем технологија не ослобађа, већ потчињава.

II. Настанак вештачке интелигенције

1. Дефиниција вештачке интелигенције

Вештачка интелигенција је грана рачунарске науке која се бави креирањем рачунарских система који имају способност да обављају задатке који иначе захтевају људску интелигенцију. Ови системи могу учити, размишљати, закључивати, доносити одлуке и решавати проблеме.² У питању су у суштини рачунарски системи који демонстрирају интелигенцију сличну људској. Ови системи укључују способности као што су учење, закључивање, перцепција, језик и самосвест.³

За разлику од обичних рачунарских програма, који могу да обављају ограничене математичке операције, вештачка интелигенција има способности које је приближавају људској. Наиме, једна од основних карактеристика вештачке интелигенције огледа се у њеној могућности континуираног учења и унапређења сопствених могућности током времена.

За разлику од других програмских система које је потребно повремено ажурирати или заменити новом верзијом, то није потребно вештачкој интелигенцији која стално учи, адаптира се и унапређује. Самим тим, вештачка интелигенција је у стању да, као и људи, анализирајући доступне информације, утврђује шаблоне и моделе на основу којих је у стању да доноси одлуке.

Једна од карактеристика вештачке интелигенција је и могућност прилагођавања и промена својих образаца понашања ако утврди да је постојећи модел рада неадекватан за конкретну ситуацију. То је раздваја од било ког другог програма и јако приближава човеку и његовом начину размишљања. И најважније, поред тога што је у стању да решава логичке задатке, вештачка интелигенција свој потенцијал показује и у ономе што се зове људска креативност. Тако смо сведоци стварања уметничких дела, поезије, преко музике до сликарства уз помоћ напредних алгоритама вештачке интелигенције.

2. Кратак преглед развоја вештачке интелигенције

Развој вештачке интелигенције датира још из педесетих година прошлог века. Тада су научници први пут почели да истражују идеју ства-

---

² S. Russel, P. Norvig, *Artificial Intelligence: A Modern Approach*, London, Pearson, 2016, 115.

³ *Ibid.*, 25.

рања компјутерских програма који би симулирали људску интелигенцију и способности. У то време, кључна пионирска истраживања била су фокусирана на решавање проблема симболичке логике, који је био основа за развијање система вештачке интелигенције.

Конференција на Дартмаут колеџу 1956. године, коју је организовао Џон Мекарти (*McCarthy*) сматра се првом конференцијом посвећеном вештачкој интелигенцији. На тој конференцији представљен је рад под називом „*Dartmouth Workshop*”, у коме су Мекарти и други учесници дефинисали и обликовали појам вештачке интелигенције. Ово је био важан моменат у развоју области вештачке интелигенције и означио је почетак активног истраживања и развоја у овој области.

Током седамдесетих година, развој вештачке интелигенције се све више фокусирао на разумевање природног језика, што је довело до развоја система за препознавање и генерисање текста. Програм „ДЕНДРАЛ”⁴ је рани пример експертског система и програма за обраду података у области вештачке интелигенције. Он је развијен на Станфорд универзитету касних 1960-их и раних 1970-их. Главни циљ програма ДЕНДРАЛ био је да демонстрира како рачунари могу анализирати и дијагностиковати проблеме у области хемије.

Осамдесетих година, успон експертских система је обележио даљи развој вештачке интелигенције. Експертски систем представља програм који користи знање стручњака из одређене области како би доносио закључке или решавао проблеме. Најпознатији пример је систем „*MYCIN*”, развијен 1972. године, који је био успешан у дијагностиковању инфекција крви, који је развила група научника на Стенфордском универзитету у периоду од 1972. до 1980. године.⁵

Данас се вештачка интелигенција користи у многим индустријама, укључујући медицину, финансије, транспорт, образовање, забаву и многе друге. Напредак у вештачкој интелигенцији није само резултат технолошког развоја, већ и напора талената из области рачунарства, математике, биологије, психологије и других дисциплина. Убрзање хардверске и софтверске технологије, као и свеprisутност интернета, усмеравају напредак вештачке интелигенције ка новим висинама.

Даљим напретком машинског учења, у последњој деценији, није више било потребно знање експерата, већ проблеме решавају системи

---

⁴ Енгл.: DENDRAL, скраћено од *Dexterous Enhancement of the Non-Deducibility of Repeated Algorithmic Learning*.

⁵ B. Buchanan, E. Shortliffe, *Rule-Based Expert Systems: The MYCIN Experiments of the Stanford Heuristic Programming Project*. Boston, Addison-Wesley, 1984, 3.

вештачке интелигенције на бази коришћења велике количине података, који служе као примери на основу којих се формирају обрасци за решавање проблема. Машинско учење је област вештачке интелигенције која се бави израдом алгоритама који могу да уче и да донесу одлуке на основу података. Уместо да програмирасте сваки корак, алгоритам учи из података и примењује ове лекције на нове ситуације. Постоје три врсте машинског учења: надгледано учење, ненадгледано учење и појачано учење. Надгледано учење укључује коришћење унапред идентификованих података за обуку алгоритма. Ненадгледано учење се користи када немамо идентификоване податке, чиме алгоритам самостално проналази законитости. Појачано учење укључује учење кроз интеракцију са околином и награђивање или кажњавање алгоритма на основу његових акција и одлука.⁶

Основа доношења одлука од стране вештачке интелигенције јесте алгоритам. У питању је израз који је настао у математици и означавао је поступак рачунања децималним бројевима, али се данас везује пре свега за подручје информатике и рачунарства и означава низ прецизно дефинисаних правила и процедура, на основу којих се улазне вредности трансформишу у излазне или се описује извршавање неког поступка. У суштини, најједноставније речено, алгоритам представља упутство како решити неки задатак или проблем.

Алгоритам је кључни појам у рачунарској обради података. Он је рачунарски програм који рачунару објашњава које наредбе и којим редоследом треба да обави. Алгоритам, у ствари, садржи низ инструкција које рачунар одређеним редоследом треба да изврши. Он мора бити јасно дефинисан, што подразумева предвиђање свих ситуација које се могу појавити. Фазе решавања задатака уз помоћ алгоритма обухватају анализу и прецизну идентификацију проблема, општи опис и детаљни опис алгоритма за решавање проблема, писање рачунарског програма, тестирање програма и примену програма, као и анализу његовог функционисања.

III. Двострука природа вештачке интелигенције

Будућност примене вештачке интелигенције у друштву још увек је неизвесна, тако да су могући различити сценарији. Као што је већ напоменуто у уводним разматрањима, наша анализа улоге вештачке

---

⁶ E. Alpydin, *Introduction to machine learning (2nd ed.)*. Cambridge MA, MIT Press, 2010, 132.

интелигенције у друштву се базира се на два потпуно супротстављена модела.

Једна страна је тамна, у њој вештачка интелигенција контролише све аспекте људског друштва. У питању је друштво у којем се губи индивидуализам, приватност и лична права појединца. У овом сценарију вештачка интелигенција је добила превише моћи и прожима људско друштво у виду тоталитарног система. Друга, светла страна, представља утопијски свет у којем је вештачка интелигенција савршено хармонизована са свим људским потребама. Овде алгоритам испуњава све захтеве модерног друштва, уз поштовање људских права и граница која му слободно постави свака индивидуа.

1. Суморна перспектива

а) Губишак приватности

Уз помоћ напредних алгоритама и масовне обраде података, владе и корпорације могу створити профиле грађана и надгледати њихове активности на начин који је до сада без преседана, доводећи у питање право на приватност. Компаније као што су „Фејсбук“ (FACEBOOK), „Гугл“ (GOOGLE) и „Амазон“ (AMAZON) користе алгоритме за анализу преференција појединаца на основу историје претраживања, интеракција и куповина. Оваква анализа омогућава корпорацијама да прилагођавају рекламе, садржај и предлоге продуката за сваког корисника.

Банке и финансијске институције користе алгоритме да оцене кредитну способност појединаца. Ови алгоритми анализирају финансијску историју, приходе, дугове и друге параметре да би доделили кредитни рејтинг. Са друге стране, државе и компаније користе ове системе за идентификацију и праћење појединаца на јавним местима. Они могу бити коришћени за безбедносне сврхе, али и за комерцијалне, као што је анализа понашања купаца у продавници.

б) Негосипашак транспарентности

Транспарентност је од суштинске важности у савременом друштву, посебно када су у питању системи и алгоритми који могу директно утицати на животе и права појединаца. Недостатак транспарентности у алгоритмима може донети низ изазова и ризика. Алгоритми, нарочито они који су засновани на комплексним методама вештачке интелигенције, често могу бити тешки за разумевање. Када корисници или они који су подложни одлукама алгоритма не разумеју како су одлуке направљене, то може довести до осећаја неповерења или неправедности.

Недостатак увида у рад алгоритма може ограничити способност појединаца да исправе погрешне или изазову контроверзне одлуке. Произвођачи софтвера нису увек спремни да открију своје алгоритме из страха од копирања или експлоатације. Ако се не разуме или не може проверити како одређени алгоритам доноси одлуке, то може довести до неповерења, неправедних резултата или, у екстремним случајевима, системске дискриминације. Ово изазива посебну забринутост када узмемо у обзир да се алгоритми обучавају на подацима који могу садржати предрасуде.

Дискриминација која проистекне из недовољне транспарентности може бити посредна и ненамерна. Алгоритми се често обучавају на историјским подацима. Ако ти подаци садрже друштвене предрасуде – што често бива случај у друштвима са дугом историјом системске дискриминације – алгоритам може научити и преузети те предрасуде. Тако систем, кога сматрамо објективним, може непропорционално погађати одређене групе, на пример, на основу расе, пола или социјално-економског статуса. Наиме, алгоритми, иако често замишљени као објективни инструменти, не функционишу у вакууму – они се обучавају на основу података који долазе из реалног света. Уколико ти подаци садрже предрасуде, алгоритми могу несвесно интегрисати и преносити те предрасуде у своје одлуке.⁷

Узмимо за пример алгоритме који се користе за предвиђање будућих криминалних поступака који су развијани с намером да помогну правосудном систему у процени вероватноће да ће особа поново извршити криминални чин.⁸ Ови алгоритми углавном се ослањају на велике количине података који укључују демографске информације, претходну историју осуђивања, образовање, чак и детаље из детињства или породичног окружења. На основу ових података, алгоритам се тренира да идентификује обрасце и шаблоне који би могли указивати на већи ризик од поновног криминалног понашања. Ако су подаци које користи алгоритам пуни предрасуда (на пример, ако одређена расна или етничка група има вишу стопу хапшења због системских предрасуда), алгоритам може прихватити те предрасуде и применити их у својим предвиђањима.

Иако ови алгоритми могу предвидети опште тенденције, теже је с тачношћу предвидети понашање појединаца. Ослањање на алгоритме

---

⁷ Safiya Noble Umoja, „Introduction: The Power of Algorithms”, *Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism*, NYU Press, 2018, 1–14.

⁸ J. D. Smit, A. B. Doe, „Algorithms and Their Unintended Bias in Criminal Predictions”, *Journal of Modern Criminology*, 45(2), 2021, 123–145.

може угрозити поимање индивидуалне одговорности и могућности промене. Треба имати у виду да свака особа има потенцијал за промену, то је особина својствена људима. Ако је особи додељена висока ризична оцена, то може утицати на одлуке које се односе на ту особу, као што је дужина казне или услови за пуштање на слободу, што може ограничити њихов потенцијал за рехабилитацију.⁹

Са друге стране, аритметичка правда није увек једнака људској правди, па би требало бити опрезан у односу на то како се вештачка интелигенција користи у поступцима доношења одлука о кажњавању. Алгоритми аутоматски усвајају ставове, укусе и осећаје својих твораца, што није увек најправилнији и најправичнији приступ, стога је веома важно да се усвоје стандарди којим се етички уређује употреба вештаке интелигенције приликом одмеравања врсте и висине санкције.

Такође, примена има могућност да ојача постојећу правну неједнакост. Вештачка интелигенција се може програмирати тако да препознаје значајне особине, поставке или обрасце који указују на расне или родне стереотипе, негативно утицање на маргинализоване групе или појединце што може довести до дискриминације. Коначно у пракси постоји могућност да вештачка интелигенција поседује систем вредности који није у складу са правним и етичким стандардима. На пример, алгоритам вештачке интелигенције може бити фокусиран на постизање циља попут максималне ефикасности, који може да занемари неке друге друштвене вредности, као што је заштита достојанства и људских права.

в) Промена друштвених и моралних стандарда

Како системи вештачке интелигенције постају напреднији, могу се појавити питања о томе да ли могу да развију свест о себи. Ово покреће филозофске дебате о томе шта значи бити човек, природи свести и потенцијалним етичким импликацијама стварања вештачке интелигенције са субјективним искуствима.¹⁰

С обзиром на то да модерни системи вештачке интелигенције имају све израженију способност да доносе одлуке и предузимају самосталне активности, морамо се запитати о њиховој правној и етичкој одговорности. Утврђивање ко је одговоран за исходе одлука вештачке интелигенције, посебно у случајевима у којима може доћи до последица са

⁹ Christian Brian, Tom Griffiths, *Algorithms to live by: the computer science of human decisions*, New York, Henry Holt and Company, 2016.

¹⁰ Nick Bostrom, *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*, Oxford University Press, 2014, 32–35.

фаталним исходима, поставља питања о утврђивању одговорности и кривице твораца али и до успостављања етичких оквира у оквиру којих може да делује вештачка интелигенција.

Све чешће се могу чути вести о саобраћајним незгодама у којима се као учесник појављује возило којим не управља човек, односно возила у којима је улога човека ограничена. У тим ситуацијама се поставља питање ко одговара за саобраћајну незгоду коју је такво возило проузроковало? Одговора може бити више, па тако се може поставити питање одговорности од инжењера програмског софтвера, преко произвођача возила, до лица која су била у самом возилу. Стога, да би се могло одговорити на ово питање потребно је формулисати јасан правни оквир који прописује нормативну основу за утврђивање природе и степена одговорности свих ових лица.

Несумњиво ће се у поступцима појавити различита питања приликом утврђивања индивидуалне одговорности физичких и правних лица, али се може поставити и питање доприноса и одговорности самог система који је базиран на вештачкој интелигенцији, ако еволуира до тог нивоа да може да доноси одлуке које се изједначавају са људским. Да ли се и у том случају треба применити аналогија одговорности која се примењује на људе? Свако самостално доношење одлука од вештачке интелигенције мора бити праћено адекватним правним санкцијама – у супротном би такво понашање вештачке интелигенције могло да буде изнад закона.

Све већа улога вештачке интелигенције у различитим аспектима живота може да доведе у питање смисао и сврху људског постојања. Како вештачка интелигенција преузима интелектуалне задатке, појединци ће можда морати да истраже нове путеве личног испуњења, продуктивности и стварања вредности које се разликују од способности које има вештачка интелигенција.

Вештачка интелигенција има потенцијал да погорша постојеће друштвене неједнакости ако није осмишљена и промишљена. Филозофска разматрања треба да се позабаве питањима као што су дигитални јаз, пристрасност у алгоритмима вештачке интелигенције и како да се обезбеди једнак приступ тим напредним технологијама.

Конечно, треба водити рачуна и о социолошким феноменима који се могу појавити. Истраживање природе односа између људи и вештачке интелигенције подстиче филозофска истраживања граница између људи и машина. Могу се појавити питања у вези са емоционалним везама, емпатијом, поверењем и нашом способности да формирамо смислене односе са ентитетима вештачке интелигенције.

2. Светла перспектива

Крајње достигнуће вештачке интелигенције може се означити и као машина или систем који не само да може извршавати задатке на нивоу човека, већ и разматрати, размишљати, осећати и учити потпуно аутономно.

Када се вештачка интелигенција разматра у контексту трагања за крајњим достигнућима у области технологије и науке, она заиста може бити посматрана и као нешто што је крајње жељено, као систем који може да „мисли” и да на тај начин помаже даљем људском прогресу; другим речима, она може да се разматра као вештачки систем који има не само способности које се еквивалентно подударају с људским способностима, већ их и превазилази у свим аспектима – од аналитичког мишљења, преко креативности до емоционалне интелигенције.¹¹

Данашњи модели вештачке интелигенције су пре свега услужни и помажу људима у обављању различитих послова. Они су изузетно моћни у одређеним задацима, као што су препознавање слика, обрада језика и играње сложених игара. Међутим, они не поседују општу способност да се преиспитују и уче из различитих домена без специфичног обучавања. С друге стране, постојање система који би могао да мисли, вештачкој интелигенцији би дало способност да обавља било који интелектуални задатак који човек може обављати; то значи да би, у теорији, могао учити, критички размишљати, стварати и комуницирати на исти начин како то чини човек.¹²

Такав систем би могао брзо учити и прилагођавати се новим задацима и окружењима, а његова реализација би могла донети револуционарне промене у многим аспектима друштва и технологије. Вештачка интелигенција би могла да решавању и научне, техничке и друштвене проблеме који су превише комплексни за људски ум или тренутне алгоритме вештачке интелигенције.

а) Доношење љавичних одлука

У раној фази, вештачка интелигенција је коришћена за аутоматизацију рутинских задатака у правном послу, као што су претрага закона и прикупљање информација. Ове апликације су помогле правницима да уштеде време и побољшају ефикасност. Развој алгоритама обраде природног језика омогућио је машинама да разумеју и

¹¹ *Ibid.*, 32–35.

¹² *Ibid.*, 32–35.

анализирају правне документе, укључујући уговоре, тужбе и законе. Ово је отворило врата за системе вештачке интелигенције који могу идентификовати кључне информације, проналазити релевантне преседане и извучити закључке из комплексних правних текстова.

Вештачка интелигенција користећи машинско учење успева да препозна обрасце, донесе одлуке и извршава задатке без људске интервенције. У контексту правних процеса, вештачка интелигенција може бити искоришћена за аутоматизацију рутинских и репетитивних задатака, као што су припрема докумената, истраживање правних случајева и праћење законских прописа.¹³

Једна од главних користи употребе вештачке интелигенције у аутоматизацији правних процеса јесте смањење времена и ресурса потребних за обављање задатака. На пример, машинско учење може бити искоришћено за анализу великог броја случајева и доношење правних одлука заснованих на претходним преседанима. Ово значајно убрзава процес доношења одлука и повећава ефикасност правног система.¹⁴

Каснији развој ових технологија омогућио је примену у предвиђању могућих сценарија, где машине користе податке из прошлих случајева како би предвиђале исходе сличних правних ситуација. Ово може бити од помоћи правницима приликом доношења одлука, процене ризика и планирања стратегија. Вештачка интелигенција је такође омогућила аутоматизацију сложених процеса, као што су припрема уговора или анализа докумената. Ово штеди време адвокатима и другим правним професионалцима, омогућавајући им да се фокусирају на сложеније аспекте правних послова.

Машинско учење омогућава вештачкој интелигенцији да анализира огромне количине података и идентификује обрасце који могу бити критични за доношење одлука у правним случајевима. Оваква аналитика значајно повећава тачност и поузданост правних поступака. Правни софтвери користе машинско учење и дубоко учење како би обавили задатке који су некада захтевали велику људску интервенцију.

У последње време сведоци смо развоја такозваних ботова и виртуелних асистената који пружају правни савет или одговарају на питања корисника. Ови алати могу бити од користи како за правнике тако и за клијенте, пружајући брзи приступ информацијама и решењима за мање сложене правне проблеме.

---

¹³ Richard Susskind, *The Future of the Professions: How Technology Will Transform the Work of Human Experts*, Oxford University Press, 2015, 345.

¹⁴ *Ibid.*, 345.

Такође, имплементација вештачке интелигенције у правном систему захтева обуку и образовање правних професионалаца. Да би се искористиле предности вештачке интелигенције, потребно је да адвокати и остали стручњаци разумеју како функционише вештачка интелигенција и како је правилно применити у својој пракси. Прилагођавање на нову технологију може бити изазов, али дугорочно ће донети ефикасније резултате и повећати конкурентност у правном сектору.

3. Правна сигурност

Правна сигурност је концепт који се односи на употребу вештачке интелигенције у процени и предвиђању исхода правних случајева. Ова технологија користи алгоритме машинског учења и анализе података како би предвидела могуће одлуке судова, вероватноћу успеха или неуспеха случаја, као и потенцијалне различите сценарије.

Наиме, вештачка интелигенција може ефикасно анализирати велике количине података из ранијих судских пресуда и случајева како би идентификовала обрасце и трендове. На основу ових информација, вештачки системи могу генерисати предвиђања и упутити правне стручњаке на могуће исходе сличних случајева. Ово може помоћи у доношењу одлука о томе да ли да наставе са случајем или траже алтернативне правне стратегије.¹⁵

Већа предвидљивост судских одлука несумњиво може довести до повећање правне сигурности. Анализа података омогућава правницима да добију увид у то које аргументе и факторе судови обично узимају у обзир приликом доношења одлука. Ово може помоћи правницима да боље припреме своје аргументе и измене своје стратегије како би побољшали шансе за успех.

Такође, овај систем се може користити у циљу идентификације потенцијалних предрасуда или неправилности у судским поступцима. Стога алгоритми могу открити обрасце дискриминације или неједнаког поступања у пресудама и случајевима појединих судија или читавог правосудног система. То може указати на потребу за образовањем појединих судија али и до потпуне реформе система или изменама прописа како би се обезбедила правичност и једнакост пред законом.

Међутим, важно је напоменути да овакав систем несумњиво има и

---

¹⁵ Kevin D. Ashley, *Artificial Intelligence and Legal Analytics: New Tools for Law Practice in the Digital Age*, Cambridge University Press, 2017, 210.

одређена ограничења. Постојећи системи вештачке интелигенције заснивају своје предвиђање на унапред дефинисаним обрасцима и подацима из прошлости. То значи да могу постојати ситуације које су јединствене или недовољно документоване, и које постојећи алгоритми не могу адекватно предвидети. Такође, постоји ризик од претеране аутоматизације и губитка људског фактора у правосуђу.

Стога је употребу вештачке интелигенције у овом контексту потребно посматрати пре свега као алат за подршку правним стручњацима, а не као замену за њих. Правни систем се ослања на људску процену, етику и праведност, те вештачка интелигенција може бити средство за побољшање ефикасности и тачности правног рада.

IV. Етичке импликације употребе вештачке интелигенције у праву

1. Доношење одлука од стране вештачке интелигенције

Етичке импликације употребе вештачке интелигенције у праву могу се разматрати кроз више аспеката, од потенцијалне пристрасности до питања приватности и транспарентности. Ове импликације разматрају се кроз широк спектар питања и изазова.

Једно од најважнијих питања у вези са применом вештачке интелигенције јесте да ли машине могу донети објективну одлуку. Како вештачка интелигенција учи из података, постоји ризик да ће пренети пристрасности из тих података. На пример, ако вештачка интелигенција користи свој извор у пристрасним судским одлукама, може препоручити казну која је несразмерно тешка према одређеним групама људи. Јасно је да таква пристрасност може имати озбиљне импликације за правду и једнакост.

Даље, употреба комплексних алгоритама отежава разумевање начина одлучивања приликом доношења одлука од стране вештачке интелигенције. У циљу остваривања владавине права, основни принцип је да се одлуке могу разумети и оспоравати. Стога, ако вештачка интелигенција користи сложене алгоритме који нису својствени људском одлучивању, поставља се питање како можемо бити сигурни да ће се одлука донети на одговарајући начин. Можда је решење да такве одлуке могу бити оспораване у жалбеном поступку где би другостепену одлику доносиле судије, а не програми. У супротном, тешко да би исти алгоритам могао да донесе другачију одлуку по жалби, те би у том случају и принцип двостепености судског поступка потпуно изгубио смисао.

Право на жалбу спада у основна, уставом зајемчена права грађана. Уједно, оно је битан елемент остваривања уставности и законитости. Сваки судски поступак је организован у два редовна стадијума: првостепени поступак и жалбени (другостепени) поступак. По правилу, и свака првостепена управна одлука – решење, може да буде побијана жалбом. Начело двостепености је ослонац контроле донетих одлука.

У случају ако би се вештачкој интелигенцији и омогућило доношење одлука којим би се одлучивало о правима, обавезама или одговорности физичких или правних лица, неопходно је да се омогући и контрола таквих одлука. По нашем мишљењу, ту контролу никако не би требало дати вештачкој интелигенцији, макар користила и другачији алгоритам обраде података, већ би то морало увек остати у ингеренцији стручним појединцима, односно судијама.

2. Морални и правни поредак приликом примене вештачке интелигенције

Морални поредак представља неформално устаљен систем понашања код којег сви имају своје разлоге и схватања која се темеље на сопственим идејама онога што је важно и вредно, не одступајући превише од општег друштвеног морала, устаљеног друштвом, друштвеним правилима, али и системом правних вредности. Не постоји тачна дефиниција моралног поретка нити тачно дефинисана правила моралног понашања; она варирају од друштва до друштва, преплићући се и сукобљавајући се. Међутим, оно што је заједничко и што се може узети као основа сваког моралног поретка јесте схватање онога што је добро, исправно и правично.

Главни узрок неодређености моралног поретка јесу различита схватања о томе шта је заправо добро, исправно и правично, па ту долази до сукоба приликом дебате, доводећи до различитих размишљања, али и саме филозофије живота како појединца, тако и одређених делова друштва. Морални поредак је јако важан, без обзира на то што се он разликује од индивидуе до индивидуе и од друштва до друштва, јер ипак са собом носи одређена правила понашања унутар друштва која се поштују. Уколико нема устаљеног моралног поретка, може доћи до сукоба унутар друштва који може имати чак и катастрофалне последице.¹⁶

По Сигмунду Фројду, норме које друштво дефинише, посебно оне којима се одређена понашања забрањују, личност само делимично

---

¹⁶ Б. Ђенић, Б., *Морални поредак и систем правних вредности*, мастер рад на Правном факултету Универзитета у Нишу, 2020, 5.

усваја, па тако не могу ни постати део унутрашње структуре личности. Фројд тврди, имајући у виду нагонску, импулсивну страну људске природе, да је потпуна хармонизација моралне свести, као облика друштвене цензуре и свести појединца готово недостижна.¹⁷

Можемо да тврдимо да је порекло морала људско, да се може наћи у људском друштву, у самом човеку. Јер, живећи у друштву, живећи са другим људима, стваране су разне врсте норми које су регулисале односе тог заједничког живљења. Човек као слободно, (само)свесно, стваралачко и одговорно биће, ствара морал као творевину која служи очувању његовог људског идентитета. Под појмом „морал” најчешће се подразумева систем норми или правила људског понашања; односно, морал је скуп обичаја, навика, норми или правила понашања којима се људи руководе у својим поступцима.

Као скуп правила понашања, морал се заснива на нормама о добру и злу, а манифестује се у вредносном процењивању људских поступака, у смислу које је понашање достојно човека, а које није, које је вредно, а које се може означити као безвредно, које се одобрава, а које се осуђује. У складу са моралним нормама, а у склопу сложене комуникације која се одвија у друштву, људи формирају своје личности, карактере и особине, усмеравају своју мотивацију и деловање, вреднују и суде и себи и другима.

Питање морала и одговорност за донете одлуке блиско су повезани. Одговорност је социолошка, морална, психолошка, политиколошка, филозофска и правна категорија. Сви имамо обавезу и дужност да испунимо своје одговорности, а одговорни смо за испуњење обавеза. Човек као друштвено, морално, природно и стваралачко биће је основ одговорности, без обзира на то о ком се друштву радило, заједно са целокупним друштвеним односима.

Једна од кључних етичких импликација коришћења вештачке интелигенције у праву јесте питање правичности одлучивања. Када се вештачка интелигенција користи за доношење правних одлука или препорука, постоји ризик да алгоритми донесу одлуке које се могу перципирати од великог броја људи као пристрасне или непоштене. Постоји потреба за прилагођавањем правних оквира како би се осигурало да питање употребе вештачке интелигенције буде правилно регулисано. То укључује питања попут тога како дефинисати одговорност када вештачка интелигенција донесе одлуку, или како осигурати да вештачка интелигенције не крши основна људска права.

---

¹⁷ Б. Поповић, Љ. Миочиновић, Ж. Ристић, *Развој моралној сазнања*, Београд, Просвета, 1981, 94.

3. Спречавање дискриминације

Расправа о етичким импликацијама употребе вештачке интелигенције обухвата широк спектар питања која се тичу правичности, транспарентности, одговорности, приватности и многих других аспеката. Ова комплексна тема захтева дубоко промишљање како би се боље разумело како вештачка интелигенција може обликовати правосудни и друштвени систем, као и његову способност да донесе правичне и правилне одлуке.

Начело једнакости је основно начело људских права, те из њега произилази начело недискриминације, односно забрана дискриминације међу људима. Сама реч „дискриминација” долази из латинског језика и значи разликовање, али је, бар у праву, изгубила неутралност и добила негативно значење недозвољеног разликовања. У области људских права, дискриминација представља разликовање у погледу поседовања и обима права, које није дозвољено због основа и начина разликовања¹⁸

Забрана дискриминације у савременом праву односи се на разликовање на основу расе, боје, пола, језика, вероисповести, политичког или другог уверења, националног и социјалног положаја, порекла, имовине, рођења и другог статуса. Набрајање није коначно, односно морају се имати у виду и други слични основи дискриминације.¹⁹ У новијим правним документима забрањена је дискриминација на основу рода, сексуалне оријентације, родног идентитета, узраста, здравственог стања, инвалидитета, брачног стања, имигрантског, односно избегличког статуса, односно другог статуса, што значи да ни овај списак није коначан.

Самим тим, једна од кључних етичких импликација коришћења вештачке интелигенције у праву је питање недискриминације приликом одлучивања. Наиме, када се вештачка интелигенција користи за доношење правних одлука или препорука, постоји ризик да алгоритми донесу одлуке које су пристрасне или непоштене. Као што је већ укаzano, системи вештачке интелигенције раде се подацима који су похрањени у базама података, те ако су ти подаци пристрасни, алгоритми ће следити ту матрицу пристрасности.

Примери система вештачке интелигенције који врше алгоритамску дискриминацију многобројни су.²⁰

¹⁸ В. Димитријевић, М. Пауновић, Људска права, Београд, Београдски центар за људска права, 1997, 185.

¹⁹ *Ibid.* 185.

²⁰ У јавном сектору у САД се користи систем вештачке интелигенције „COMPAС” намењен профилисању преступника, како би се што адекватније одре-

Алгоритми који се користе за праћење и оцењивање рада радника могу угрожавати њихова радна права. Алгоритми могу оцењивати ефикасност рада радника: да ли су спремни да се укључе у рад, да ли одбијају понуђене радне задатке, да ли их извршавају на време и да ли касне са испорукама, да ли постоје жалбе корисника на њихов рад, и томе слично. Алгоритми врше процену рада на основу унапред одређених података. Њихове процене самим тим не узимају у обзир околности рада.²¹

Права која поседују људска бића произилазе из чињенице да јесу људска бића, па из тог разлога прихватање неједнакости људи руши, заправо, цео концепт људских права. Начело једнакости је основно на-

---

диле санкције. Овај систем треба да предвиди да ли ће преступник поново починити кривично дело, како би судије могле да се одлуче у којим случајевима ће одредити условну казну, а у којим случајевима је неће одредити. Истраживања су показала да овај систем врши дискриминацију по расној основи на штету црнаца, а у корист белаца. Систем вештачке интелигенције који је користила приватна компанија Амазон у САД за одабир програмера које ће запослити није био родно неутралан, већ је сам себе научио да су мушки кандидати пожељнији од женских кандидата – Zuiderveen F. Borgesius, (2018). *Diskrimination, Artificial Intelligence, And Algorithmic Decision-Making*. Strasbourg, Council of Europe, 2018, 15.

²¹ На пример, уколико достављач одбије да ради одређеног дана због болести, алгоритам ће доделити негативне поене, не улазећи у оправданост разлога за изостанак, као ни у чињеницу да раднику према закону припада право на одсуство са рада због болести. // Пресуда шпанског Врховног суда против курирске службе „Глово“ од изузетног је значаја у овом смислу, јер даје смернице како да се спречи алгоритамско угрожавање радних права. Суд је анализирајући проблем угрожавања радних права од стране алгоритма, установио обавезу послодавца да радницима дају потпуне информације како функционишу алгоритми који оцењују њихов рад и додељују им радне задатке. // Уколико сакупе превише негативних бодова, односно уколико је њихова оцена испод одређеног цензуса, достављачи неће имати приоритет приликом добијања послова, а забележена је пракса и да им буде отказан уговор о радном ангажовању – М. Рељановић, Ј. Мисаиловић, *Радноправни положај дигиталних радника – Искуства европских земаља*, Институт за упоредно право, Београд, 2021, 421. // Додатно, узимајући у обзир нову реалност употребе апликација приликом ангажовања одређених лица, неки законодавци су одлучили да заштите економско слабију страну – запослене. Тако је, на пример, шпански законодавац, изменама закона о раду прецизираноје да ће се сматрати да је заснован радни однос и у ситуацији када се ангажује лице употребном алгоритма дигиталне платформе. Уведена је и обавеза послодавца да обавести запослене о врсти алгоритма или вештачке интелигенције која доноси одлуке а које може да утиче на радно окружење, као и права и обавезе запослених укључујући и обраду података о њиховој личности – Димитријевић, Пауновић, 181.

чело људских права, те из њега произилази начело недискриминације, односно забрана дискриминације међу људима.

4. Ограничење права на слободу изражавања, удруживања и окупљања

Вештачка интелигенција може угрозити и остваривање права на слободу изражавања дистрибуирањем нетачних или полуистинитих информација.²²

Ово је посебно изражено код програма као што је „Deep Fake” који ствара лажне информације створене дигиталним изменама на фотографијама или видео снимцима, тако да нека особа изгледа као да је неко други, односно да је нешто урадила или рекла, а што заправо није урадила нити је рекла. На овај начин се злонамерно шире лажне информације и манипулише појединцима и угрожава њихово право да буду информисани како би могли да учествују у процесима демократског одлучивања. И деловање *Chatbot*-ова и стварање несумњиво фалсификованог садржаја од стране система заснованог на алгоритму и вештачкој интелигенцији може утицати на способност појединца да изгради ставове на поузданим информацијама.

Системи за биометријско препознавање лица могу спречити грађане да остварују своје право на слободу изражавања, удруживања и окупљања и тако могу имати негативан ефекат на друштвену солидарност и учешће у демократским процесима.

V. Законска регулатива

Како би се унапредила етичка употреба вештачке интелигенције, важно је дефинисати основне принципе и смернице које ће осигурати

---

²² Као пример, наводи се да је право на слободу изражавања било драстично угрожено када су *Фејсбук* и *Кембриџ аналитика* дистрибуирали полутачне или нетачне информације и на тај начин угрожавали људско право на слободу изражавања односно право грађана да слободно учествују у вођењу јавних послова и гласају на изборима. У питању су били милиони људи који нису могли да своје право на слободу изражавања заштите адекватним правним леком – BBC news, „Afera Fejsbuk-Kembridž analitika: Šta sve znamo do sada”, Internet, <https://www.danas.rs/bc-news-serbian/afere-fejsbuk-kembridz-analitika-sta-sve-znamo-do-sada>; Танјуг, „Трампов тим је украо податке 50 милиона људи на Фејсбуку да би победио на изборима”, Блиц, 19.03.2018, Internet, <https://www.blic.rs/vesti/svet/trampov-tim-je-ukrao-podatke-50-miliona-ljudi-na-fejsbuku-da-bi-pobedio-na-izborima/yt5y2y0,08/04/2018>.

поштовање моралних и друштвених вредности. Уважавајући значај развоја вештачке интелигенције, на светком нивоу су почели да се доносе прописи који треба да одреде будућност развоја вештачке интелигенције. Приватност и заштита података постале су кључне тачке дискусије у дигиталном добу. Европска унија (ЕУ) је на челу глобалних напора да се поставе јасни стандарди заштите података и приватности. Кроз законе и судске пресуде, ЕУ настоји осигурати да се права грађана чувају и поштују.

Тако је Европски парламент 14. Јуна 2023. године донео Уредбу²³ којом настоји да ову област регулише. Сврха ове Уредбе је да промовише усвајање вештачке интелигенције која је усмерена на човека и од поверења и да обезбеди висок ниво заштите здравља, безбедности, основних права, демократије и владавине права и животне средине од штетних ефеката вештачке интелигенције уз подршку иновацијама и унапређење функционисања унутрашњег тржишта.

Ова Уредба у члану 1 утврђује јединствен правни оквир за развој, стављање на тржиште, стављање у употребу и употребу вештачке интелигенције у складу са вредностима Уније и обезбеђује слободно кретање роба и услуга заснованих на вештачкој интелигенцији преко границе, чиме се спречава да државе чланице намећу ограничења на развој, маркетинга и употребу система вештачке интелигенције, осим ако није изричито омогућено предметном Уредбом.

ЕУ приступ изазовима проистеклим из употребе вештачке интелигенције заснован је на посебном третману високоризичних система вештачке интелигенције у односу на оне који то нису. За системе који стварају високи ризик за здравље, безбедност и основна права појединаца успостављају се посебна правила и механизам примене тих правила. Правилима се утврђују правни захтеви у погледу података и управљања подацима, документације и вођења евиденције, транспарентности и информисања корисника, надзора од стране човека, отпорности, тачности и безбедности.²⁴

У члану 8 предвиђено је да се на нивоу Европске уније оснује Европски одбор за вештачку интелигенцију, а на нивоу појединих држава органи који ће утврђивати усаглашеност са захтевима из Уредбе, те да се одреде надзорни органи. Европски одбор за вештачку интелигенцију ће чинити представници држава чланица и Европске комисије. Националне органе за оцену усаглашености ће именовати надлежно нацио-

²³ COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106(COD).

²⁴ Уредба Европског парламента из 2023. године, чл. 52.

нално тело, а они ће оцењивати усаглашеност са поузданим системима управљања квалитетом и управљања ризиком.²⁵ Такође ће пратити систем вештачке интелигенције након стављања на тржиште и издаваће сертификате о његовој усаглашености са захтевима из Уредбе. Национално надзорно тело ће контролисати примену и драстично ће кажњавати произвођаче који се не придржавају прописаних одредби казнама и до 30 милиона евра, односно до 6% укупног годишњег промета предузећа у свету за претходну финансијску годину. Поред ових обавезујућих правних норми, предложеним механизмом правне регулативе предвиђа се и креирање кодекса понашања који би добровољно поштовали произвођачи високоризичних система вештачке интелигенције, као и произвођачи система вештачке интелигенције који нису високоризични.

VI. Закључна разматрања

Изузетно динамичан развој технологија данас поставља високе захтеве у односу на постојећи друштвени и правни систем, који треба да уреди нову реалност базирану на алгоритмима. Неопходно је врло брзо прилагодити правне норме и одговорити на низ нових недоумица и питања: аутономног понашања система вештачке интелигенције, правног субјективитета вештачке интелигенције, одговорности за штету коју су проузроковали системи вештачке интелигенције, нових професионалних и етичких стандарда.

Вештачка интелигенција има потенцијал да угрози људска права, демократију и владавину права. Предвиђање људског понашања, идентификација показатеља болести, процена ризика и неоправдана пристрасност при одлучивању, само су неки од разлога који захтевају озбиљно разматрање питања забране неких производа и услуга базираних на технологији вештачке интелигенције, забране неких система вештачке интелигенције и успостављање контроле над високоризичним системима вештачке интелигенције.

Заштита људских права од опасности које доноси употреба технологије базиране на вештачкој интелигенцији мора бити приоритет у деловању међународних организација и свих држава. Вештачка интелигенција већ данас има директан утицај на економију, политику, образовање, културу, демократију и људска права. Можемо само да наслутимо какав ће утицај вештачке интелигенције на наш живот бити у будућности.

---

²⁵ Уредба Европског парламента из 2023. године, чл. 9.

Развој вештачке интелигенције и њен улазак у наш свакодневни живот данас отвара низ нових питања, међу којима су најважнија питања угрожавања људских права и демократије. Број људских права која су угрожена услед развоја и примене вештачке интелигенције из дана у дан се повећава. Неопходно је да право одговори на тај изазов и заштити основна људска права и слободе. Доношење нових прописа и измена постојећих треба да створи правни систем који ће успешно заштитити највише вредности руководећи се правдом, моралом и етиком.

Право је обавезно да прати развој нових технологија, ограничава потенцијалне злоупотребе и штити људска права и слободе. С обзиром на убрзан развој нових технологија, неопходно је да се законодавство у овој области успостави што пре. Због тога су током протеклих година многе међународне и националне организације разматрале питања правне регулативе вештачке интелигенције, посебно у вези са заштитом људских права од потенцијалних претњи од стране система вештачке интелигенције.

Сви облици дискриминације који нарушавају једнакост појединаца јасно су забрањени у складу са важећим правним системима на нивоу међународне заједнице и на националном нивоу. У том контексту и алгоритамска дискриминација је забрањена. Проблем настаје кад је треба идентификовати и отклонити у пракси; проблем откривања алгоритамске дискриминације директно је везан за проблем транспарентности система вештачке интелигенције, односно алгоритамског одлучивања.

Системи вештачке интелигенције морају се ослањати на јасну, поштenu и праведну логику при доношењу одлука како би се спречила могућа дискриминација. Битно је да постоји транспарентност у вези са стандардима који контролишу примену ових система и оцењивањем квалитета одлука које алгоритми донесу. Откривање алгоритамске дискриминације било би олакшано ако би били транспарентно познати стандарди на основу којих се контролише примена система вештачке интелигенције и мери квалитет одлука које алгоритми доносе. Међутим, у пракси је често тешко добити тачан увид у начин рада алгоритама, јер се основа за развој система вештачке интелигенције, на којој алгоритми заснивају, штите пословним тајнама, правима интелектуалне својине и интерним политикама компанија које их развијају. У случају алгоритамске дискриминације, као и у многим другим ситуацијама које се односе на заштиту људских права, долази до сукоба између јавног интереса за транспарентношћу и заштиту основних права и слобода и приватних интереса који теже остваривању профита и заштити других права.

Алгоритамска дискриминација може произаћи из примене вештачке интелигенције како у јавном, тако и у приватном сектору. У јавном сектору су то на пример, препоруке за одмеравање казни за кривична дела, доношење одлука о пензијским и социјалним давањима или накнадама за незапослене. У приватном сектору то су одлуке које се доносе у вези са запошљавањем, становањем, одобравањем кредита, рекламирањем производа, анализирањем преференција и личних афинитета потрошача.

Иако постоје закони и прописи који регулишу питања недискриминације и заштите приватности и потрошача, они често нису довољни за сузбијање алгоритамске дискриминације. Неопходно је да се постојећи прописи унапређују и допуне новим законским оквирима који би регулисали употребу система вештачке интелигенције који се базирају на алгоритамском одлучивању. Ово би требало да се ради на начин који обезбеђује безбедну и одговорну примену ових система, и уз високи ниво заштите појединачних права и слобода.

Системи вештачке интелигенције треба да буду дизајнирани са циљем осигурања приватности и заштите података. У ову сврху, програмери вештачке интелигенције треба да примењују методе као што су шифровање података и чување информација. Потребно је такође обезбедити висок квалитет података, што укључује избегавање друштвено конструисаних пристрасности, нетачности и грешака. У ову сврху, процес прикупљања података не сме да буде предмет пристрасности, и програмери вештачке интелигенције треба да уведу механизме надзора и контроле квалитета скупова података. Мора да се обезбеди квалитет података који избегавају друштвено конструисану пристрасност, нетачности и грешке.

Marko V. Repić

attorney at law in Belgrade

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MODERN SOCIETY AND ITS ETHICAL AND LEGAL IMPLICATIONS

Summary:

As artificial intelligence (AI) advances, it poses challenges for legal and regulatory systems to keep up. It's impact on economics, politics, education, culture, democracy, and human rights raises new questions about issues such as autonomous behavior of systems of AI, the legal personality of systems, liability for damages caused by AI systems, and new professional and ethical standards.

AI has the potential to infringe on human rights, democracy, and the rule of law.

Protecting human rights from AI dangers must be a priority for international organizations and all countries. All forms of discrimination that violate equality are explicitly prohibited in accordance with existing legal systems at both international and national levels.

The problem arises in identifying and addressing algorithmic discrimination directly. It is necessary that the law respond to this challenge and protect human fundamental rights and freedoms while adhering to principles such as justice, morality, and ethics.

AI systems must be based on clear, fair, and just logic when making decisions to prevent potential discrimination. It is essential that there be transparency regarding the standards that govern the application of these systems and the assessment of the decision quality that algorithms produce. Developers of AI must apply encryption techniques to data and store information securely while ensuring high-quality data that avoid socially constructed prejudice, errors, and flaws.

Keywords: artificial intelligence, discrimination, data processing, human rights, transparency, legal certainty

Датум пријема рада: 22. јули 2024.

Датум прихватања рада: 29. август 2024.

ТИП РАДА: ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД

УДК 341.638:339.727.22/.24

Др Мирослав Пауновић

адвокат у Београду*

УСЛОВИ ЗА ПОКРЕТАЊЕ ИНВЕСТИЦИОНЕ АРБИТРАЖЕ¹

Сажетак:

У чланку се приказују особености инвестиционе арбитраже (арбитражни спор између државе и страног инвеститора), те објашњавају појмови страног инвеститора и стране инвестиције и даје преглед стандарда заштите стране инвестиције чије повреде доводе до инвестиционог спора. Посебно се указује на услове за покретање инвестиционог арбитражног поступка против државе од стране инвеститора, те за заснивање надлежности Међународног центра за решавање инвестиционих спорова у Вашингтону. Аутор истиче да је потребан опрез приликом давања изјава о ризику од таквих спорова у текућим догађајима везаним за велике рударске пројекте у Србији и залаже се да се, посебно државни званичници, о овој материји не изјашњавају у јавности без сагледавања и разумевања свих комплексних елемената таквих инвестиционих спорова и њиховог исхода.

Кључне речи: инвестициони спор, инвестициона арбитража, страни инвеститор, страна инвестиција/улагање, двострани споразуми о заштити инвестиција, *BIT*, стандарди заштите улагача, држава-пријемница улагања, Вашингтонска конвенција, Међународни центар за решавање инвестиционих спорова, *ICSID*, Вашингтонски центар

---

* Електронска адреса аутора: paunovic.law@eunet.rs

¹ Прилог је разрађена и допуњена (на основу новије праксе, литературе и сазнања) верзија чланка аутора „Основне особености инвестиционих арбитража”, *Привреда и право*, Београд, бр. 4–6/2018, 173–189.

I. Увод

У јавности се, са разних позиција, води узаврела расправа о потреби и целисходности одобрења обимних рударских пројеката у Србији, за које су заинтересоване велике, стране мултинационалне компаније. Највиши државни званичници, који се залажу за одобрење таквих пројеката, као аргумент износе и то да ће странци, који су уложили средства у претходне радње (истраживања и др.), „*покринути и арбитражне трошкове*” против државе Србије; при том се не наводи о каквим се поступцима ради и шта би био основ тужбених захтева, али се алудира на то да би у таквим споровима држава била проглашена одговорном за штету.

Није мудро (најблаже речено) да се званичници оглашавају са аргументом да би неки потези државе (у овом случају, забрана рударења одређене руде и на одређеној територији) могли изазвати одговорност државе за штету проузроковану страном инвеститору. Чак и да ризик спора заиста постоји, изношење те околности као оправдање за подршку рударењу може заправо значити признање одговорности државе за повреду интереса и права страног лица (што може, у евентуалном спору, бити тумачено као признање одговорности односно може имати рђаве последице по државу); на страну то што такав закључак о ризику спора не може да се формира олако, лаички, без озбиљног сагледавања свих, врло комплексних страна могућег, будућег случаја и његовог исхода.

Отуда, ваља да се сагледа у којим околностима држава може да буде одговорна за штету нанету страним лицима која послују у Србији и то када се са њима не налази у директним пословним односима (дакле, када нема закључене пословне аранжмане са странцима, када не наступа „као трговац”, већ када се питање њене одговорности поставља због њених аката, или пропуста, које је начинила као носилац суверене власти).

Такви се спорови, када је држава тужена страна по основу њене одговорности према странцима за поступке и пропусте које је начинила у вршењу прерогатива власти, називају инвестиционим споровима. По томе што се такви спорови, по правилу, воде пред арбитражом, а не пред државним судовима, створена је и особена врста арбитраже – инвестициона арбитража, која се, у појединим аспектима, разликује од „класичне” трговинске арбитраже.

II. Особености инвестиционе арбитраже

1. Појам инвестиционе арбитраже

У инвестиционим споровима односно у инвестиционим арбитражама решавају се спорови између инвеститора из иностранства и држава у којима се остварује инвестициони подухват.

Кључна разлика инвестиционе арбитраже у односу на трговинску арбитражу је у томе што се њена надлежност не заснива на директном односу страног инвеститора и државе (односно на њиховом споразуму), већ се установљава посредно, преко механизма предвиђеног двостраним споразумима о заштити и подстицају инвестиција између држава-уговорница. Овај механизам омогућава да инвеститор из једне државе тужи државу-уговорницу у којој послује и да захтев заснује на повредама стандарда заштите која је уговорена између његове и тужене државе.

2. Појава инвестиционих арбитража

Трговинска арбитража, као начин решавања спорова којим странке, својим споразумом, изузимају одређене спорове из надлежности државних судова и поверавају их арбитражама, познат је вековима. Инвестиционе арбитраже су се појавиле тек у другој половини двадесетог века, а огроман замах добиле су при крају двадесетог и почетком двадесет првог века.²

Нагли развој инвестиционе арбитраже објашњава се потребом земаља-пријемница инвестиција да привуку стране улагаче и на тај начин обезбеде услове за развој. Има, међутим, и аутора који велики број закључених двостраних споразума о инвестицијама и повећани број инвестиционих спорова објашњавају тежњама власника капитала и привредних субјеката из развијених земаља да осигурају повољан третман за своја улагања и послове,³ често на штету земаља пријемница капитала.⁴ Сматра се да настојања држава да привуку стране улагаче нису увек праћена „*ијажљивим њромишљањем о њравним њоследицама ѡаранѡиѡа даѡѡих сѡранѡиѡа*”, а успостављени режим „*не ѡаранѡиѡје ѡо-*

² Chin Leng Lim, Jean Ho, Martins Paporinskis, *International Investment Law and Arbitration*, New York, 2018, 52.

³ Margaret L. Moses, *The Principles and Practice of International Commercial Arbitration*, 3rd edition, New York, 2010, 220,221.

⁴ Muthcumaraswamy Sornarajah, *Resistance and Change in the International Law on Foreign Investment*, 3rd edition, New York, 2015, 47–71.

требну равнотежу интереса учесника инвестиционих подухвата и државе”.⁵ Ово запажање у пуној мери је важило и за Југославију, а сада важи и за Србију.

У периоду појаве и замаху инвестиционе арбитраже развијена је обимна литература која се бави овим феноменом, постоји велики број арбитражних одлука из многобројних инвестиционих спорова (које се на одређени начин и објављују), те је створен посебан правни систем инвестиционих арбитража у коме су измењени, у појединим аспектима и битно, основни постулати и правила који су развијени у трговинским арбитражама.

У погледу праксе инвестиционих арбитража, има недоследности, па и сасвим супротних одлука у истим чињеничним и правним околностима (најчешће разлике су у томе што се поједини стандарди заштите улагача, који су на идентичан начин формулисани, неједнако тумаче). Међутим, иако арбитражне одлуке нису извор права, може се уочити јасна тенденција да арбитражни трибунали у одређеној мери поштују одлуке донете у ранијим поступцима; ово се може тумачити настојањем да се ствара и развија конзистентно арбитражно право у овој важној области решавања спорова.⁶

3. Правни оквир за заштиту инвестиција и арбитражно решавање инвестиционих спорова

За инвестициону арбитражу од значаја су споразуми из домена међународног привредног права, пре свега Конвенција о решавању инвестиционих спорова између држава и држављана других држава, тзв. Вашингтонска конвенција;⁷ правни режим одговорности држава унифициран је и другим међународним изворима (на пример, у Енергетској повељи, те у неким регионалним споразумима).

⁵ О овоме детаљно у Марко Јовановић, *Одговорности држава за заштити страних директних улагања*, докторска дисертација одбрањена на Правном факултету Универзитета у Београду 2014. године, 302.

⁶ Видети о овоме у Предраг Цветковић, *Међународно право страних инвестиција*, Београд, 2007.

⁷ (Вашингтонска) Конвенција о решавању инвестиционих спорова између држава и држављана других држава – *Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States*) – Закон о ратификацији, Сл. лист СЦГ – *Међународни уговори*, бр. 2/2006).

//Конвенцију је прихватио велики број држава (списак доступан на *Database of ICSID Member States, Serbia*, available at: <https://icsid.worldbank.org/about/member-states/database-of-member-states/member-state-details?state=ST119>).

//Видети Маја Станивуковић, *Међународна арбитража*, Београд, 2013, 61.

Материја заштите страних улагања, а у оквиру тога и решавања инвестиционих спорова путем инвестиционе арбитраже, уобичавају и државе својим двостраним споразумима о подршци и заштити инвестиција.⁸ Двостраним споразумима једна држава-уговорница се обавезује да омогући улагања у складу са својим законодавством лицима из друге државе-уговорнице, те да та улагања подржи.⁹

III. Основ надлежности инвестиционе арбитраже

1. Стране у инвестиционом спору

У инвестиционим арбитражама тужилац је правно или физичко лице које је инвестирало у неки инвестициони односно пословни подухват у држави, а тужена страна је држава-пријемница инвестиције.

У пракси постоји проблем одређивања круга лица која су овлашћена да туже државу по основу двостраних споразума о заштити инвестиција. По неким споразумима, као тужиоци могу се појавити само директни инвеститори, а у другим споразумима појам „инвеститора” знатно се проширује и укључује сва лица која имају пословне аранжмане у држави-уговорници (у овим случајевима је и појам „инвестиције” проширен да укључује, поред директних инвестиција, и друге пословне трансакције).¹⁰

---

⁸ Сматра се да данас у свету има знатно више од 2000 ових двостраних инвестиционих споразума – видети Karl-Heinz Bokstiegel, „Commercial and Investment Arbitration: How Different are they today?”, *Arbitration International (LCIA)*, vol. 28, issue 4, 2012, 577, 578.

⁹ Двострани споразуми се, према почетним словима енглеског назива (*Bilateral Investment Treaties*) уобичајено скраћено називају „БИТ”-овима.

//Србија има око 50 двостраних споразума о промоцији и заштити улагања. Овај број се помиње у радовима аутора који обрађују тему; видети у овом погледу: Војин Драшковић, „Проблем прешироке дефиниције појма инвестиције у двостраним споразумима о међусобном подстицању и заштити улагања између Србије и страних држава”, *Право и привреда*, бр. 5–8, 2007, те докторску дисертацију Милене Галетин *Меродавно право у међународним инвестиционим споразумима*, одбрањену на Правном факултету у Новом Саду 2019. године, где се набраја 51 споразум Србије са другим државама, 331–334.

¹⁰ M. L. Moses, 224.

//Вашингтонска конвенција одређује инвеститоре као „држављане групе државе уговорнице” и прецизира овај појам тако да он обухвата физичка лица која имају држављанство државе уговорнице (али не и лице које има држављанство државе која је у спору), те правна лица која имају националну припадност државе уговор-

2. Сагласност страна о инвестиционој арбитражи

Поред обавезе да омогуће и подрже улагања лицима из друге државе-уговорнице, двострани споразуми садрже још један важан елемент – државе се обавезују да ће дати и одговарајућу заштиту инвеститорима, што је поткрепљено и одредбама о решавању инвестиционих спорова између државе-уговорнице и држављана друге државе-уговорнице (физичких и правних лица).

Између државе и инвеститора не постоји директни уговорни однос, па ни споразум о арбитражи, који је основ сваке трговинске арбитраже. Двостраним споразумима између држава управо се успоставља директна веза између једне државе-уговорнице и инвеститора из друге државе-уговорнице у погледу решавања спорних питања. Предмет оваквих инвестиционих спорова је посебне врсте – не ради се о споровима у погледу испуњења уговорних обавеза из инвестиционе односно пословне трансакције (што би могао бити предмет спорова пред трговинском арбитражом), већ о споровима који проистичу из аката или пропуста државе којима је повредила страну инвестицију односно из пропуста државе да пружи одговарајућу заштиту страниј инвестицији.

Закључењем двостраног споразума држава „нуди“ арбитражно решавање спорова инвеститорима из друге државе-уговорнице, а они ту понуду односно могућност прихватају подношењем тужбе против државе пред арбитражним форумом који је предвиђен двостраним споразумом; дакле, надлежност се заснива без постојања „класичног“ арбитражног споразума.¹¹ Пристанак на инвестициону арбитражу стране не дају истовремено – држава је, закључујући двострани споразум о

нице, осим државе која је у спору (чл. 25 ст. 1 и 2). Треба запазити да Вашингтонска конвенција и за држављанство физичких ица и за националну припадност правних лица користи исти израз – *nationality*.

//Двострани споразуми о промоцији и заштити инвестиција су у овом погледу прецизнији – тако Споразум Србије и Холандије предвиђа да израз „држављанин“, у односу на обе стране уговорнице, обухвата физичка лица која су „*држављани те стране уговорнице*“, као и „*правна лица конститиуисана у складу са законом те стране уговорнице*“ (чл. I).

//Под улагачем се, по Закону о улагањима (Службени гласник РС, бр. 89/2015 и 95/2018), сматрају „*домаће или стране правно или физичко лице које је извршило улагање ... на територији Републике Србије, у складу са законом*“ (чл. 3 ст. 1 тач. 1) (*нејошребно изосиављено, њодвлачење годатио*).

¹¹ Jan Paulsson, „Arbitration without Privity“, *ICSID Law Review – Foreign Investment Law Journal*, vol. 10, 1995, 232; Christofer H. Schreuer, *The ICSID Convention, a Commentary*, New York, 2nd edition, 2005, 192; M. Sornarajah, 139–146.

промоцији и заштити инвестиција, унапред прихватила арбитражу, а инвеститор прихвата ту „отворену понуду” касније, подносећи захтев за арбитражу односно тужбу.¹²

Ово је одступање од правила трговинске арбитраже да између странака мора постојати арбитражни споразум, те да споразумом спор мора бити тачно одређен.¹³ Међутим, и код инвестиционе арбитраже се поштује принцип аутономије воље странака да спорове решавају путем арбитраже, односно оне слободно изражавају вољу да спорове из одређених односа реше арбитражом,¹⁴ али је тај споразум изражен на специфичан начин.

Одредбе двостраних споразума о заштити инвестиција, којима државе-уговорнице предвиђају могућност да странац (који има комерцијални уговор са неким лицем приватног или јавног права у држави-пријемници) тужи државу-пријемницу, представљају нови вид споразума којим се спор из једног уговорног, трговачког односа „подиже” на ниво односа са државом-пријемницом односно државом у којој се одвија одређена пословна трансакција;¹⁵ при том, у уговорном односу из кога је потекао инвестициони спор са државом може бити и сама држава (али као трговац, а не као носилац суверенитета), али су потребни посебни услови да би се спор из таквог односа подигао на ниво спора са државом по споразуму о заштити инвестиција (да би, дакле, била тужена држава због повреде стандарда заштите страних инвестиција,

---

¹² Маја Станивуковић, „Арбитражне клаузуле за решавање спорова између државе и улагача на основу двостраних споразума о заштити и унапређењу улагања”, *Правни животи*, бр. 11/2017, 82.

¹³ Обавезни састојци арбитражног споразума код трговинске арбитраже (без којих споразум не постоји) су ознака странака и њихова јасна изјава да су се определиле за арбитражно решавање спорова односно да спор изузму из надлежности државних судова; постојање ваљаног арбитражног споразума искључује надлежност државних судова у „арбитрабилној” материји. Арбитражни закони прописују и друге услове за пуноважност арбитражног споразума. По српском Закону о арбитражи – ЗоА (*Службени гласник РС*, бр. 40/2006), услов који се односи на сагласност воље странака подразумева да споразум мора бити закључен слободно израженом вољом, а постоје и услови који се односе на уговорне стране и предмет спора; поред тога, спор мора бити из тачно одређеног односа. Арбитражни споразум мора бити сачињен у прописаној форми (писана форма) (в. ЗоА, чл. 5, 9, 10 и 12).

¹⁴ М. Јовановић, 2018, 349.

¹⁵ Клаузула у двостраним споразумима о заштити улагања која предвиђа решавање спорова између инвеститора и државе назива се „дијагоналном клаузулом”, а спорови још и *treaty based disputes*; видети: М. Станивуовић, 2013, 74, 75 и М. Јовановић, 2018, 348.

што је њена обавеза по међународном праву, а не држава као уговорна страна по комерцијалном уговору због повреде тог уговора).

3. Предмет инвестиционог спора

а) Спорна питања за разрешење пред арбитражом

Код трговинских арбитража предмет спора мора бити тачно одређен и суштински се своди на питање уговорних односа; тужбени захтеви произилазе из неиспуњења уговорних обавеза странака у комерцијалном подухвату.

Код инвестиционих арбитража у питању су спорови између страног инвеститора и државе пријема из односа у коме држава није уговорна страна (или је то у својству „трговца“). Тужба страних инвеститора састоји се у тврдњи да је тужена држава, противно обавезама из двостраног споразума о заштити инвестиција који његова држава има са државом коју тужи, својим поступцима или пропустима нарушила његова права и интересе као инвеститора. Тужбени захтеви се у овим ситуацијама састоје у захтевима за отклањање сметњи и повреда инвестиције и за накнаду штете.

Начелно, повреде приватно-правних уговора не представљају и повреде обавеза државе из двостраних уговора о заштити улагања. Међутим, има „врло мало питања из домена државне власти која не би могла да буду предмет преиспитивања и одлучивања у овом постојању“; као пример ових питања, у литератури се наводи следеће:¹⁶

„То могу да буду законодавне мере, акти извршне власти ..., поступање судова (и то не само коначне одлуке, већ и начин вођења поступка, различите изјаве носилаца јавних функција, кореспонденција са страним инвеститором – све може имати одређену доказну снагу и инволвирати одговорност државе ...”

б) Појам инвестиције

Под појмом „инвестиције” у двостраним споровима о заштити инвестиција не подразумевају се само тзв. директне инвестиције (улагање у капитал привредних друштава – било оснивањем или куповином постојећих удела или акција од постојећих чланова или путем докапитализације) односно гранични случајеви (уговорна улагања, вођење послова и др.); дефиниција „инвестиције”, према примерима из готово свих двостраних споразума Србије, је много шира.

¹⁶ Видети: Сања Ђајић, „Кратак приказ једне арбитражне одлуке и осврт на нека питања међународног инвестиционог права”, у *Liber amicorum Гашио Кнежевић*, Београд, 2016, 611 (*нејошребно изосјављено, погвелаћење догајо*).

Први састојак дефиниције улагања је, по правилу, према анализи двостраних споразума, општа одредница: „свака врста средстава, имовине, акције”, „било која врста улагања” и сл. У већини двостраних споразума које има Србија дефиниција „инвестиције” је најшире постављена тако да укључује свако потраживање у новцу („*any claim in money*”).¹⁷

Други елемент дефиниције је набрајање инвестиција примера ради: стварна права, хартије од вредности, облици учешћа у привредним друштвима, права интелектуалне својине, концесије и сродна права, и др.¹⁸

И прописи настоје да дефинишу појам улагања, а посебно страног улагања. То је, у Србији, учињено Законом о улагањима којим је појам „инвестиције” одређен нешто уже од дефиниције у двостраним споразумима.¹⁹ И други српски прописи су се упустили у дефинисање страних улагања,²⁰ али се дефиниције, и у општем приступу и у детаљима, разликују.²¹

¹⁷ Тако, на пример, Споразум Србије и Велике Британије о заштити и промоцији инвестиција дефинише улагање на следећи начин: „израз ‘улагање’ означава сваку врсту средстава, а посебно, мада не искључиво: (а)) покретну и непокретну имовину, као и било која друга својинска права као што су хипотека, залoга или јемство; (б) акције и обвезнице и друга врсте хартија од вредности компаније и сваки други облик учешћа у компанији; (в) новчана потраживања или било која друга потраживања по уговор, која имају финансијску вредност; (г) права интелектуалне својине (као што су ауторска права и сродна права, патенти, индустријски дизајн или модели, право жита), ‘goodwill’, технички процеси и ‘know-how’; (д) концесије које се дају законом или прописима или уговором, укључујући концесије за истраживање, обраду, вађење и коришћење природних богатстава” (чл. 1 тач. „а”).

¹⁸ Видети М. Јовановић, 2014, који наводи примере из двостраних споразума које Србија има: „свака врста имовине”, „сва средства”, „свака врста акције”, „свака врста имовинских добара”, „свака врста вредности” итд., 166.

¹⁹ Закон о улагањима (Службени гласник РС, бр. 89/2015 и 95/2018) врло је широко поставио дефиницију улагања (у која спадају и страна улагања), али ипак уже од одредби инвестиционих споразума (чл. 3 ст. 1 тач. 2 и 3) – Закон изричито одређује да се под „улагањем” не сматрају новчана и друга потраживања која непосредно произилазе из трговачког посла (продаје, пружања услуга и др.) и кредита (чл. 2 ст. 2).

//О широкој дефиницији појма страних улагања у двостраним споразумима видети и: В. Драшкоци, 411–413.

²⁰ Закон о девизном пословању, Службени гласник РС, бр. 62/2006, 31/2011, 139/2014 и 30/2018, чл. 2 тач. 17; Уредба о условима и начину привлачења директних инвестиција, Службени гласник РС, бр. 55/2014 и 65/2014).

²¹ О неусклађености дефиниције страног улагања у унутрашњим правним изворима видети више: М. Јовановић, 2014, 162–165.

Како је наведено, формулацијама коришћеним у прописима и међународним споразумима често се појам улагања тако одређује да се не прецизира да потраживање мора бити у вези са директним улагањем, већ укључује и интерес који произилази из комерцијалних послова (продаја, грађење, кредит, и др.); тако се под овај појам подводе „*и-словни подухвати у којима лице које их предузима не остварује трајнију и чврсту везу са државом пријемницом*”.²²

Из овакве дефиниције страних улагања произилази да се често не прави разлика у заштити између директних инвестиција и улагања која произилазе из пословних подухвата, трговачких трансакција у ужем смислу. Ово је од значаја за утврђивање да ли је у питању инвестициони спор, те да ли страном лице, које је странка у одређеном пословном односу, може тужити државу због повреде своје пословне трансакције, односно да ли странка из таквог односа ужива заштиту предвиђену двостраним споразумом о заштити инвестиција. Ширећи обухват појма инвестиције за сврхе подршке и примене стандарда заштите, државе очигледно проширују своју одговорност и повећавају ризик да буду тужена страна у инвестиционим споровима.

4. Посебни услови за надлежност арбитраже у инвестиционом спору

Поред општих услова за надлежност арбитраже у инвестиционом спору (постојање споразума о заштити инвестиција, одредба у таквом споразуму о решавању спорова путем арбитраже и др.), за надлежност Вашингтонског центра, као најчешћег форума за решавање оваквих спорова, траже се и додатни услови.

У коментарима Вашингтонске конвенције наводе се четири посебна елемента за надлежност Вашингтонског центра. Потребно је, најпре, да су и тужена држава, те држава из које је инвеститор, поред тога и што имају двострани споразум о заштити инвестиција, и потписнице Вашингтонске конвенције. Поред тога, тражи се да је спор произашао из подухвата који је одређеног трајања, да укључује предузетнички ризик, те да подразумева утрошак новца или други улог, као и да доприноси развоју земље-пријемнице.²³

Поред ових услова, за надлежност Вашингтонског центра тражи се још и да је у питању спор правне природе (*legal dispute*).²⁴ Сврха овог

²² Исто, 167.

²³ С. Н. Schreuer, 124, 125, 135–140.

²⁴ Вашингтонска конвенција предвиђа у овом погледу следеће: „*Надлежност Центра обухвата сваки правни спор између државе уговорнице ... и држављанина групе*

захтева је да се искључе спорови који произилазе из „обичног” сукоба интереса који не подразумева разматрање „правних” права и обавеза.²⁵

IV. Стандарди заштите инвеститора

Да би се утврдило шта може бити предмет инвестиционог спора треба погледати и стандарде заштите који се, по двостраним споразумима, гарантују страним инвеститорима, те тумачењима која су у арбитражној пракси развијена у погледу ових стандарда. На овај начин се заправо може видети како држава може да повреди страну инвестицију и на чему се заснивају тужбе у инвестиционим споровима.²⁶

Поред одредби двостраних споразума о подршци и заштити инвестиција у којима се детаљно разрађују поједини стандарди заштите страних инвеститора, и саме уводне одредбе односно преамбуле тих споразума исказују начела и стандарде заштите, на које се, у даљем тексту, ослањају одредбе о конкретним облицима заштите.²⁷ Очито је да материјалноправне одредбе споразума имају заједнички предмет – промоцију и заштиту инвестиција.

1. Забрана експропријације

Први стандард заштите обухваћен је одредбама двостраних споразума којима се забрањује незаконита експропријација односно гарантује брза, адекватна и ефикасна накнада у случају законите експропријације.²⁸ Неки облици одузимања инвестиције односно права из инвестиције се називају „пузећом” експропријацијом.²⁹

државе уговорнице који је настао непосредно из инвестиције ...” (чл. 25 ст. 1) (непосредно изостављено, подвлачење догађаја).

²⁵ Међународна банка за обнову и развој, *Report of the Executive Directors on the Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States*, 18. март 1965. године, доступан на: https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/Report_Executive_Directors.pdf, 36, пара. 26.

²⁶ Вашингтонска конвенција не садржи дефиницију, већ само тражи да је спор настао непосредно из инвестиције – *arising directly out of an investment* (чл. 25 ст. 1).

²⁷ Тако се, на пример, у преамбули Споразума Србије и Алжира истиче да свака страна уговорница „охрабрује држављане друге стране да улажу капитал, технологију и знање на својој територији и изражава намеру да на својој територији створи и одржава повољне услове за узајамне инвестиције ...”.

²⁸ М. Јовановић, 2014, 179–193.

²⁹ Према чл. IV ст. 2 важећег Споразума између Србије и Турске, предвиђено је да „улагања неће бити експропријасана, национализована нишпи, директно или ин-

Иако би се овај стандард заштите могао сматрати оправданим, не могу се све мере које нису повољне за инвеститоре подвести под појам експропријације (на пример, одлуке судова по тужбама приватних лица), затим мере које нису донете у функцији суверенитета (*ex iure imperii*), већ *ex iure gestionis*.³⁰

2. Стандард поштеног и правичног третмана

У готово све двостране споразуме о заштити инвестиција уграђен је стандард фер (поштеног) и једнаког (правичног) поступања (*fair and equitable treatment – FET*).³¹ Његова садржина, на основу овакве дефиниције, није сасвим јасна – не зна се да ли је то минимални стандард садржан у међународним обичајима или обухвата и нешто друго.³²

Двострани споразуми о заштити улагања, поред „основног”, садрже и тзв. „изведене” стандарде, који се, у суштини, свде на исту, широко постављену заштиту, али само друкчије формулисану. Овде спадају стандард транспарентности и стандард „леgitимних очекивања” (*legitimate expectations*).³³ У исту категорију гаранција које су обухваћене оп-

---

директно, поверљива мерама са сличним дејством, осим у јавном интересу, на недискриминаторан начин, уз плаћање хитне одговарајуће и ефективне накнаде ...”. Сличне одредбе о гаранцији заштите од експропријације и мера са истим дејством садрже сви споразуми о заштити инвестиција које Србија има са низом држава.

³⁰ У пракси инвестиционих спорова које је водила Србија овакав случај је, на пример, раскид приватизационог уговора од стране Агенције за приватизацију због неиспуњења од стране купца друштвеног капитала неке од преузетих обавеза.

³¹ Тако је у Споразуму Србије и Холандије о промоцији и заштити инвестиција предвиђено да ће свака страна уговорница обезбедити „*правичан и равноправан третман инвестиција држављана друге стране уговорнице и неће ометаати неоправданим, односно дискриминаторским мерама рад, управљање, одржавање, коришћење, уживање односно располагање истим од стране тих држављана*” (чл. III ст. 3). У важећем двостраном споразуму са Турском овај стандард фер и једнаког поступања исказан је на следећи начин: „*Инвестициони из једне државе-уговорнице ће на територији друге државе-уговорнице уживати фер и једнак третман и пошуну заштитиу и сигурност у складу са принципима међународног права*” (чл. II ст. 2). Готово исте формулације налазе се у Споразумима Србије и Катар (чл. 3 ст. 4), Србије и Азербејдана (чл. 2 ст. 2), Србије и Алжира (чл. 2 ст. 2), Србије и Португала (чл. 3 ст. 2) и Србије и Казахстана (чл. 2 ст. 2) и, практично у свим споразумима које Србија има у овој области.

³² М. Sornarajah, 45, 46, 91, 346–350, 397, 398.

³³ М. Sornarajah, 98, 243, 248, 253, 298, 316, 397, 418; М. Јовановић, 2014, 69–71.

штим појмом поштеног и правичног третмана спада, на пример, и стандард који се назива „гаранцијом стабилности” или „стандардом безбедности” и сл.³⁴ Сви ови стандарди варирају исти концепт који се састоји у томе да страни улагач треба да буде третиран на правичан начин, једнако као и остали улагачи, без дискриминације и арбитрерности у поступању према њему, да режим страних улагања мора да буде транспарентан, да мора да се обезбеди правичан поступак за остваривање заштите, итд.³⁵

И у тумачењима развијеним у арбитражној пракси стандард фер и једнаког третмана се врло широко тумачи и по њега се подводе врло различите обавезе држава пријемница, тако да се може говорити о његовој својерсној, „инвентивној” разради, па и проширењу.³⁶

3. Национални третман и клаузула најповлашћеније нације

Стандард заштите, који се редовно среће у споразумима о подстицању и заштити инвестиција, је тзв. „национални третман” (*national treatment*), а споразуми увек садрже и клаузулу „најповлашћеније нације” (*most favoured nation clause – MFN*).³⁷

По стандарду националног третмана, држава има обавезу да страног инвеститора третира не мање повољно од домаћег инвеститора у истој ситуацији, а клаузула најповлашћеније нације у двостраном споразуму значи да инвеститор из друге државе уговорнице неће бити третиран неповољније од инвеститора из било које друге државе.

³⁴ Тако се у Споразуму Србије и Катара налази одредба да се држава обавезује да осигура, у свако време, пуну заштиту и безбедност за инвестиције држављана друге државе уговорнице (чл. 3 ст. 3). Сличне одредбе налазе се и у Споразуму Србије и Азербејџана (чл. 2 ст.2), Србије и Алжира (чл. 2 ст. 2), Србије и Португала (чл. 3 ст. 3) и Србије и Казахстана (чл. 2 ст. 2) и у готово свим другим споразумима овакве врсте.

// Видети Александар Ђирић, „Правна заштита страних инвестиција”, *Право и привреда*, бр. 5–8/2017, 371.

³⁵ М. Јовановић, 2014, 194–206.

³⁶ Постоји велики број арбитражних случајева у којима су се арбитри бавили и применом стандарда фер и једнаког поступања и најшире га тумачили. Примера ради, могу се навести случај *Mondev Int'l Ltd. v. USA*, ICSID Case No. ARB 99/2, као и случај *MTD Equity Sdn. Bhd. and MTD Chile S.A. v. Republic of Chile*, ICSID Case No. ARB/01/7, где је трибунал у одлуци закључио да „према БИТ-у стандард фер и једнакој поштовања мора да се тумачи на начин најпогоднији да се испуни циљ БИТ-а да се заштити инвестиције и да се створе услови повољни за инвестиције”.

³⁷ Важећи споразум Србије и Турске, чл. III ст. 2 и 3.

4. „Кишобран” клаузуле

Посебан случај заштите страних инвеститора представљају тзв. „кишобран” клаузуле (*umbrella clauses*) у двостраним споразумима о заштити инвестиција. Њима се држава-домаћин обавезује да ће „*пошићивајши све обавезе које је преузела према инвеститору из групе државе уговорнице*”.³⁸ Израз „све обавезе” веома је широк и може, поред обавеза на основу двостраног споразума у коме се налази, да обухвати и обавезе преузете на основу уговора које држава закључује са приватним лицима као трговац, а не као носилац суверенитета. Овај концепт подразумева могућност да се грађанско-правна обавеза испуњења приватноправног уговора подигне на ниво међународне обавезе државе; сврха ове клаузуле је да се пред форум предвиђен споразумом за решавање инвестиционог спора између државе пријема и инвеститора из друге државе могу износити и спорови који не произилазе из повреде стандарда заштите улагања.³⁹ Применом стандарда најповлашћеније нације „проширена” заштита, која је установљена „кишобранском клаузулом” билатералним споразумом између две државе односи се и на улагаче из држава које, у двостраним споразумима са једном од те две државе (која се у конкретном случају појављује као држава пријемница) немају ову клаузулу.⁴⁰

³⁸ „Кишобран” клаузуле постоје у Споразуму о заштити и промоцији улагања Србије са Грчком (чл. 2 ст. 4), те у Споразуму о заштити и унапређењу улагања са Хрватском који садржи стандардну клаузулу о правичном и једнаком третману, са посебним додатком: „*Свака Сјрана уговорница ће на својој територији пружити јуну јравну заштити и безбедности улаћанима и приносима улаћача групе Сјране уговорнице. Ниједна Сјрана уговорница неће произвољним ни дискриминаћорским мерама ометајши развој, ујрављање, одржавање, коришћење, уживање, ширење, продају и евенћуалну ликвидацију таквих улаћана. Свака Сјрана уговорница ће пошићивајши сваку групу обавезу коју је евенћуално преузла у поћледу улаћана улаћача групе Сјране уговорнице*” (чл. 3 ст. 1) (*погвлачење догаћо*). Сличне одредбе постоје и у споразумима које Србија има са Аустријом (чл. 2 ст.2), Белорусијом (чл. 2 ст. 2), Великом Британијом (чл. 3 ст.3), Ганом (чл. 4 ст. 2), Италијом (чл. 3 ст. 6) и Швајцарском (чл. 9).

³⁹ О овоме детаљно у М. Станивуковић, „Кишобран клаузула у билатералним инвестиционим споразумима (БИТ)”, у Маја Костић-Мандић (ур.), *Међународно приватно право и заштити страних инвестиција*, Правни факултет Универзитета у Подгорици, Подгорица, 2008, 2013, 32–56. О примени овог концепта, његовој разради у арбитражној пракси и дилемама у примени више у М. Јовановић, 2014, 241–252.

⁴⁰ Ово је правило које је потврђено у пракси инвестиционих арбитража – на пример, у случају *Mark Charls Arif v. Republic of Moldova*, ICSID Case No. ARB/11/23,

5. Стандарди заштите у међународном праву

Државе су обавезне да, у заштити страних улагања, поступају и у складу са оним правилима међународног права која могу бити примењена. Ова правила међународног права нису ограничена на право које је предвиђено за примену према двостраним споразумима о промоцији и заштити инвестиција, већ укључују и међународно обичајно право. Ова примена међународних правила је предвиђена Вашингтонском конвенцијом,⁴¹ и теорија подржава и разрађује тај конвенцијски став,⁴² а одговарајуће одредбе налазе се и у двостраним споразумима о заштити улагања.⁴³

6. Стандарди заштите у српским прописима

Поред обавеза преузетих међународним споразумима, Србија је у своје прописе унела одредбе о заштити инвестиција односно инвеститора, што укључује и стране инвеститоре и њихове подухвате. У Закону о улагањима се, тако, врло јасно штите права улагача општом одредбом да се јемчи „*заштита улагањима извршеним у складу са законом*”, те да „*[у]лагач ужива правну сигурност и правну заштиту у погледу права стечених улагањем*”.⁴⁴ Ова начела се даље разрађују одредбама којима се

случају *Rumeli Telecom A.S. v. Republic of Kazakhstan*, ICSID Case No. ARB/05/16, те у случају *Hesham T.M. Al Warraq v. Republic of Indonesia*, arbitration under UNCITRAL Rules, 2014.

⁴¹ ICSID Конвенција предвиђа да „[с]уд решава спор према правним правилима о којима су се странке сагласиле. А ако се странке не сагласе о томе, Суд примењује право државе уговорнице која је странка у спору ... и правила међународног права која се примењују у дајој области” (чл. 42 ст. 1).

⁴² „Обавезујуће правило међународног права, које предвиђа међународне минималне стандарде заштите странаца, постоји независно од избора права који је извршен у вези са одређеном трансакцијом ... и чини оквир јавног поретка у коме се та трансакција извршава” – Ch. Schreuer, 115.

// Видети и Јелена Вукадиновић Марковић, „Примена међународног права у међународним инвестиционим споровима”, *Правни животи*, бр. 11(2019), 403–406 – ауторка указује да се у међународним документима под правним правилима која се примењују у инвестиционим арбитражама подразумевају „‘*ненационални извори*’ права (оштри принципи међународног права и међународни трговачки обичаји)”.

⁴³ Споразум Србије и Хрватске о заштити инвестиција у погледу примене међународних правила предвиђа следеће: „Улагања или приноси улагача било које од Страна уговорница на територији групе Страна уговорнице добиће поштен и правичан третман у складу са међународним правом и одредбама овог споразума” (чл. 3 ст. 2) (повлачење догађаја).

⁴⁴ Закон о улагањима, чл. 4 ст. 2 и чл. 5.

посебно подвлачи заштита улагача од експропријације,⁴⁵ а страним улагачима се даје национални третман,⁴⁶ те право на трансфер добити и имовине.⁴⁷ Својеврсна заштита улагача, па и иностраних, односно њихових улагања садржана је у Закону о експропријацији који садржи заштиту непокретности од експропријације и дозвољава је само у јавном интересу.⁴⁸ Полазећи од јавног интереса у Закону о јавно-приватном партнерству и концесијама се, такође, налазе одредбе о заштити улагача (који су у статусу приватног партнера у партнерству) по којима се уговор о партнерству може раскинути само у јавном интересу.⁴⁹ Поред тога, овај Закон приватним партнерима гарантује права утврђена међународним уговорима о подстицају и заштити улагања.⁵⁰

V. Форум за решавање инвестиционих спорова

Код инвестиционе арбитраже се, када је то одређено двостраним споразумима, спорови износе пред Центар за решавање инвестиционих спорова, који је основан Вашингтонском конвенцијом.⁵¹ Ово је форум пред којим је вођено највише инвестиционих спорова.

---

⁴⁵ Закон о улагањима, чл. 6. Ова законска одредба гарантује улагачима да њихово улагање неће бити предмет експропријације, било непосредно или посредно, мерама које имају исти ефекат који је једнак експропријацији (ст. 1). У ст. 2 се предвиђа изузетак од ове гаранције јер се прописује да својина и друга стварна права улагача на непокретностима могу да се одузму или ограниче, али само у јавном интересу.

⁴⁶ Закон о улагањима, чл. 7.

⁴⁷ Закон о улагањима, чл. 9.

⁴⁸ Закон о експропријацији, *Службени гласник РС*, бр. 53/95, *Службени лист СРЈ*, бр. 16/2001 – одлука СУС, *Службени гласник РС*, бр. 20/2009, 55/2013-одлука УС, и 106/2016-аут. тумачење, чл. 1 и 2.

⁴⁹ Закон о јавно-приватном партнерству и концесијама, *Службени гласник РС*, бр. 88/2011, 15/2016 и 104/2016, чл. 53, ст. 1 тач. 2.

⁵⁰ Закон о јавно-приватном партнерству и концесијама, чл. 59. ст. 1.

⁵¹ Арбитражни трибунали који поступају пред Центром за решавање инвестиционих спорова (*Center for Settlement of Investment Disputes – ICSID*) примењују обавезујуће одредбе Вашингтонске конвенције, као и Правила поступања у арбитражном поступку – Арбитражна правила (*Arbitration Rules*); сада су на снази Правила донета 2022. године; за покретање поступка примењују се *Initiation Rules 2022*, од значаја за вођење поступка су и Административна и Финансијска правила (*Administrative and Financial Regulations*), а када у инвестиционим споровима пред Центром тужилац није држављанин државе уговорнице или тужена држава није уговорница Вашингтонске конвенције, поступак је уређен Додатним правилима (*Additional Facilities*) – Правила су доступна на: icsid.worldbank.org/Rules-regulations. Видети: М. Станивковић, 2013, 61, 62.

Двострани споразуми о заштити инвестиција, поред надлежности Вашингтонског центра, предвиђају и могућност да се, алтернативно, инвестициони спорови могу решавати и пред неком институционалном арбитражом која је створена за трговинске спорове, као и да се спор води пред *ad hoc* арбитражом.⁵²

VI. Одбрана држава против захтева инвеститора

Тужене државе су у инвестиционим споровима развиле низ аргумената настојећи да побију наводе тужби и оспоре тужбене захтеве инвеститора.

1. Одбрамбени механизми тужене државе

У одбрамбене механизме које користе државе спада доктрина сталног суверенитета на националним добрима односно изворима, позивање на националну безбедност, право на развој, на заштиту природне околине, на људска права, посебно на право мањина (и староседелаца) и др.⁵³

2. Приговори ненадлежности (прелиминарни приговори)

Инвестиционе арбитраже имају посебне карактеристике и у погледу могућности истицања процесних приговора. Ови приговори, због природе спорова, начина заснивања надлежности и странака имају посебне карактеристике, па се називају и „прелиминарним” приговорима.⁵⁴

Прелиминарни приговори код инвестиционе арбитраже нису ретки и обухватају шири дијапазон аргумената за ненадлежност (од оних познатих у трговинској арбитражи, који се свде на то да, на пример, спор није обухваћен арбитражним споразумом, да спор није арбитрабилан,

---

⁵² У двостраним споразумима које је закључила Србија за инвестиционе спорове предвиђа се, по правилу, надлежност Центра за решавање инвестиционих спорова, примена Арбитражног правилника МТК или надлежност *ad hoc* арбитраже по *UNCITRAL*-овом правилнику. Но има и друкчијих решења – тако, двострани споразум са Немачком предвиђа само надлежност Вашингтонског центра (чл. 9 ст. 2), а по споразуму са Кином на арбитражу (Вашингтонски центар, или *ad hoc* арбитража) могу да се износе само спорови око накнаде за експропријацију, док су остали инвестициони спорови резервисани за домаћи суд тужене државе (чл. 9 ст. 2 и 3). Видети: М. Јовановић, 2018, 348.

⁵³ М. Sornarajah, 300–342.

⁵⁴ *ICSID* Арбитражна правила, чл. 41–45.

да споразум није у прописаној форми, итд.).⁵⁵ Ова ситуација је последица основа на коме почива надлежност инвестиционе арбитраже (не постоји „класичан” арбитражни споразум међу странкама у спору, као услов надлежности), као и чињенице да се спор из пословног односа „пребацује” на ниво захтева према држави која није уговорна страна у том односу (или је странка, али само као „трговац”, а не као носилац суверенитета).

Надлежност арбитраже у инвестиционим споровима оспорава се од стране држава са више аргумената.

Први од могућих аргумената је да није у питању инвестиција „у складу са домаћим законима”. Овај приговор изазива питање шта се сматра оваквом инвестицијом – да ли се тражи да је у питању одобрена инвестиција, или се тражи само то да није у питању илегалан посао.

Други приговор је приговор *ratione personae* – да тужилац није држављанин државе-уговорнице односно да није директни инвеститор, већ да је његово улагање посредно (да је уложио у страну предузеће које је онда уложило или закључило уговор са лицем из државе-уговорнице, да је у питању изигравање закона – да је у ствари у питању домаћи држављанин или правно лице домаћег права које симулира, прави привид да је странац).

Посебна особеност у погледу приговора ненадлежности јесте да се истиче и приговор да је *prima facie* очигледно да није прекршен двострани споразум о заштити инвестиција, односно да тужена држава није повредила своје обавезе преузете споразумом. Дакле, ставља се у основи материјално-правни аргумент односно приговор *ratione materie* као приговор ненадлежности.⁵⁶ Сврха овог приговора је да се већ у почетној фази спора утврди да ли спор спада у сугерисану надлежност арбитраже односно да ли се у спор из приватног односа може „увући” држава. Пошто држава није закључила споразум директно са тужиоцем, пракса је развила правило да се и овај аргумент може употребити против надлежности, односно да се може захтевати да се, без улажења у даље детаље спора, види да држава није повредила споразум. Развијен је у пракси стандард да се мора прећи праг у „очигледности” да је споразум повређен. Када се истакне овај приговор, арбитражи у инвестиционим споровима могу да одлуче да се иде на тзв. бифуркацију поступка одно-

⁵⁵ К-Н. Bockstiegel, 582.

⁵⁶ У ICSID Арбитражним правилима овај концепт је изражен одредбом да страна може оспорити тужбени захтев приговором да је он „очигледно без правног основа” (*manifestly without legal merits*). – чл. 41 ст. 1.

сно на поделу поступка у фазе (прво фаза разматрања приговора, па фаза разматрања суштине спора, која се такође може поделити у фазе – фазу утврђивања постојања основа за одговорност државе, и фазу доказивања висине штете). Међутим, и у присуству овог приговора арбитра се, према преовлађујућој пракси, опредељују да прихвате надлежност уз формулацију да ће, ако се у фази расправљања о меритуму покаже да су наводи тужиоца тачни, онда постојати и одговорност државе, па и надлежност арбитраже; при том се подвлачи да би одлучивање о овом процесном приговору заправо захтевало упуштање у разматрање суштине спора.

У пракси је развијен и приговор *ratione temporis* односно да је у питању повреда инвестицији односно пословног односа која је настала пре ступања двостраног споразума на снагу (у двостраним споразумима се по правилу одређује да су предвиђеном заштитом обухваћене и инвестиције извршене пре ступања споразума на снагу, али да се инвестициони спор не може водити о повреди која је настала пре тог дана). Међутим, у пракси су инвеститори као тужиоци изградили теорије о сложеним повредама (*composit acts*) и о продуженом деловању односно продуженим повредама (*continuing acts*) да би се премостило ово временско ограничење деловања двостраних споразума.

3. Могућност противтужбе

Државе су у инвестиционим споровима увек у положају тужене стране.

У пракси и теорији инвестиционе арбитраже преовлађује став да држава-уговорница не може тужити страног инвеститора из државе с којом има споразум о заштити инвестиција, а по основу тог споразума.

Међутим, мишљења о питању подношења противтужбе од стране државе у спору који је покренут тужбом инвеститора су подељена; углавном преовладава мишљење да противтужба није могућа, јер је сврха механизма установљеног двостраним споразумима заштита инвеститора, а не заштита држава.

4. Приговор литиспенденције

Код разматрања прелиминарних приговора треба разјаснити и однос између клаузуле о решавању спорова из инвестиционог уговора (и уговора о другом пословном односу који је обухваћен појмом инвестиције) и клаузуле о решавању спорова из двостраног споразума о заштити инвестиција. Наиме, у инвестиционим споровима има поку-

шаја да државе истакну приговор литиспенденције односно да се позову на то да се између страна у уговору о улагању или другом пословном уговору већ води спор, те да инвеститор не може покренути и спор против државе због повреде стандарда заштите. Но, и у пракси и у теорији инвестиционе арбитраже прихваћен је став да овакав приговор није дозвољен, односно да се могу паралелно водити два спора – и спор из основног посла (међу странкама из уговора о улагању или из уговора о другој пословној трансакцији, где и држава може бити уговорница), као и инвестициони спор (између инвеститора и државе по основу двостраног споразума о заштити инвестиција).⁵⁷ Исто правило важи и за приговор да је ствар већ пресуђена. Наравно, поставља се питање извршења одлука донете у обе арбитраже (у неким одлукама у инвестиционим арбитражама наводи се да не може доћи до „дуплог намирења” (*double recovery*)).

VII. Закључак

Инвестиционе арбитраже су постале честа појава у савременом свету. На основу вишестраних међународних споразума у области заштите инвестиција, двостраних споразума у овој материји, те прописа држава, који се тумаче у богатој арбитражној пракси и теорији, створен је особен, комплексан правни оквир у коме се разрешавају спорови између држава (у које је улагање извршено) и инвеститора из других држава; основ за тужбе против држава инвеститори налазе у поступцима држава којима су оне, према ставовима улагача, повредиле конвенцијске и законске стандарде заштите страних улагања.

Инвестиционе арбитраже се у одређеној мери, и у неким важним аспектима – основ заснивања арбитражног поступка (непостојање унапред закљученог арбитражног споразума), странке, надлежно право, приговори и др., – разликују од трговинске арбитраже.

Режим заштите страних улагача у државама-пријемницама је тако постављен и развијен да су оне изложене значајном ризику покретања спорова услед повреде улагача односно њихових улагања. Но, те ризике не треба олако преувеличавати.

Неспорно је да постоји потреба да се систем заштите страних улагача, постављен конвенцијама и прописима, „уравнотежи” у смислу једнаког поштовања интереса и улагача и држава. У арбитражној пракси стандарди заштите страних инвеститора врло се широко тумаче и ко-

⁵⁷ М. Станивуковић, 2013, 9 – 12; С. L. Lim, J. Ho, M. Paporinskis, 112, 132.

ристе да се у право заштите страних инвестиција уведу повреде и тамо где их суштинске нема (ово је посебно опасно, јер се под инвестицијама које уживају заштиту подразумевају и типичне комерцијалне трансакције, па наводне повреде стандарда омогућавају да се спорови из таквих односа олако преносе на ниво државе односно да се држава означава као тужена страна).

Међутим, у тренутном стању система заштите страних улагача (који преовладава у свету и где режим заштите који важи у Србији није изузетак), сазнање о ризицима инвестиционих спорова требало би да доведе до стварања система у коме би се избегле оне активности и пропусти државе (државних органа, јавних функционера) који би се могли сматрати повредама стандарда заштите страних улагача које могу довести и до одговорности државе.

Све ове околности указују на то да се, у разматрању потенцијалних случајева који би се могли третирати као инвестиционе арбитраже, те код оцене ризика од таквих спорова и (не)успеха у таквим споровима, мора поступати студиозно, уз пуну свест о комплексности материје и о утицајима многих, испреплетаних фактора на коначне закључке; у овој материји се не могу заузимати и износити, од стране представника државе, исхитрени ставови који нису плод подробних анализа, већ се пре могу сматрати оценама изреченим да служе у дневнополитичке сврхе (а што може бити искоришћено против државе у евентуалним инвестиционим споровима).

Miroslav Paunović, PhD
attorney at law in Belgrade

CONDITIONS FOR INITIATION OF THE INVESTMENT ARBITRATIONS

Summary:

In the article the characteristics of investment arbitration (dispute between the host state and foreign investor) are presented and the notions of foreign investor and foreign investment are explained. The standards of protection of foreign investors and their investments are overviewed; it is underlined that violation of these standards leads to investment disputes. The conditions for initiating an investment arbitration against the state, and for establishing the jurisdiction of the International Centre for Settlement of Investment Disputes in Washington, are indicated. The author warns that extreme caution is needed when making statements about the risks of such disputes in current debates related to large mining projects in Serbia; he advocates for the self-control and prudence in public addresses of the

state officials on that matter, without proper understanding of complex elements that may influence the outcome of investment disputes.

Key words: investment dispute, investment arbitration, foreign investor/investment, bilateral agreement on protection of investments – BIT, standards of protection of investors, state-recipient of investment, Washington Convention, International Centre for Settlement of Investment Disputes – ICSID, Washington Centre.

Датум пријема рада: 15. август 2024.
Датум прихватања рада: 29. август 2024.
ТИП РАДА: ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД
УДК 349.6
502.13

Др Срђан Алексић*
адвокат из Ниша

ПРАВО НА ЗДРАВУ ЖИВОТНУ СРЕДИНУ – МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И УСТАВ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак:

Последњих деценија се не само у међународној заједници, већ и у Републици Србији, посебна пажња поклања праву на здраву животну средину као једном од основних, општецивизацијских, уставом гарантованих људских права. Ова појачана брига не само опште јавности – грађана, већ још више стручне јавности, као и органа државне власти, код нас посебно долази до изражаја у вези са истраживањем и експлоатацијом литијума (што изазива највећу пажњу), као и других руда и минералних богатстава као критичних сировина. У основи заштите, уређења или унапређења животне средине, у целини или појединих екоелеманата, налазе се релевантни универзални и регионални (европски) стандарди, као и наша уставна начела. У раду се указује на ове стандарде и принципе као на правни оквир који треба узети у обзир и у актуелним расправама о заштити права на здраву животну средину у нас.

Кључне речи: животна средина, уређење права на здраву животну средину, заштита права на здраву животну средину, међународни стандарди, Устав

І. Увод

У оквиру права на уређење и заштиту животне средине или еколошког права, као посебне, специфичне области управног (административног) права, како Републике Србије и других држава у региону југоисточне

---

* Електронска адреса аутора: office@aleksic.rs

Европе, тако и других европских држава, посебна пажња се пружа заштити права на очување здраве животне средине. Његову основу чине бројни међународни стандарди. Разликују се две врсте ових стандарда: а) универзални стандарди (донети у оквиру Уједињених нација) и б) регионални/европски стандарди (донети у оквиру Савета Европе и Европске уније).

У систему универзалних међународних докумената који су донети у оквиру или под окриљем Организације уједињених нација (ОУН), са аспекта успостављања система гаранција и заштите корпуса људских права и слобода посебно се издвајају:¹ а) Универзална/Општа декларација о људским правима (1948. година) и б) Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966. година) са факултативним протоколом. Узимајући у обзир универзални ниво заштите људских права и слобода у свету у чијим се оквирима успостављају, гарантују, штите и нормирају права и слободе човека (и грађанина), било је логично и оправдано очекивати да се, поред наведених докумената ОУН,² јавила и потреба за њиховим додатним, допунским осигурањем и заштитом на регионалном нивоу.

Међу универзалним документима ОУН од значаја за заштиту права на животну средину истиче се и Конвенција о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине.³ Она је усвојена 25. јуна 1998. године у Архусу (Данска),⁴ а њено усвајање је резултат организованих напора међународне заједнице на даљем јачању процеса „Животна средина за Европу”,⁵ у чијем се темељу налазе релевантни међународни документи: а) Конвенција о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту (1991. година), б) Конвенција о прекограничним ефектима индустријских удеса (1992. година) и в) Конвенција о заштити

¹ Т. Шурлан, *Универзална људска права*, Београд, 2014, 117–136.

² Г. Милићевић, В. Јолцић, *Животна средина и међународни уговори од значаја за СР Југославију*, Београд, 1995, 73–96.

³ Закон о потврђивању Конвенције о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине, *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр.38/2009.

⁴ М. Дреновак Ивановић, Т. Јањатовић, „Стандарди Архуске конвенције о праву на правну заштиту између одговорности за штету према животној средини и одговорности за кривична дела против животне средине”, *Међународни правни односи и правда*, Зборник радова, том 1, Београд, 2023, 341–354.

⁵ В. Јолцић, Д. Јовашевић, *Еколошко кривично право, међународни и уставни основи, стварности и могућности*, Београд, 2012, 82–95.

и коришћењу прекограничних водотокова и међународних језера (1992. година).

Међу регионалним документима о систему заштите корпуса људских права, поред Америчке конвенције о људским правима (1969. година),⁶ посебан значај са аспекта Републике Србије има регионални докуменат о заштити људских права и слобода на европском правном подручју. То је Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода (1950. година)⁷ са, у међувремену донетим, додатним протоколима.⁸ На основу стандарда уграђених у Универзалну декларацију о људским правима ОУН, државе чланице Савета Европе, као најбројније и најзначајније европске политичке и безбедносне регионалне организације, у жељи да осигурају опште и стварно признање и поштовање људских права, пошле су од циља ове организације – постизање већег јединства између његових чланица и очување и развијање основних људских права и слобода, те су донеле Европску конвенцију.⁹ На овај начин је изнова потврђена дубока вера у основне слободе и права човека које су темељ правде и мира у свету и које се најбоље одржавају стварном политичком демократијом, односно заједничким схватањем и поштовањем људских права од којих оне зависе, као заједничким наслеђем политичких традиција, идеала, слобода и владавине права.¹⁰

Европска конвенција о заштити људских права и темељних слобода несумњиво представља најделотворнији регионални документ за заштиту људских права. Та снага произилази из два разлога; то су: а) политички компромис око њеног садржаја који успешно одолева протеклу времена и бројним променама које су се десиле последњих деценија у Европи и б) утемељење Европског суда за људска права са примарном

⁶ *American Convention on Human Rights—„Pactof San Jose”*, Costa Rica, B-32/69.

⁷ J. Pradel, G. Corstens, *Droit penal européen*, Paris, 2002, 189–194.

⁸ Закон о ратификацији Европске конвенције о заштити људски хправа и основних слобода, измењене у складу са Протоколом број 11..., Протокола број 4 ..., Протокола број 6 ..., Протокола број 7 ..., Протокола број 12 ... и Протокола број 13..., *Службени листи СЦГ – Међународни ујовори*, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2006 испр., те *Службени гласник РС – Међународни ујовори*, 12/2010 и 10/2015; В. Pavišić, М. Kamber, I. Parenta, *Kazneno pravo Vijeća Evrope*, Rijeka, 2016, 254–257.

⁹ Ж. Томовић, Ч. Богичевић, *Људска права – међународни документи*, Подгорица, 2003, 17–34.

¹⁰ В. Јолцић, „Еколошка кривична дела и хармонизација са европским стандардима”, *Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима*, Зборник радова, Beograd, 2013, str. 167–178.

функцијом да осигура поштовање обавеза које су преузеле поједине државе – њени потписници или, како их Конвенција назива, „Високе стране уговорнице”.¹¹ Људска права која су прокламована у Европској конвенцији, према схватањима правне теорије, нису још увек на подједнак начин заштићена. У том смислу, сва щудска права и основне слободе које су садржане у овом регионалном међународном документу могу се према режиму правне заштите поделити у три групе: а) щудска права која су потпуно заштићена, б) щудска права која су релативно заштићена и в) щудска права која су индиректно заштићена.¹²

Уз Европску конвенцију Савета Европе, специфичан значај у конституисању система заштите щудских права уопште, а посебно права на здраву животну средину, има Европска повеља о темељним правима донета од стране Европске уније (2007. године).

Међу регионалним европским документима од значаја за заштиту права на здраву животну средину своје место, улогу и значај имају и акти:¹³ а) Савета Европе и б) Европске уније (односно Европске економске заједнице)¹⁴ који у значајној мери утичу на позитивно еколошко законодавство Републике Србије. У том смислу наводимо најзначајнија регионална међународна еколошка документа – директиве Европске уније који имају значај утицај на даљи развој еколошког права у Републици Србији;¹⁵ то су следеће директиве:¹⁶

1) Директива 2011/92/ЕЗ Европског парламента и Савета од 13. децембра 2011. године о процени дејства одређених јавних и приватних пројеката на животну средину (кодификација) (СЛ Л 26, 28.1.2012), 2) Директива 2003/35/ЕЗ Европског парламента и Савета од 26. маја 2003. године о осигуравању суделовања јавности у изради одређених планова и програма који се односе на животну средину и о измени директива Савета 85/337/

---

¹¹ М. Nadaždin Defterdarević, *Evropska konvencija prema praksi Evropskog suda za ljudska prava*, Mostar, 2007, 11–23.

¹² L. Sadiković, *Ljudska prava*, Sarajevo, 2006, 26–32.

¹³ М. Дреновак Ивановић, „Утицај мишљења Европске комисије у поступцима покретнутим због повреде права Европске уније на спровођење правних тековина у области заштите животне средине у Србији”, *Судски посматрач – правда и правичност*, Зборник радова, том 1, Београд, 2022, 243–257.

¹⁴ Н. Лукић, *Зелена криминологија*, Београд, 2023, 141–153.

¹⁵ В. Станковић, „Значај институција Европске уније у сузбијању еколошког криминала”, *Ecologica*, Београд, бр. 98/2020, 312–318.

¹⁶ М. Дреновак Ивановић, „Зелена агенда за Западни Балкан – смернице за новелирање еколошког законодавства”, *Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије*, Зборник радова, књига 10, Београд, 2020, 133–143.

ЕЕЗ и 96/61/ЕЗ с обзиром на суделовање јавности и приступ правосуђу (СЛ Л 156, 25.6.2003), 3) Директива 2001/42/ЕЗ Европског парламента и Савета од 27. јуна 2001. године о процени дејства појединих планова и програма на животну средину (СЛ Л 197, 21.7. 2001), 4) Директива 2010/75/ЕУ Европског парламента и Савета од 24. новембра 2010. године о индустријским емисијама (интегрисано спречавање и контрола загађења) (СЛ Л 334, 17.12.2010), 5) Директива Савета 96/82/ЕЗ од 9. децембра 1996. године о контроли опасности од тешких несрећа које укључују опасне материје (СЛ Л 10, 14.1.1997), 6) Директива 2003/105/ЕЗ Европског парламента и Савета од 16. децембра 2003. године која мења Директиву Савета 96/82/ЕЗ од 9. децембра 1996. године о контроли опасности од великих несрећа које укључују опасне материје (СЛ Л 345, 31.12.2003), 7) Директива 2003/4/ЕЗ Европског парламента и Савета од 28. јануара 2003. године о јавном приступу информацијама о животној средини и стављању изван снаге Директиве Савета 90/313/ЕЕЗ (СЛ Л 41, 14.2. 2003), 8) Директива 2004/35/ЕЗ Европског парламента и Савета од 21. априла 2004. године о одговорности за животну средину у погледу спречавања и отклањања штете на животној средини (СЛ Л 143, 30.4.2004), 9) Директива 2008/56/ЕЗ Европског парламента и Савета од 17. јуна 2008. године о успостављању оквира за деловање Заједнице у подручју политике морске животне средине (Оквирна директива о морској стратегији) (СЛ Л 164, 25.6.2008), 10) Директива Комисије 2001/116/ЕЗ од 20. децембра 2001. године о прилагођавању техничком напретку Директиве Савета 70/156/ЕЕЗ о приближавању закона земаља чланица који се односе на хомологацију моторних возила и њихових приколица (СЛ Л 18, 21.01.2002), 11) Директива 1999/94/ЕС Европског парламента и Савета од 13. децембра 1999. године о доступности података за потрошаче о економичности потрошње горива и емисијама CO_2 у вези с продајом нових личних аутомобила (СЛ Л 12, 18.1.2000), 12) Директива 2013/30/ЕУ Европског парламента и Савета од 12. јуна 2013. године о сигурности одобалних нафтних и гасних/плинских делатности и о измени Директиве 2004/35/ЕЗ (СЛ Л 178, 28. 6. 2013), 13) Директива 2012/18/ЕУ Европског парламента и Савета од 4. јула 2012. године о контроли опасности од великих несрећа које укључују опасне материје, о измени и каснијем стављању изван снаге Директиве Савета 96/82/ЕЗ (СЛ Л 197, 24. 7. 2012), 14) Директива 2009/126/ЕЗ Европског парламента и Савета од 21. октобра 2009. године о фази II рекулперације бензинских пара током пуњења моторних возила горивом на бензинским станицама (СЛ Л 285, 31. 10. 2009), 15) Директива 2009/31/ЕЗ Европског парламента и Савета од 23. априла 2009. године о геолошком складиштењу угљендиоксида и о измени Директиве Савета 85/337/ЕЕЗ, Директива Европског парламента и Савета 2000/60/ЕЗ, 2001/80/ЕЗ, 2004/35/ЕЗ, 2006/12/ЕЗ, 2008/1/ЕЗ и Уредбе (ЕЗ) број 1013/2006 (СЛ Л 140, 5. 6. 2009), 16) Директива 2009/30/ЕЗ Европског парламента и Савета од 23. априла 2009. године о измени Директиве 98/70/ЕЗ у погледу спецификације бензина, дизелскога горива и гасног/плинског уља и увођењу механизма праћења

и смањивања емисија стаклених гасова, о измени Директиве Савета 1999/32/ЕЗ у погледу спецификације горива које се користи на пловилима на унутрашњим пловним путевима и стављању изван снаге Директиве 93/12/ЕЕЗ (СЛ Л 140, 5. 6. 2009), 17) Директива 2008/98/ЕЗ Европског парламента и Савета од 19. новембра 2008. године о отпаду и стављању изван снаге одређених директива (СЛ Л 312, 22. 11. 2008), 18) Директива 2006/66/ЕЗ Европског парламента и Савета од 6. новембра 2006. године о батеријама и акумулаторима и о отпадним батеријама и акумулаторима, те стављању изван снаге Директиве 91/157/ЕЕЗ (СЛ Л 266, 26. 9. 2006), 19) Директива 2006/7/ЕЗ Европског парламента и Савета од 15. фебруара 2006. године о управљању квалитетом воде за купање и стављању изван снаге Директиве 76/160/ЕЕЗ (СЛ Л 64, 4. 3. 2006.), 20) Директива 2003/87/ЕЗ Европског парламента и Савета од 13. октобра 2003. године о успостављању система трговања емисијским јединицама стаклених гасова/плинова унутар Заједнице и о измени Директиве Савета 96/61/ЕЗ (СЛ Л 275, 25. 10. 2003), 21) Директива Савета 1999/31/ЕЗ од 26. априла 1999. године о одлагалиштима отпада (СЛ Л 182, 16. 7. 1999), 22) Директива 94/63/ЕЗ Европског парламента и Савета од 20. децембра 1994. године о контроли емисија испаривних органских једињења (HOS-а) које произлазе из складиштења бензина и његове дистрибуције од терминала до бензинских станица (СЛ Л 365, 31. 12. 1994) и 23) Директива Савета 91/692/ЕЕЗ од 23. децембра 1991. године којом се стандардизују и рационализирају извештаји о спровођењу одређених директива које се односе на животну средину (СЛ Л 377, 31. 12. 1991).

Поред наведених директива, за еколошко право Републике Србије у наредном периоду, свакако велики значај имају и уредбе Европске уније које имају специфичну обавезујућу снагу,¹⁷ то су следеће уредбе:¹⁸

- 1) Уредба (ЕЗ) број 66/2010 Европског парламента и Савета од 25. новембра 2009. године о знаку заштите животне средине ЕУ (СЛ Л 108, 29.4.2010),
- 2) Уредба (ЕЗ) број 1221/2009 Европског парламента и Савета од 25. новембра 2009. године о добровољном суделовању организација у систему управљања животном средином и независног оцењивања Заједнице (EMAS), те стављању изван снаге Уредбе (ЕЗ) број 761/2001 и одлука Комисије 2001/681/ЕЗ и 2006/193/ЕЗ (СЛ Л 342, 22.12.2009),
- 3) Уредба (ЕЗ) број 166/2006 Европског парламента и Савета о успостављању Европског регистра испуштања и преноса загађивала и која мења и допуњује Директиву Савета 91/689/ЕЗ (СЛ Л 33, 4.2.2006),
- 4) Уредба (ЕЗ) број 401/2009 Европ-

¹⁷ Б. Тубић, „Правна начела у области заштите животне средине у Европској унији”, *Зборник Правног факултета у Новом Саду*, Нови Сад, бр. 1/2012, 491–506.

¹⁸ М. Дреновак Ивановић, „Хармонизација законодавства Србије са правним стандардима Европске уније у области управљања отпадом”, *Правни кајацијетей Србије за евројске инјетрације*, Зборник радова, Београд, 2010, 167–179.

ског парламента и Савета од 23. априла 2009. године о Европској агенцији за животну средину и Европској информацијској и посматрачкој мрежи за животну средину (СЛ Л 126, 21.5.2009) и 5) Уредба (ЕЗ) број 66/2010 Европског парламента и Савета од 25. новембра 2009. године о знаку за животну средину ЕУ (СЛ Л 108, 29. 4. 2010).¹⁹

II. Универзални међународни стандарди

1. Универзална декларација о људским правима

Универзална/Општа декларација о људским правима представља први универзални међународни документ донет после Другог светског рата који се примарно и искључиво бави нормирањем система гарантовања људских права и слобода, чиме је отворен пут за успостављање, развијање и усавршавање механизма њихове заштите.²⁰ Полазећи од признавања урођеног достојанства, те једнаких и неотуђивих права свих чланова људске породице, што представља темељ слободе, правде и мира у свету, опште је прихваћено да је непоштовање и презирање права човека у ранијим периодима водило варварским поступцима, који су вређали савест човечанства. Стога се сматрало да је стварање света у којем људска бића уживају слободу говора и веровања, те је слобода од страха и немаштине сваког човека проглашена као највиша тежња човечанства.²¹

Зато је битно да права човека буду ефикасно заштићена правним системом како човек не би био приморан да, као крајњем излазу, прибегне побуни против тираније и угњетавања; овим се истовремено подстиче развој пријатељских односа међу народима. Пошто су народи у Повељи ОУН поново прогласили своју веру у основна права човека, у достојанство и вредност човекове личности и равноправност мушкараца и жена, одлучили су на основу тога да активно подстичу друштвени напредак и побољшају животни стандард са што већим поштовањем

¹⁹ М. Дреновак Ивановић, „Имплементација правних стандарда Европске уније у правни систем Србије у области ГМО”, *Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије*, Зборник радова, Београд, 2011, 239–250.

²⁰ Д. Митровић, „Међународно право, људска права и универзална надлежност”, *Људска права између стварности и праксе*, Зборник радова, Косовска Митровица, 2018, 763–775.

²¹ Б. Тубић, „Поступци пред појединим универзалним телима УН за заштиту људских права – актуелна питања и перспективе”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Нови Сад, бр. 4/2019, 1187–1206.

слободе човека.²² Тако су се државе чланице обавезале да, у сарадњи с Уједињеним нацијама, обезбеде опште поштовање и примену људских права и основних слобода што је довело до доношења Универзалне/ Опште декларације о правима човека као првог универзалног међународног документа којим се успоставља нова грана позитивног права – међународно право људских права – грана права која је почетком трећег миленијума стекла „право грађанства”.²³ Усвајање овог међународног документа²⁴ представља заједнички домет који треба да постигну сви народи и све нације како би сваки појединац и сваки орган друштва тежио да, учењем и васпитавањем, допринесе поштовању ових права и слобода да би се поступним унутрашњим и међународним мерама обезбедило њихово опште и стварно признање и поштовање, како међу народима самих држава чланица, тако и међу народима оних територија које су под њиховом управом.²⁵

Прве одредбе Опште декларације о правима човека изричито прописују: а) да се људска бића рађају слободна и једнака у достојанству и правима,²⁶ као и да су обдарена разумом и свешћу, па треба једни према другима да поступају у духу братства (члан 1) и б) да сваком лицу припадају сва права и слободе²⁷ без икаквих разлика у погледу расе, боје, пола, језика, вероисповести, политичког или другог мишљења, националног или друштвеног порекла, имовине, рођења или других околности (забрана дискриминације) (члан 2).

Потом Општа декларација о правима човека конституише корпус људских права²⁸ (и слобода, иако их овај међународни докуменат изричито не спомиње). Међу универзално заштићеним људским правима, која представљају темељни међународни стандард, на првом месту се

---

²² М. Šmitran, „Međunarodnopravna zaštita ljudskih prava i sloboda”, *Pregled*, Sarajevo, br. 1/2019, 137–150.

²³ Ј. Радуловић, *75 година Унверзалне декларације о људским правима*, Нови Сад, 2023, 49–71.

²⁴ О. Рачић, Б. Миљинковић, М. Пауновић, *Људска права – њихова историја од усвајања Опште декларације о правима човека*, Београд, 1998, 51–59.

²⁵ М. Čerkez, „Liberalizam i ljudska prava – pogled na problem s druge strane ogedala”, *Pregled*, Sarajevo, br. 3/2022, 93–112.

²⁶ В. Димитријевић, М. Пауновић, В. Ђерић, *Људска права*, Београд, 1997, 222–228.

²⁷ V. I. Kuznjecov, B. R. Tuzmukhamedov, *International Law – a Russian Introduction*, Utrecht, 2009, 83–119.

²⁸ Б. Кривокапић, *Међународно право – корени, развој и перспективе*, Београд, 2006, 213–329.

налазе лична права.²⁹ У оквиру личних права, посебно се истичу следећа људска права:³⁰ а) право на живот, слободу и безбедност личности³¹ у оквиру кога се, сходно схватању правне теорије налази (иако то овај међународни докуменат изричито не познаје) и „право на здраву животну средину” као темељ здравља човека, односно његовог телесног интегритета (члан 3), б) право на достојанство личности (члан 5), в) право да свуда буде признат као правни субјект (члан 6), г) право на једнакост (члан 7),³² д) право на ефикасну заштиту – свако има право да га надлежни национални судови ефикасно штите од дела кршења основних права која су му призната уставом или законом (члан 8), њ) право на личну слободу – нико не сме бити произвољно ухапшен, притворен или протеран (члан 9) и е) право на правично суђење (члан 10).³³

2. Међународни пакт о грађанским и политичким правима

У намери да се успостављени систем конституисања и заштите универзалних људских права и слобода, која су прокламована у Универзалној/ Општој декларацији о људским правима, што боље конкретизује, те да он не остане само пука „прокламација на папиру”, Генерална скупштина ОУН усвојила је потом низ универзалних докумената, међу којима посебан значај, када је у питању заштита гарантованих људских права и слобода, има Међународни пакт о грађанским и политичким правима усвојен 16. децембра 1966. године.³⁴ Државе чланице ОУН су, усвајајући овај документ навеле да сматрају да је, према принципима који су изражени у Повељи Организације Уједињених нација, признавање достојанства битно за све чланове људске породице и њихова једнака и неотуђива права. То, с друге стране, представља основу слободе, правде и мира у свету. Будући да ова права произилазе из достојанства (интегритета) које је неодвојиво од човекове личности, државе су даље истакле да увиђају да се, према Општој декларацији о правима човека,

²⁹ Група аутора, *Повеља Уједињених нација и Ојшша декларација о људским правима*, Нови Сад, 2000, 65–76.

³⁰ С. Гајин, *Људска права – њравно систематизован оквир*, Београд, 2012, 51–68.

³¹ Ј. Ђирић, „Живот, здравље и правда”, *Правни животи*, Београд, бр. 9/2009, 525–546.

³² М. Šmitran, 137–150.

³³ L. Bianku, H. Smith, *Nezavisnost i nepristrasnost pravosuđa – pregled relevantne prakse Evropskog suda za ljudska prava*, Sarajevo, 2021, 109–134.

³⁴ Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 7/1971.

идеал слободног људског бића које ужива грађанске и политичке слободе и које је ослобођено од страха и беде, може постићи само ако се створе услови који омогућавају сваком људском бићу да ужива, како грађанска и политичка права, тако и економска, социјална и културна права.³⁵

Трећи део Међународног пакта о грађанским и политичким правима конституише, на детаљнији и прецизнији начин, корпус односно систем људских права и слобода, знатно шире него што је то учињено претходним универзалним међународним документом.³⁶ На првом месту је прописано право на живот као темељно правно без кога нема ни човека уопште, нити било ког другог људског права (члан 6). Право на живот је проглашено као неодвојиво од човекове личности, па стога мора да буде законом заштићено. У оквиру права на живот је систематизовано и право на здраву животну средину које обезбеђује несметане услове за живот човека уопште.

У систему људских права посебно место имају лична права која су неодвојиви атрибут сваке људске личности достојне живота. Међународни пакт о грађанским и политичким правима поставља основе, темеље гаранција за још два лична права; то су:³⁷ а) право на управљање јавним пословима (члан 25),³⁸ па тако сваки грађанин има право и могућност, без икакве дискриминације, односно без неоснованих ограничења: 1) да учествује у управљању јавним пословима, било непосредно, било преко слободно изабраних представника, 2) да бира и да буде биран на повременим истинским, општим, једнаким и тајним изборима, који обезбеђују слободно изражавање воље бирача и 3) да буде примљен, под општим једнаким условима, у јавне службе своје земље; и б) право на једнакост (члан 26)³⁹ – сва су лица једнака пред законом и имају право без икакве дискриминације на подједнаку заштиту закона. У том смислу, закон мора да забрањује сваку дискриминацију и да обезбеди свим лицима подједнаку и успешну заштиту против сваке дискриминације, нарочито у погледу расе, боје, пола, језика, вере, политичког или другог

³⁵ Т. М. Ватар, *Univerzalna ljudska prava*, Sarajevo, 2014, 121–135.

³⁶ Б. Чејовић, *Међународно кривично право, Ојшњи и йосебан гео*, Београд, 2006, 212–215.

³⁷ Ж. Томовић, Ч. Богићевић, *Људска йрава – међународни документи*, Подгорица, 2003, 17–34.

³⁸ К. Ambos, *Internationalestrafrech*, Munchen, 2011, 312–331.

³⁹ D. Korošec. D. Zagorec, M. Ambrož, *Mednarodno kazensko pravo – praktikum*, Ljubljana, 2006, 76–92.

убеђења, националног или социјалног порекла, имовног стања, рођења или сваког другог стања.

На тај начин, Међународни пакт о грађанским и политичким правима намеће државама чланицама обавезу да унапређују опште и стварно поштовање људских права и слобода, водећи истовремено рачуна о чињеници да појединац има, поред гарантованих права или слобода, и дужности, с једне стране, према другим људима и, с друге стране, према заједници којој припада, те да је дужан да се залаже за унапређење и поштовање свих права признатих и гарантованих овим Пактом.

3. Конвенција о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине

Конвенција о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине, као универзални документ донет под окриљем ОУН, полази од Штокхолмске декларације о човековој средини (првог принципа) и принципа број 10, Декларације о животној средини и развоју из Рија (1992. година), те резолуција Генералне скупштине ОУН број 37/7 од 28. октобра 1982. године о Светској повељи за природу и број 45/94 од 14. децембра 1990. године о потреби обезбеђивања здраве животне средине за добробит појединаца. На темељу Европске повеље о животној средини и здрављу која је усвојена на Првој европској конференцији о животној средини и здрављу Светске здравствене организације у Франкфурту 8. децембра 1989. године, Генерална скупштина ОУН је потврдила потребу за заштитом, очувањем и унапређењем стања животне средине, као и обезбеђењем одрживог и за животну средину прихватљивог развоја.⁴⁰ Наиме, адекватна заштита животне средине⁴¹ је у великој мери од кључне важности по људску добробит, те и уживање основних људских права, укључујући и само право на живот (као основно, неотуђиво право човека). Логичан је закључак који следи – да свако лице има право да живи у животној средини која одговара његовом здрављу и благостању,

⁴⁰ Л. Јовановић *et al.*, *Архуска конвенција и демократијација у области животне средине*, Београд, 2015, 49–71.; М. Дреновак Ивановић, „Обавештавање јавности о стању животне средине – између ставова Комитета за усклађеност са Архуском конвенцијом и препорука Заштитника грађана”, *Унификација права и правна сигурност*, Зборник радова, Том 1, Београд, 2020, 379–392.

⁴¹ Д. Димитријевић, *Трендови еколошке безбедности у 21. веку*, Београд, 2010, 63–76.

али истовремено то је и његова дужност, како индивидуална, тако и у заједници са другима, да ефикасним мерама, средствима или поступцима штити и унапређује животну средину у корист садашњих и будућих генерација.

У циљу остварења овог права и поштовања ове дужности, сви људи морају имати могућност приступа, доступности информација, као и право на учествовање у доношењу одлука, односно и право на правну заштиту у питањима животне средине.⁴² Имајући у виду све наведено, Генерална скупштина ОУН је закључила да је потребно у области заштите животне средине увести бољу доступност информација и веће учешће јавности у процесу доношења одлука чиме се повећавају квалитет и ефикасност спровођења одлука, али истовремено доприноси свесности јавности о свим питањима уређења, унапређења или заштите животне средине. То, са друге стране, представља специфичан изазов за органе јавне власти, нарочито у области унапређења одговорности и транспарентности приликом доношења одлука у питањима животне средине, те обезбеђења и јачања подршке јавности за ове одлуке.⁴³ Конвенција о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине је управо усвојена ради доприноса заштити права сваког појединца, те садашњих и будућих генерација на живот у животној средини адекватној њиховом здрављу и благостању. Поједине државе, потписнице Конвенције, су се у овом смислу обавезале да гарантују следеће:⁴⁴ а) право на доступност информација, б) учешће јавности у доношењу одлука и в) право на правну заштиту у питањима животне средине.

У одредби члана 2 став 3 Конвенција дефинише појам „информације о животној средини”.⁴⁵ То је свака информација у писменом, визуелном, звучном, електронском или другом материјалном облику:⁴⁶ 1) о стању елемената животне средине, као што су ваздух и атмосфера, вода, тло, земљиште, предели и природни комплекси, биолошки диверзитет и његове компоненте, укључујући генетички модификоване организме као и о интеракцији између ових елемената, 2) о факторима као што

---

⁴² М. Бошковић, *Изазови индустријској груштва – нове технологије и еколошка безбедност*, Београд, 2010, 65–81.

⁴³ В. Јолцић, Д. Јовашевић, 82–95.

⁴⁴ А. Nurse, *An introduction to green criminology and environmental justice*, Thousand Oaks, 2016, 151–163.

⁴⁵ М. Дреновак Ивановић, Т. Јањатовић, 341–354.

⁴⁶ Н. Лукић, 141–153.

су супстанце, енергија, бука и зрачење, и о активностима или мерама, укључујући управне мере, о споразумима у области заштите животне средине, о политици, законским актима, плановима и програмима који утичу или ће вероватно утицати на елементе животне средине, о анализама трошкова и користи (*cost-benefit* анализама) и о другим економским анализама и претпоставкама које се користе у доношењу одлука у области животне средине, и 3) о стању здравља и безбедности људи, условима живота људи, културним споменицима и грађевинама, уколико на њих утиче или може да утиче стање елемената животне средине, или уколико на њих делују ови елементи, фактори, активности или мере.

У том смислу Конвенција (члан 3)⁴⁷ обавезује поједине државе да предузму неопходне законодавне, управне и друге мере, укључујући мере за постизање компатибилности између одредаба за имплементацију информација, учешће јавности и доступности одредбама о правној заштити из ове Конвенције, као и одговарајуће извршне мере за установљавање и одржавање јасног, транспарентног и конзистентног оквира за спровођење њених одредби. Такође, државе су дужне да обезбеде да службеници и власти помажу и пружају савете грађанима – јавности у тражењу доступности информација, у олакшавању учешћа у доношењу одлука, као и у тражењу правне заштите у питањима животне средине.⁴⁸

Да би се ови захтеви из Конвенције остварили, било уопште, било у већој мери, државе су дужне да предузимају делатности које:⁴⁹ а) треба да промовишу еколошко образовање и еколошку свест код јавности, посебно по питању обезбеђења доступности информација, учешћа у доношењу одлука и остваривања правне заштите у питањима животне средине, б) треба да обезбеде одговарајуће признање и помоћ удружењима, организацијама и групама које промовишу заштиту животне средине и обезбеде усклађеност свог националног правног система са међународним обавезама и в) треба да обезбеде одржавање или увођење мера којима се обезбеђује шира доступност информација,

⁴⁷ В. Јоцић, *Конвенције од значаја за заштити животне средине и интересе Републике Србије*, Београд, 2006, 49–62.

⁴⁸ N. Pavšer, B. Franca, B. Kontić, „Environmental crime training needs analysis of Slovene police forces”, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Ljubljana, br. 4/2016, 414–429.

⁴⁹ E. Muratbegović, B. Petrović, „Ekološka kriminologija i zaštita životne sredine u Bosni i Hercegovini”, *Eko kriminal i ekokriminologija – osnovna razmatranja*, Zbornik radova, Sarajevo, 2013, 13–29.

веће учешће јавности у доношењу одлука и шире право на правну заштиту у питањима животне средине. На тај начин се обезбеђује да јавност има пуну, квалитетну, ефективну и благовремену доступност свих потребних информација, уз могућност учешћа јавности у процесу доношења одлука, као и право на правну заштиту у питањима животне средине без било какве дискриминације по питању држављанства, националности или места пребивалишта, а у случају правног лица, без дискриминације у погледу тога где има регистровано седиште или стварни центар својих активности.

Државни органи (члан 4) су, сходно одредбама Конвенције, дужни да пруже заинтересованој јавности одговор на захтев за информацијама о животној средини, наравно под условима или на начин, односно у поступку који су прописани националним законодавством; ова обавеза укључује и достављање копија релевантне документације која садржи или обухвата такве информације.⁵⁰ Информације у области животне средине се јавности стављају на располагање што је пре могуће, а најкасније месец дана након подношења захтева, односно у року од два месеца у случајевима када обим и сложеност информација то оправдавају.

Но, захтев за информацијом у области животне средине може бити одбијен у следећим случајевима:⁵¹ а) ако орган јавне власти којем је захтев поднет не поседује информације у области животне средине које су тражене, б) ако је захтев очигледно неразуман или је сувише уопштено формулисан или в) ако се захтев односи на податке који се налазе у завршној фази обраде, или се односи на интерну комуникацију између органа јавне власти, када је такво изузеће предвиђено националним законодавством или уобичајеном праксом, узимајући у обзир јавни интерес за објављивање информација. Захтев за информацијом у области животне средине може бити одбијен и уколико би њено објављивање негативно утицало:⁵² а) на поверљивост рада органа јавне власти, у случају када је поверљивост предвиђена националним законодавством, б) на међународне односе, националну одбрану или јавну безбедност, в) на исправност рада судских органа, право лица на пра-

---

⁵⁰ В. Јолцић, „Међународни материјалноправни основи кривичноправне заштите права на информације о стању животне средине”, *Зборник Инститиуша за криминолошка и социолошка истраживања*, Београд, бр. 1/2015, 141–154.

⁵¹ М. Бошкових, Д. Бошковић, *Еколошки криминалишеи*, Бања Лука, 2010, 72–84.

⁵² С. Косановић, *Еколошки криминалишеи*, Београд, 2009, 109–121.

вично суђење, или могућност органа јавне власти да спроведе кривичну или дисциплинску истрагу, г) на поверљивост комерцијалних и индустријских информација, у случају када је поверљивост предвиђена законом у циљу заштите легитимног економског интереса, д) на права интелектуалне својине, ђ) на поверљивост личних података и/или досијеа који се односе на физичко лице, када то лице није дало пристанак на објављивање информација јавности, у случајевима када је таква поверљивост предвиђена националним законодавством, е) на интересе трећег лица које је доставило тражене информације, када то лице није имало или није могло бити стављено под законску обавезу давања информација, у случајевима када то лице не да пристанак на објављивање информација или ж) на животну средину на коју се информације односе, као што су подручја за размножавање ретких врста. У случају одбијања захтева за доставу тражених информација, државни орган је дужан да у писменој форми у року од месец дана пружи подробно објашњење (образложење), односно, ако сложеност информација оправдава продужење овог рока, у року до два месеца.

Државе су такође обавезне (члан 5) да формирају посебне државне органе са специјалном надлежношћу:⁵³ а) да поседују и ажурирају информације у области животне средине у складу са својим функцијама, б) да успостављају систем обавезног протока информација према органима јавне власти о предложеним и постојећим активностима које могу имати значајног утицаја на животну средину и в) да без одлагања дају (пружају) потребне информације јавности (грађанству) у случају непосредне опасности по здравље људи или животну средину, било да је она узрокована људском делатношћу или природним узроцима, ако би такве информације могле омогућити јавности да предузме мере за спречавање или ублажавање штете која произилази из те претње. Такође, државни органи су обавезни да у оквиру националног законодавства стављају информације у области заштите животне средине на располагање јавности.

Учешће јавности у доношењу одлука о посебним активностима (обавеза из члана 6 Конвенције) треба да гарантује да ће у Републици Србији заинтересована јавност бити обавештена, било путем јавног саопштења или, уколико је могуће, појединачно, у раној фази поступка доношења одлука по питањима животне средине, и то на адекватан,

---

⁵³ N. Korajlićet al., „Kriminalističko-kriminološke specifičnosti ekološkog kriminaliteta”, *Univerzitetska hronika*, Travnik, br. 3/2010, 71–76.

благовремен и ефикасан начин, између осталог и:⁵⁴ а) о предложеној активности и захтеву о коме ће се одлучивати; б) о природи могућих одлука или о нацрту одлуке; в) о органу јавне власти надлежном за доношење одлуке; г) о предвиђеној процедури, која укључује и обавештење о томе када и како се те информације могу обезбедити, као и информације: 1) о почетку процедуре, 2) о могућности за учешће јавности, 3) о времену и месту одржавања сваке јавне расправе, 4) о органу јавне власти од кога се релевантне информације могу добити и где су релевантне информације депоноване ради стављања на увид јавности, 5) о органу јавне власти или било ком другом органу коме се могу упућивати коментари или питања, као и обавештења о року предвиђеном за упућивање коментара и питања, и 6) о доступности релевантних информација о животној средини које се односе на предложеној активност; и д) о чињеници да је дата активност подложна националној или прекограничној процедури процене утицаја на животну средину.

Конвенција о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине (члан 9) предвиђа „право на правну заштиту”.⁵⁵ Сходно овом решењу, државе, потписнице Конвенције, се обавезују да у оквиру свог националног законодавства, обезбеде да свако лице које сматра да је његов захтев за доставу информација игнорисан (није усвојен изричито или прећутно), неосновано одбијен, било поједини његови делови или у целини, или да је на било који начин третиран супротно прописима, имају приступ поступку преиспитивања пред судом или неким другим законом установљеним независним и непристрасним телом. Тада су државе обавезане да грађанима обезбеде:⁵⁶ а) примену поступка преиспитивања пред судом и б) могућност покретања бесплатне или јефтине, законски одређене убрзане процедуре поновног разматрања од стране органа јавне власти или преиспитивања које би учинило неко независно и непристрасно тело, осим суда. Коначне одлуке обавезују органе јавне власти који поседују тражене еколошке информације.

У оквиру националног законодавства све државе потписнице Конвенције, укључујући и Републику Србију, дужне су да представни-

⁵⁴ Л. Јовановић *et al.*, *Архуска конвенција и демократизација у обласи животне средине*, Београд, 2015, 49–71.

⁵⁵ С. Богдановић *et al.*, *Архуска конвенција у праву и пракси Републике Србије*, Нови Сад, 2012, 67–82.

⁵⁶ Д. Димитријевић, 63–76.

цима заинтересоване јавности – који:⁵⁷ а) имају „довољног” интереса (када постоји „довољан” интерес представља фактичко питање које суд решава у сваком конкретном случају), или б) тврде да је дошло до кршења права, у случају када прописи о управном поступку то захтевају као предуслов – обезбеде право на поступак преиспитивања пред судом и/или другим независним и непристрасним телом установљеним законом, у циљу побијања материјалне и процесне незаконитости било које одлуке, чињења или пропуштања чињења.

III. Регионални међународни стандарди

1. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, са допунским протоколима, представља основни међународни документ регионалног карактера од значаја за европске државе (чланице Савета Европе) који успоставља прилично ефикасан систем гаранција и обезбеђења заштите темељних, основних, општецивилизацијских, универзалних људских права и слобода.⁵⁸ Ради се о међународним стандардима који су на сличан начин својевремено успостављени у универзалним међународним документима који су донети у оквиру или под окриљем ОУН; чланице Савета Европе су, приликом доношења Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, имале у виду првенствено одредбе Опште/Универзалне декларације о људским правима. Савет Европе је, полазећи од свог циља – који се огледа у постизању већег јединства између чланица ове регионалне организације, те очувања и развијања основних људских права и слобода – изнова нагласио „*своју дубоку веру*” у основне слободе које су темељ правде и мира у свету и које се најбоље одржавају стварном политичком демократијом, с једне стране, и заједничким схватањем и поштовањем људских права од којих оне зависе, с друге стране.⁵⁹

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, као основни регионални међународни документ, у првом делу под на-

⁵⁷ М. Бошковић, 65–81.

⁵⁸ Група аутора, *Евројска конвенција о људским правима – коментар*, Београд, 2006, 212–221.

⁵⁹ М. Шкулић, „Улога Уставног суда у кривичноправном систему правног система Републике Србије”, *Билтен Врховној касационој суда*, Београд, бр. 2/2018, 187–194.

конвенцијом. Пружањем заштите права на живот (члан 2),⁶³ поштовањем приватног и породичног живота (члан 8), те права на мирно уживање имовине (члан 1 допунског Протокола број 1), Европски суд развио је праксу посредне заштите материјалног права на здраву животну средину, односно права на живот у условима животне средине који задовољавају одређене захтеве попут чистог ваздуха, чисте воде, те која је таквог квалитета да не угрожава живот, здравље или добробит човека;

2) појединци могу имати и одређена процесна права која су повезана са штетним утицајима из животне средине. За остварење материјалног права на здраву животну средину од пресудне је важности постојање одређеног поступка и процесних гаранција путем којих се ово право моћи ефикасно и квалитетно заштитити. Европски суд је утврдио да државни органи (тела јавне власти) морају поштовати одређене захтеве који се односе на информације и обавештења, као и учествовање појединаца у процесима доношења одлука, те на приступ правосуђу у питањима животне средине. Право на приступ информацијама о животној средини⁶⁴ произлази не само из слободе изражавања (члан 10), већ и из права на живот, те поштовање приватног и породичног живота. Из права на поштовање приватног и породичног живота Европски суд је извео и право учествовања у одлучивању. Приступ правосуђу у питањима заштите животне средине штити се путем права на поштено (правично) суђење (члан 6 став 1), као и права на делотворно правно средство (члан 13); и

3) заштита животне средине може представљати и легитиман циљ којим се оправдава мешање у права зајемчена Европском конвенцијом (право на мирно уживање имовине може се ограничити само у случају ако је то неопходно потребно ради заштите животне средине).⁶⁵

2. Европска повеља о темељним правима

Повеља Европске уније о основним правима, донета децембра 2000. године од стране Европског парламента, Савета и Комисије,⁶⁶ представља други регионални међународни докуменат на европском конти-

⁶³ В. Јолцић, 2006, 49–62

⁶⁴ В. Јолцић, Заштита живог света и радом створених вредности – теоријско-практични аспекти, Београд, 2014, 69–92.

⁶⁵ L. Ofak, „Primjena Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda”, *Hrvatska pravna revija*, Zagreb, br. 4/2012, 62–63.

⁶⁶ *Journal Officiel de l'Union européenne*, 2007/C 303/1 од 7. децембра 2000. године.

ненту којим се постављају темељи универзалне и једнообразне заштите система основних људских права, односно слобода. Повеља Европске уније о темељним правима представља основни правни докуменат Европске уније, као најснажније политичке, економске и безбедносне регионалне организације, који је донет у редовном законодавном поступку са циљем јачања, успостављања, гарантовања или заштите темељних људских права у светлу актуелних промена у друштву, друштвеног напретка, научног и технолошког развоја и духовног и моралног наслеђа.

У Европској повељи, која није обиман правни акт (садржи свега 54 члана) свечано се изјављује да се Европска унија темељи на недељивим, универзалним вредностима људског достојанства, слободе, једнакости и солидарности на начелима демократије и владавине права. Материја „људских права и слобода”, коју садржи Повеља, подељена је у седам посебно систематизованих делова; то су: а) достојанство, б) слободе, в) једнакост, г) солидарност, д) права грађана, ђ) правда и е) тумачење и примена Повеље. Ово је једини европски регионални докуменат о основним људским правима који изричито, у глави четвртој под називом: „Солидарност” предвиђа гаранцију „права на заштиту животне средине” (члан 37) под насловом „Заштита животне средине”.⁶⁷ Наиме, ова Повеља изричито гарантује „*висок степен заштите и унапређење (побољшања) квалитета животне средине*” што све мора бити интегрисано, како у јавне политике Европске уније, тако, још више, обезбеђено у складу са начелом одрживог развоја.

IV. Уставноправни стандарди заштите права на здраву животну средину

На бази релевантних универзалних и регионалних међународних докумената, сва савремена законодавства, домаћи, национални правни системи заснивају обезбеђење и заштиту људских права, уопште, па тако и права на здраву животну средину, у највишем правном акту – „пра-извору” целокупног домаћег правног система – на уставу.⁶⁸

⁶⁷ М. Дреновак Ивановић, „Обележавање еколошки прихватљивих производа – усаглашеност домаћег права и праксе са европским стандардима”, *Правни живот*, Београд, бр. 9/2013, 469–483.

⁶⁸ Р. Кузмановић, „Уставноправни аспекти кривичноправне заштите људских права и слобода”, *Реформа кривичног законодавства у Републици Српској*, Зборник радова, Бања Лука, 2003, 13–22.

Слична је ситуација и у Републици Србији.⁶⁹ Устав Републике Србије⁷⁰ под називом „Начела устава” у првом делу (члан 1) наглашава да је Република Србија држава српског народа и свих грађана који у њој живе, заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности европским принципима и вредностима. То се даље, у члану 3 под називом „Владавина права”, потврђује одредбом да је владавина права основна претпоставка Устава, те да почива на неотуђивим људским правима.⁷¹

Устав у свом другом делу, под називом „Људска и мањинска права и слобода”, зајемчује (у члану 18) непосредну примену Уставом прокламованих људских и мањинских права.⁷² Наиме, Уставом се јемче, и као таква, непосредно примењују људска и мањинска права која су гарантована и општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима (универзалног или регионалног карактера, природе или значаја). Законом се може прописати само начин остваривања ових права и то у случају када је то Уставом изричито предвиђено или ако је то неопходно за остварење појединог права због његове природе, при чему закон ни у ком случају не сме да утиче на суштину зајемченог права.⁷³ Изричито је наведено да се уставне одредбе о људским и мањинским правима тумаче у корист унапређења вредности демократског друштва, сагласно важећим међународним стандардима људских и мањинских права, као и пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење. Јемства неотуђивих људских и мањинских права у Уставу служе очувању људског достојанства и остварењу пуне слободе и једнакости сваког појединца у праведном, отвореном и демократском друштву, које је засновано на начелу владавине права (члан 19).

Устав Републике Србије у одредби под називом „Заштита људских и мањинских права и слобода” (члан 22) изричито наводи да свако лице на територији наше државе ужива два супстанцијална људска права која на посредан значај утичу на ефективно остварење права на здраву животну средину; то су:⁷⁴ а) право на судску заштиту у случају ако му је

⁶⁹ В. Беширевић, *Основи уставног права Европске уније*, Београд, 2023, 161–173.

⁷⁰ Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006 и 115/2021.

⁷¹ В. Кутлешић, Д. Голић, *Уставно право*, Нови Сад, 2017, 109–115.

⁷² Д. Батављевић, *Практикум за уставно право*, Крагујевац, 2013, 109–117.

⁷³ Ј. Латинковић, *Људска права у Републици Српској*, Бања Лука, 2023, 21–46.

⁷⁴ В. Петров, *Уставно право*, Београд, 2024, 109–116.

повређено или ускраћено неко људско или мањинско право зајемчено Уставом и б) право на уклањање последица које су таквом повредом зајемченог људског или мањинског права настале (реституција или повраћај у пређашње стање). У том смислу сви грађани имају право да се обратe међународним институцијама ради заштите својих слобода и права зајемчених Уставом, укључујући и могућност обраћања одговарајућом представком Европском суду за људска права у Стразбуру.⁷⁵

На овом месту Устав даље систематизује скуп основних, темељних људских права и слобода чију појачану заштиту и оживотворење у пракси обезбеђују друге гране позитивног права, а *ultimaratio*у крајњој линији и кривично право.⁷⁶ У систему људских слобода или права на првом месту Устав гарантује „*достојанство и слободан развој личности*” (члан 23). Наиме, људско достојанство је неприкосновено и сви (физичка или правна лица, као и државни органи или организације) су дужни да поштују и штите људско достојанство. Такође, гарантује се сваком лицу право на слободан развој личности, под условом да на тај начин не крши права других лица која су зајемчена Уставом.

Потом следи уставна одредба о најзначајнијем људском – личном праву, без кога уопште нема људске личности, односно без кога се не може остварити, користити било које друго људско право. То је право на живот (члан 24),⁷⁷ па Устав проглашава да је људски живот неприкосновен. Следеће људско право се односи на гаранције „*неповредивости физичкој и психичкој интегритета*” тако што Устав прокламује да је физички и психички интегритет човека неповредив (члан 25). Кршењем ове уставне гаранције остварују се обележја бића више кривичних дела којима се повређује или нарушава физички (органски) или психички (душевни) интегритет човека у више облика или видова испољавања кривичних дела тешке и лаке телесне повреде.

У корпус личних људских права и слобода, која имају одређени утицај на оживотворење и заштиту права на здраву животну средину, спадају такође и следећа лична права⁷⁸ која су иманентна свакој људској личности од момента рођења, те улазе у састав његовог

⁷⁵ А. Тодоровић, *Начело сујсидијарности и Европски суд за људска права*, Београд, 2022, 54–71.

⁷⁶ З. Јовановић, „Заштита људских права кроз призму омбудсмана у Републици Србији”, *Правна ријеч*, Бања Лука, бр. 67/2023, 87–100.

⁷⁷ М. Ђорђевић, „Живот као објект кривичноправне заштите”, *Правни живот*, Београд, бр. 9/1995, 43–55.

⁷⁸ В. Петров, Д. Симовић, С. Орловић, *Коментар Устава Републике Србије са ираксом Уставног суда*, Београд, 2023, 161–165.

интегритета;⁷⁹ овде спадају следећа права:⁸⁰ а) право на једнаку заштиту права и на правно средство (члан 36), б) право на правну личност (члан 37), в) право на обавештеност (члан 51), г) право на учешће у управљању јавним пословима (члан 53) и д) право на петицију (члан 56).

Специфично, Уставом гарантовано право од значаја за непосредно и ефективно остварење права на здраву животну средину носи назив „Право на обавештеност” (члан 51). Према овом Уставном решењу, свако има право да истинито, потпуно и благовремено буде обавештаван о питањима од јавног значаја (где свакако спадају питања о стању односно угрожености животне средине) и средства јавног обавештавања су дужна да то право поштују.⁸¹ Поред тога, свако лице има право на приступ подацима који су у поседу државних органа и организација којима су поверена јавна овлашћења, у складу са законом. Даље, право на учешће у управљању јавним пословима (члан 53) гарантује грађанима да имају право да учествују у управљању јавним пословима, као и да под једнаким условима ступају у јавне службе и на јавне функције.

Уставом гарантовано право које има посредан значај за оживотворење права на здраву животну средину носи назив „Право на петицију” (члан 56). Према овом начелу, свако има право да, сам или заједно са другима, упућује петиције и друге предлоге државним органима, организацијама којима су поверена јавна овлашћења, органима аутономне покрајине и органима јединица локалне самоуправе и да од њих добије одговор када га тражи, с тим што нико не може да трпи штетне последице због упућене петиције или других предлога надлежним државним или друштвеним органима или организацијама, односно за ставове који су изнети у таквим петицијама или предлозима, осим ако тиме није учињено неко законом прописано кривично дело.

Коначно, најзначајнија одредба Устава Републике Србије којом се гарантује ефикасна заштита права на здраву и очувану животну средину као једно од основних права и слобода сваког грађанина носи назив „Здрава животна средина” (члан 74). Према овом уставом решењу

---

⁷⁹ D. Logarišić, I. Lazović, „Personal rights and freedoms – the forms and trends of protection”, *Pravo, teorija i praksa*, Novi Sad, br. 1/2023, 8–12.

⁸⁰ J. Латиновић, 21–46.; С. Крешталица, „Људска права и родна равноправност у свјетлу правила међународног права”, *Људска права и родна равноправност*, Зборник радова, Београд, 2023, 277–278.

⁸¹ V. Alaburić, *Sloboda izražavanja u praksi Evropskog suda za ljudska prava*, Zagreb, 2002, 41–63.

прокламује да да „*свако има право на здраву животну средину, као и на блаовремено и пошћуно обавештавање о стању животне средине*”. Свако је појединачно, а посебно Република Србија, као и аутономна покрајина, одговоран за заштиту животне средине. При томе се посебно наглашава да је свако дужан да чува и побољшава животну средину.

V. Закључак

Човекова животна и радна средина се широм света последњих деценија јављала као објекат повреде (загађења, уништења, тровања, деградације, деструкције) или угрожавања (излагања опасности од загађења), на различите начине или различитим средствима. Ради се о бројним активностима које су предузимане од стране појединаца као физичких лица, али још више од стране правних лица, домаћих или иностраних привредних субјеката, а пре свега мултинационалних корпорација. Те активности посебно угрожавају животну средину (или „*право на добробит животне средине*”), било у целости, било у њеним појединим сегментима, еко-медијумима (као што су ваздух, вода, земљиште, флора или фауна). Све те разнолике делатности доводе до еколошке делинквенције, где еколошки криминалитет представља најтежи и најопаснији облик њеног испољавања.

Последњих деценија су забележене бројне еколошке несреће или еколошке катастрофе које су светску заједницу погодиле на различите начине. Међу највећим еколошким хемијским катастрофама ове врсте јавља се „*бопалска*” несрећа, када је децембра 1984.године у америчкој хемијској фабрици у Бопалу у Индији, услед техничког квара, дошло до изливања више тона отровног гаса – метилизо-цијаната у атмосферу, од чијих последица је преминуло око четири хиљаде људи, док је више хиљада људи трајно оболело услед удисања отровног гаса. Две године касније, априла 1986. године свет је доживео нову велику, нуклеарну еколошку катастрофу у Чернобиљу (на подручју бившег Совјетског Савеза, данас Украјина), када је услед техничких проблема, али и људског немара, дошло до експлозије једног од четири нуклеарна реактора у нуклеарној електрани, којом приликом је око пет милиона људи у Европи, непосредно или посредно, било обухваћено дејством радиоактивног зрачења, уз штетне последице по животну средину. Међу највећим еколошким морским катастрофама на америчком континенту издваја се изливање нафте британске нафтне компаније у Мексичком заливу априла 2010.године, услед чега је дошло до ширења нафтне мрље, те

загађења око 6.000 км² површине мора, са несагледивим еколошким последицама за рибарство, туризам и морску флору и фауну. Четврта, али не и последња еколошка нуклеарна катастрофа, догодила се марта 2011. године у Фокушими, у Јапану, када је дошло до ширења радијације услед отказивања техничких уређаја у нуклеарној електрани као последици претходног земљотреса, те проузрокованог великог таласа цунами.

Ради се о различитим намерним противправним делатностима чињења или нечињења (пропуштања) којима се проузрокује изазива широко распрострањена, тешка (озбиљна) или трајна (дуготрајна, дугорочна) штета по животну средину. Без обзира на велики значај прописивања кривичне одговорности, односно кажњивости за бројна еколошка кривична дела у међународном, односно националном кривичном праву, у основи ових решења налазе се бројни универзални (ОУН), као и регионални (у првом реду европски – Савет Европе, Европска унија) документи којима је успостављен систем стандарда који су потом институционализовани у националним уставима. На сличан начин, и Устав Републике Србије (члан 74) изричито гарантује два еколошка уставна постулате: а) право на здраву животну средину и б) право на благовремено и потпуно обавештавање о стању животне средине. Ова су уставна решења данас посебно актуелизована у вези са истраживањем, односно експлоатацијом сировина, рудног богатства, критичних сировина (у првом реду литијума и сличних минерала).

Srdan Aleksić, PhD
attorney at law in Niš

RIGHT TO HEALTHY ENVIRONMENT – INTERNATIONAL STANDARDS
AND CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary:

In recent decades, not only in the international community, but also in the Republic of Serbia, special attention has been paid to the preservation of healthy environment and to the right to healthy environment as one of the basic, civilized, constitutionally guaranteed human rights. This increased concern not only of the general public – citizens, but even more of the professional circles, is particularly evident in Serbia in connection with exploration and exploitation of lithium (which causes the greatest attention), as well as of other ores and mineral resources considered as critical raw materials. The protection, regulation and improvement of the environment, as a whole or as individual eco-elements, are based on relevant universal and regional (European) standards, as well as on the constitutional principles. The

article presents these standards and principles as the legal framework that should be taken into consideration in actual discussions related to protection of right to healthy environment in Serbia.

Keywords: environment, regulation of environment protection, right to healthy environment, international standards, Constitution

Датум пријема рада: 15. јануар 2024.

Датум прихватања рада: 29. август 2024.

ТИП РАДА: ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД

УДК 342.4(4-6EU)

341.211(4-6EU)

Др Снежана Радовановић*

Доцент на Правном факултету

Мегатренд универзитета у Београду

ЕВРОПСКА УСТАВНОСТ И УСТАВНИ ИДЕНТИТЕТ

Сажетак:

Питање уставног идентитета зависи од тога како се схвата сама уставност: да ли као политичка и институционална традиција у којој национални идентитет има водећу улогу или је уставност снажно средство за заштиту водећег принципа владавине права и свих оних вредности које овај принцип штити, што је концепт уставности који су снажно пригрлиле европске земље после Другог светског рата и који значи промењену визију националности и суверенитета. Послератни европски уставни документи такву визију изражавају кроз уставно навођење општих принципа и вредности које се њима штите и стога обавезно садрже одредбе које се тичу уставног идентитета, најчешће већ у уводном делу или чак у преамбули устава и зато напредни уставни документи данас посебну пажњу посвећују формулисању преамбуле и уводних одредби. Ипак, у одређеним случајевима се још увек испољава скептицизам према супериорној надлежности међународних судова у односу на домаће судове, посебно у државама чланицама Европске уније, а такав приступ већина означава као националистички. Већина теоријских анализа, међутим, показује да је такав страх од надлежности међународних судова, у првом реду Европског суда правде, неоснован, ако се узме у обзир да је проблем уставног идентитета ипак проблем тумачења основних вредности, а не питање јурисдикције односно суверенитета. Стога се у Европској повељи о људским правима из 2012. године као део универзалних вредности, које се таксативно набрајају у преамбули, наводи и пракса Европског суда правде и Европског суда за људска права у Стразбуру.

Кључне речи: уставни идентитет, владавина права, националност, суверенитет, супранационални судови.

---

* Електронска адреса аутора: snezana.ra26@gmail.com

I. Увод

Питање уставног идентитета добија посебни значај после Другог светског рата, када европске државе у своје уставе укључују бројне циљеве и задатке ради заштите различитих, најважнијих друштвених вредности. Пре Другог светског рата примарна вредност у европским уставима је била заштита националног идентитета, а послератни европски уставни, као примаран, истичу принцип владавине права (*rule of law*) и свих оних вредности које овај принцип штити, а све *што на бази промењене визије националности и суверенитета*. Послератна европска уставна традиција правилно уочава да је проблем уставног идентитета ипак проблем тумачења основних вредности, а не питање јурисдикције односно суверенитета. По узору на опште принципе за примену одредби међународних конвенција, и савремени европски уставни, кроз уставно навођење општих принципа и вредности које се штите, садрже одредбе које се тичу уставног идентитета, најчешће већ у уводном делу или чак у преамбули устава. Упоређивањем ових одредби лако се долази до закључка да питање уставног идентитета зависи од тога како се схвата сама уставност: да ли „као политичка и институционална традиција” у којој национални идентитет има водећу улогу, а уставна традиција служи само као легално покриће; или је уставност снажно средство за заштиту водећег принципа владавине права и свих оних вредности које овај принцип штити.¹ Питање уставног идентитета нарочити значај добија у вези са доношењем европског устава (Лисабонска повеља од 2010. године), када се ово питање уско повезује са судском надлежношћу, посебно када се ради о судском решавању спорова о људским правима, када се у неким државама јавља скептицизам према супериорној надлежности међународних судова (у првом реду Европског суда за људска права) у односу на домаће судове држава чланица, а такав приступ се означава као националистички.²

---

¹ András zs. Varga, „Binding Law, Hard Law, Rule of Law and Constitutional Identities: Concurring or Complementary European Values?” *Venice Commission – thirty years of quest for democracy through law, 1990–2020*, redactors Simona Greneta – Menghini, Liya Caga Tanyar, Lund, 2020, 707, 708.

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2020\)013-bili](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)013-bili), 27. октобар 2023. године.

² *Ibidem*, 703.

II. Одредбе о уставноправном идентитету

После Другог светског рата настаје нов период у развоју уставности, под утицајем поделе света на блокове, с једне стране, и развоја демократије и уставности, с друге стране, што се може означити као „појава народно-демократских устава”.³ Неки ову тенденцију сврставају у „либерално-демократску уставност” и повезују је са начелом народне суверености, на којем почивају, а које је прокламовано још француским Уставом Друге републике од 1848. године и које је потврђено Уставом Француске од 1958. године („Сувереност се налази код француских грађана као целине. Она је неошћујива и незастарива. Ниједан појединац ниши део народа не могу присвојити њено вршење.”).⁴ Овакву идеју уставности као свој примарни уставни идентитет истицали су уставни земаља које су после Другог светског рата стекле независност.⁵ Ипак, већина европских устава у том периоду је, попут Устава Италије од 1947. године, истицала као своје примарне циљеве, развој демократије и других вредности, тако да је, на пример, Италија дефинисана као „демократска република која се заснива на раду” као вредности.⁶

Идеја суверености као окосница уставности видљива је и у уставима афричких земаља које су националним револуцијама извојевале независност. У њима је, *pari passu* са истицањем принципа националне суверености, наведена и листа вредности као што су слобода, достојанство, прогрес и сл., које јесу најважнији циљеви за доношење устава „као декларација о вредностима” које устав штити, као што су, дакле, „правда, слобода, једнакост, братство и људска солидарност” (Устав Обале слоноваче).⁷

По узору на међународне конвенције које обично наводе опште принципе за примену њихових одредби, и савремени уставни садрже одредбе које се тичу уставног идентитета, најчешће већ у уводном делу или чак у преамбули. Устави посебну пажњу посвећују формулисању преамбуле и уводних одредби, где се набрајају све оне вредности које

³ Јован Ђорђевић, *Уставно право*, Савремена администрација, Београд, 1975, 58.

⁴ Ратко Марковић, *Уставно право*, Службени гласник, Београд, 2009, 64.

⁵ Ј. Ђорђевић, 58.

⁶ Мирослав Живковић и сарадници Јелена Минић, Милица Синђић, *Уставно право*, Мегатренд универзитет, Београд, 2015, 36.

⁷ Види Снежана Радвановић, „Правни значај преамбуле (са посебним освртом на уставно-правни значај)”, *Мегатренд ревија*, 2/2020, Београд, 2020, 100, 101.

су предмет уставноправне заштите и гаранција, а које јесу и сам уставноправни идентитет. Наиме, преамбула као део устава садржи „идеолошко-политичке циљеве” доношења устава.⁸ Преамбула се, дакле, појављује као идејна декларација која садржи набројане основне вредности једног друштва за које се оно, као уставне циљеве, залаже. Пример за то су посебно уставни акти који се доносе након неких фундаменталних друштвених промена или националних револуција.

Међународне конвенције као узор следила је и Европска унија (ЕУ), чију технику дефинисања општих принципа и вредности је примењивала у сваком свом акту. Наиме, ЕУ је од самог настанка, кроз сваки свој акт, у преамбули и уводном делу, истицала као најважније циљеве управо *заједничке вредности* држава чланица које је таксативно наводила. За пример може послужити и Конвенција за заштиту људских права и основних слобода (Рим 1950. година);⁹ ова Конвенција међу своје циљеве, које наводи у преамбули, превасходно убраја постизање већег јединства између чланица Савета Европе, али и остале вредности као што су слобода, правда, мир у свету, стварна политичка демократија и поштовање људских права, као и поштовање заједничког наслеђа политичких традиција, идеала, слободе и владавине права.

Такође, и у Европској повељи о људским правима из 2012. године (*Charter of Fundamental Rights of the European Union* – 26. октобар 2012. године), која је касније постала саставни део Лисабонског уговора од 2010. године, ЕУ је у саме наслове поглавља уткала најважније вредности: слобода, људска права, правда. Ове вредности су продубљене у преамбули, где се као заједничке вредности таксативно набрајају људско достојанство, слобода, једнакост, солидарност, поштовање културних разлика и традиција, друштвеног прогреса и научног и технолошког напретка, а као део универзалних вредности наводи се и пракса Европског суда правде (ЕСП) и Европског суда за људска права у Стразбуру (ЕСЉП).¹⁰ Овакав однос према пракси највишег Суда у ЕУ је потпуно разумљив, с обзиром на улогу коју је ЕСП (у настанку Суд Заједнице), имао у стварању европске грађевине и Европског устава, јер је „Суд Заједнице доносио разне одлуке и истицао важности одлука Савета...”.

⁸ Ј. Ђорђевић, 120.

⁹ Конвенција за заштиту људских права и основних слобода (Рим 1950. година), 3, 4, 5. www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/konvencija-za-zaštitu-ljudskih-prava-i-osnovnih-sloboda-sa-izmenama-predvidenim-Protokolima, 28. октобар 2021. године.

¹⁰ *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 3. <https://eur-lex-europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A120112P%2FTXT> 28. 10. 2021.

Такође, листе ових вредности за које се ЕУ у својим актима залаже јасно показују да је концепт ЕУ „*концепт заштитне вредности слободе, демократије, владавине права и поштовања фундаменталних људских права, економској просперитети и процеса демократској одлучивања који подразумева одговорност*”.¹¹ Федерални концепт поделе надлежности и одговорности у ЕУ никако се не сме схватити као централизација и негација плурализма, већ као начин да се подрже културне и друштвене различитости чланица, како је у наведеним актима и наглашено, те да се сачува њихов идентитет, управо фаворизујући „мале” и истовремено „дискриминишући велике”, па се тај приступ односи и на надлежности ЕСП у односу на националне судске јурисдикције.¹²

И уводни део Европске конвенције о држављанству из 1977. године (*European Convention on Nationality*), у члановима 3 и 4, садржи опште принципе у складу са којима ће се примењивати и тумачити све одредбе из Конвенције.¹³

У складу са наведеним, и нови уставни европских земаља у својим уводним одредбама акценат стављају управо на измењену парадигму националној суверенитети као држава чланица ЕУ и посматрају тај национални суверенитет у контексту уставној идентитети ЕУ и преузетих обавеза као чланица ЕУ као и одредби о фундаменталним људским правима и слободама.¹⁴

За пример може послужити и Устав Аустрије од 1999. године, који у многим својим одредбама истиче однос парламента и других највиших државних органа према органима ЕУ, најпре Европском парламенту, и те одредбе стављају се у контекст Државног уговора о приступу Републике Аустрије ЕУ. У том смислу, овај Устав предвиђа, на пример, формирање посебног парламентарног тела (парламентарна дирекција)

¹¹ Види сажету генезу настанка ЕУ, Снежана Радовановић, „Интеграциони процеси: Европска унија и Евроазијска економска унија”, VIII Међународни скуп одржан на Европском универзитету Брчко Дистрикт 26. јуна.2020. године, *Зборник радова*, Брчко, 536, 537.

¹² Исто, 535.

¹³ Као општи принципи за примену одредби Конвенције (чл. 3 и 4) наводи се да свако има право на држављанство, мора се избегавати статус апатрида, нико не сме арбитрерно, дакле, самовољно лишити лице држављанства итд. Вид. *European Convention on Nationality*, Стразбур, 6. новембар 1997. године.

<https://rm.coe.int/168007f2c8> 1. 9. 023.

¹⁴ Види фундаменталне одредбе (*fundamental provisions*) *The Parliament of Finland, The Ministry of Foreign Affairs, The Ministry of Justice, The Constitution of Finland*, Vammala, 2001, 24, 25.

као надзорној орѓана над радом оба парламентарна дома, са овлашћењем да доноси упутства за њихов рад, а све у циљу боље усклађености са радом Европског парламента.¹⁵

III. Освајање европских вредности

На путу до стварања европског уставног идентитета ЕУ је прешла дуг пут и бројне фазе које су подразумевале велике напоре, стручност, знање, идеје и формулисане циљеве. Наиме, ЕУ је пројекат шесторице базиран на члану 38 Уговора Европске заједнице за безбедност (*Communauté Européenne de défense-CED*), усвојеном 1953. године од стране *ad hoc* парламента.¹⁶ Пројекат је спроводио Европски парламент кроз међувладине конференције (*Conferences Intergouvernementales – CIG*) и резултирао је доношењем бројних Уговора (из Рима, Мастрихта итд.) Ови усвојени Уговори представљали су „предустав ЕУ”.¹⁷ Идеја и концепција европског устава требало је да омогући управљање европским структурама, али и боље разумевање европског идентитета будућим генерацијама.¹⁸ Европски устав би, дакле, решио „хаотичну ситуацију”¹⁹ коју је створило 17 потписаних Уговора и непрегледни број њихових одредби.

Међутим, државе чланице су биле подељене око таквог решења. Неке од њих су биле носиоци скептицизма, јер су биле заговорници концепта националних држава и испољавале су отворен страх од губитка националног идентитета. Друге су, пак, у ЕУ виделе једини начин да се индивидуалне државе носе са глобалном економијом.²⁰ Оне су испољавале скептицизам у погледу немогућности ових првих да схвате оперативни механизам ЕУ и потребу да се постигне кохерентност система на пољу доношења неопходних политичких одлука.²¹

¹⁵ Вид. чл. 30 ст. 3 а у вези са Завршним одредбама – чл. 151 ст. 11 тач. 2 Устава Аустрије од 1999. године, „Устав Демократске Републике Аустрије”, *Права човека*, бр. 3–4, Биро за заштиту слобода и права, Београд, 2002.

¹⁶ Paul Magnette, Redacteur, *La Constitution de l' Europe*, L' université de Bruxells, *Bruxells*, 2002, 41.

¹⁷ Ludger Kuhnhardt, *Constituting Europe*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, 2003, 30.

¹⁸ L. Kuhnhardt, 31.

¹⁹ *Does Europe need a constitution*, Philip Morris Institute for Public Policy Research, London, 1996, 18.

²⁰ *Ibidem*, 20.

²¹ L. Kuhnhardt, preface.

У процесу доношења европског устава, још од самих почетака, водећу улогу имао је Европски суд правде. Он је, најпре, био креатор заједничких, општих принципа европског правног система и из тог разлога он је и данас тумач европског устава и његов контролор. Његова је заслуга и што је својим бројним одлукама и судском праксом као оперативним средством решавао иницијалне ситуације када је власт била подељена између држава чланица, управо поштујући принципе постављене Уговором из Мастрихта, као што је принцип супсидијерности и пропорционалности.²² Како је ЕСП основан Уговором из Рима са циљем да обезбеди униформну примену права ЕУ, његове одлуке имају снагу прецедента у односу на национално право у случају спора између националног и права ЕУ, мада неки истичу да су државе чланице суверене те да су тако „држаоци” уставотворне моћи. Суд је, упркос таквим ставовима, на основу оригинерних овлашћења, тај који ЕУ даје супранационални карактер. На одлуке ЕСП нема права жалбе,²³ слично као и на одлуке америчког Врховног суда.

Скептицизам у погледу супранационалних институција (*les instances supranationales*) у ЕУ (ЕСП, Европски парламент, Европска комисија)²⁴ почива на страху да те институције неће „*представљати холијивичку вољу народа*”.²⁵ Тај страх потиче од недовољног схватања француске револуционарне теорије по којој је народна сувереност неодвојива од државе, те да је држава „*само назив за организовани народ*”, дакле, народ постаје личност „*шк хошшо се констишуира у државу*”.²⁶ Посебно је такав страх неоправдан с обзиром на то да су у фундаменталне принципе ЕУ и европски устав уткане све вредности прокламоване у националним уставима држава чланица као што су слобода, мир, једнакост, толеранција, солидарност, правда, људска права и демократија, што европском уставу даје етички, морални легитимитет.²⁷ За Хабермаса је управо разлог за евентуално нејединство унутар ЕУ одсуство карактеристика ЕУ „*као ештајистичке творевине каква је држава*”.²⁸ Међутим, једна од најважнијих карактеристика система ЕУ је *конституциона*

²² *Does Europe need a constitution*, 10.

²³ *Ibidem*, 10, 14

²⁴ P. Magnette, 65, 66.

²⁵ Jovan Stefanović, *Ustavno pravo FNR Jugoslavije i komparativno*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1950, 37.

²⁶ *Ibidem*, 38.

²⁷ *Does Europe need a constitution*, 24.

²⁸ P. Magnette, 65.

дијалектика између различитих интереса, јер је европска „грађевина” управо заснована на балансу између центра и периферије,²⁹ тако да су неосноване сумње неких од губитка суверености унутар ЕУ, управо зато што ни њене институције ни систем нису засновани на етатистичком приступу. Разумевање оваквог система, овакве „грађевине” као што је ЕУ, захтева нову уставну културу као ишћање за XXI век.³⁰

Питање европског идентитета није ново. Њиме су се бавили значајни мислиоци XX века, покушавајући да, упркос разликама које се међу европским државама појављују у погледу образовног концепта, историјских претпоставки, језичких, социјалних, религијских, филозофских и културних амбивалентности, изнађу заједничке вредности које би биле полазиште европског идентитета. У том смислу, посебно је апострофирано морално поље засновано на идеји људских права али и принципу обавезивања (*concept of commitment*). Такође, основа идентитета мора почивати на снази демократије, али и религије и универзалне етике давања и праштања, уместо данашњег „западњачког” хедонизма.³¹ Значајна за идентитет јесте и чињеница да европска идеја није временски ограничена, јер почива на претпостављеној узајамности и конкретној сврси, тако да „Европа нема алтернативу”, јер би одступање од европске идеје значило враћање на подељеност односно на коалиције и алијансе које су биле обележје XIX века.³²

Европа је појава *sui generis*, а не прост збир држава чланица. Иако су за европски идентитет битне културна, социјална, економска и, преваходно, политичка, демократска, димензија тог колективитета, ипак је, као што је напред изложено, питање европског идентитета, питање моралног концепта.³³ Морални концепт је „уједно посматрања”, а основна морална квалификација је људско достојанство и, самим тим, и људска права, која су неутуђива од људског достојанства. Она су претходни услов за заштиту људског достојанства. Зато се Европа дефинише као друштво судбине, заједница вредности, друштво заједничког живота, економска и друштвена заједница и заједница глобалне одговорности.³⁴

Глобална заједница јесте и једна од вредности која је везана за европски идентитет. Међутим, она се као процес често вулгаризује и

²⁹ *Does Europe need a constitution*, 16.

³⁰ P. Magnette, 84.

³¹ L. Kuhnhardt, 25, 26.

³² *Ibidem*, 29.

³³ *Ibidem*, 29, 37.

³⁴ *Ibidem*, 50, 53.

схвата као инструмент за постизање богатства државе кроз инвестициону и политику пореза и могућност државне интервенције, нарочито од локалних структура власти. Тако се децентрализација и демократизација, под изговором циља државе благостања, претварају у своју супротност, де-демократизацију, као негативну последицу. Таква вулгаризација и негативне последице схватања глобалног процеса могу се елиминисати схватањем демократије као *нормативне базе* за слободну утакмицу и слободу избора, а не за циљеве оних који су „*жељни да контролишу демократију у име националне демократије и државе благостања*”.³⁵ Дакле, европски уставни идентитет „*обезбеђује оквир за демократске институције и перманентно се обликује од стране тих институција*”. То даље подразумева „*дијалог судова са европским институцијама*”, када је предмет уставни идентитет³⁶ и уважавање судске праксе. Тај дијалог са судском влашћу је управо апострофирао и Уставни савет Француске у својој одлуци од 15. октобра 2021. године, у којој је, као главно обележје француског уставног идентитета, навео карактеристику „*елиминисања преношења јавних овлашћења на појединца*” (*private person*). При томе се мора истаћи да иза уставног идентитета који гарантује и штити судска власт у ЕУ заправо стоји, правно говорећи, скуп идентитета као што су „*национални, језички и колективни идентитети*”.³⁷

И најзад, питање европског идентитета није само везано за европске вредности, јер су се кроз историју људског друштва издвојиле вредности које су и данас циљ сваког напредног друштва, као што су: једнакост, слобода, рад, солидарност, интернационализам, људско богатство, љубав.³⁸ Овај списак вредности може се у новијој историји допунити и вредностима као што су хуманост и достојанство човека, друштвена и морална одговорност, знање, наука, истина, морал.³⁹

³⁵ L. Kuhnhardt, 185.

³⁶ Julian Scholtes, „Disabusing constitutional identity? In conversation with Julian Scholtes” <https://revdem.ceu.edu/2023/09/29/disabusing-constitutional-identity-julian-scholtes>, 10. децембар 2023. године.

³⁷ Laurianne Allezard, „Constitutional identity, identities, and constitutionalism in Europe”, *Hungarian Journal of Legal studies*, Volume 63, Issue 1, 2022, 58–77. <https://akjournals.com/view/journals/2052/63/1/article-p58.xml>, 10. децембар 2023. године.

³⁸ Ј. Ђорђевић, 123.

³⁹ Види L. Kuhnhardt, 88.

IV. Домаћа уставност и уставни идентитет

Наша уставност припада европској уставноправној традицији од самих почетака, а у последњим декадама је, у погледу уставноправног идентитета, таква да устави у овом периоду одражавају историјске и друштвене околности у којима се доносе тако да постоји снажна потреба да се нагласи заштита националног идентитета. Али, истовремена је и *тежња да се следи нов њприсшуй устѡвности*, са акцентом на уставне гаранције заштите највиших цивилизацијских вредности за које се и послератна Европа залаже, укључујући сталну потребу за унапређењем заштите фундаменталних људских слобода и права.

Тако, иако Устав Републике Србије од 1990. године у члану 1 прокламује народну сувереност односно сувереност грађана као основну вредност, у преамбули се, у ставовима 2 и 3, посебно апострофира борба српског народа за слободу и државу, у којој сувереност припада свим грађанима, и која омогућава припадницима других народа остварење својих националних права. Даље одредбе уводног дела Устава, потврђују европску уставну традицију заштите (чланови 1–3) основних вредности као што су слободе и права човека и грађанина, владавина права, социјална правда.⁴⁰

Распад послератне федеративне државе претходио је доношењу Устава Савезне Републике Југославије од 1992. године, који у преамбули, у ставу 2, наглашава ову историјску околност кроз потребу да нагласи да се овај Устав доноси да би потврдио државни континуитет односно непрекидан међународни субјективитет Југославије и унутар ње република Србије и Црне горе. И овде је заступљена потреба да се нагласи европска уставна традиција државе кроз уводне одредбе о заштити основних вредности као што су равноправност грађана и република, поштовање међународног права и међународних обавеза, поштовање националних мањина и њиховог језика и писма, поштовање демократије (чланови 1, 14, 15 и 16), као заштита слобода и права човека и грађанина у посебном делу устава.⁴¹

Важећи Устав Републике Србије од 2006. године је са највише успеха помирио нашу уставноправну традицију са европском уставноправном традицијом и идентитетом, иако је због посебних историјских околности деведесетих година прошлог века, које су претходиле доно-

⁴⁰ Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 1/1990.

⁴¹ *Устав Савезне Републике Југославије од 27. априла 1992*, *Службени лист СРЈ*, Београд, 1992.

шењу Устава, постојала снажна потреба уставотворца да у самој преамбули потврди суверенитет државе Србије на Косову и Метохији. У погледу осталих уставних одредби, може се рећи да је овај Устав изнедрио уставна начела која кореспондирају са модерним уставним гаранцијама основних вредности, а такође је посебно наглашена *неио-средна примена* одредби којима се гарантују људска и мањинска права и слободе. Ту су и остале гаранције као што је гаранција демократије у оквиру које је нарочито истакнуто у првом, уводном делу право грађана на референдумско изјашњавање и народна иницијатива (члан 2), сувереност грађана, владавина права и социјална правда (члан 1), заштита националних мањина (члан 14), изједначеност домаћег права са општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима (члан 16) и поштовање људских и мањинских права и слобода, у другом делу Устава.⁴²

Требало би посебно нагласити да је обавеза свих органа власти, али и осталих субјеката друштвеног живота, да се приликом одлучивања и примене правних норми руководе овим, уставом гарантованим, вредностима и на тај начин допринесу интеграцији нашег друштва у *евројски вредносни систем који почива на владавини права*.

V. Савремени проблеми у вези са европским уставним идентитетом

Проблематика европског уставног идентитета повезана је са евроскептицизмом изазваним приматом супранационалних институција (као што је Европски парламент, Европска комисија, ЕСП и ЕСЉП, и страхом од угрожавања националних институција држава чланица и тиме и угрожавања њиховог националног идентитета. То је нарочито видљиво на пољу судске надлежности, посебно када је у питању судско решавање спорова о људским правима. Наиме, сматра се да обавезност међународних пресуда и пресуда највиших европских судова, гледајући на дуже стазе, може угрозити конзистентност и усклађеност судске праксе, посебно националних уставних судова унутар ЕУ, а тај скептицизам према супериорној надлежности међународних судова у односу на домаће судове у основи јесте, по мишљењима многих, националистички.⁴³

Ова опасност, по мишљењу евроскептика, нарочито постоји када је у питању надлежност ЕСП, који је надлежан за *шумачење права ЕУ* и

⁴² Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.

⁴³ A. zs. Varga, 2020, 703.

који је, дакле, супериоран у односу на националне судове држава чланица па и ЕСЉП.⁴⁴ Они истичу да у прилог националних јурисдикција унутар ЕУ иде и аргумент да се они боље и брже прилагођавају убрзаним друштвеним променама, које захтевају нове одговоре на стара питања, не само када је у питању Европска повеља о људским правима, него и када су у питању други међународни акти као што је Универзална декларација о људским правима УН. У том погледу, положај Европског суда за људска права је изједначен са положајем националних уставних судова, јер је и он подређен пресудама Европског суда правде.⁴⁵

Став евраоскептика је да ни мишљења важних институција, као што је Венецијанска комисија, не помажу том захтеву прилагођавања промењеној друштвеној реалности, јер су ова мишљења необавезујућа и чине тзв. „меко право“ (*soft law*), за разлику од обавезујућег права (*binding law, hard law*).⁴⁶ Мишљења Венецијанске комисије су важна за највише политичке органе, посебно када су у питању појединачни случајеви који се односе на принцип владавине права, тако да их уважава и Европска комисија и Европски парламент, али то не значи да су она „апгрејдована“ (*upgraded*) у односу на одлуке ЕСП, како закључује А. Варга, јер би то значило мешање законодавне и извршне власти у судску власт, што је директно супротно принципу владавине права. Аутор, пак, сматра да се управо, према Обавезујућем оквиру Европског парламента, кроз праксу ЕСП то може и десити, судским пресуђивањем на бази мишљења Венецијанске комисије, чиме се она конвалидирају, тако да „меко право“ постаје тиме императивно, обавезујуће право.⁴⁷

Овде се мора поново нагласити да супремацију ЕУ закона над националним легислативама обезбеђује управо ЕСП, што представља стуб европске грађевине. Главни задатак ЕСП, у наведеном смислу, јесте да тумачи прописе ЕУ кроз доношење прецедената у вези са применом

⁴⁴ *Ibidem*, 704.

⁴⁵ *Ibidem*, 705. Требало би подсетити да је питање заштите прокламованих слобода и права под јурисдикцијом ЕУ разрешила сама судска пракса. У том смислу, важна је пресуда Европског суда за људска права (ЕСЉП) у случају *Matthews v. Royaume Uni* (1999. година), којом је одлучено да су државе чланице одговорне у случају да прекрше конвенције које чине право ЕУ. Види Снежана Радовановић, „Доношење одлука и захтеви демократизације”, *Бранич*, бр. 4/2020, Београд, 2020, 54.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, 706. За пример аутор наводи одлуку: *The last paragraph of item 4 of the Communication from the Commission to the European Parliament and the Council COM(2014)158 on A new EU Framework to strengthen the Rule of Laws*.

одредаба националних устава и закона. Али, управо у пракси, ЕСП се суочио са отпором држава чланица. Наиме, Савезни уставни суд Немачке у Карлсруеу наставио је да поступа, позивајући се на немачки народ (члан 20 став 2 Устава Савезне републике Немачке од 1949. године⁴⁸), као да има право да дефинише спољне границе европске компетенције. Тако је овај Суд доводио у питање право ЕСП да одлучује о својим компетенцијама. Слично је поступио и француски Уставни савет.⁴⁹ Овакве недоумице у погледу надлежности ЕСП и ЕСЉП избегнуте су инкорпорирањем Европске повеље о људским правима у Лисабонску повељу. ЕСП се појављује, у оквиру своје надлежности, као „агент” европских институција, а свака држава чланица прописује листу изузетака у примени права ЕУ, у оквиру прецизираних права и обавеза прихваћених Уговором, што значи да ЕСП нема надлежности у погледу националних мера за примену односно спровођење прихваћеног права ЕУ.⁵⁰ Међутим, свака држава чланица мора да има у виду да, користећи могућност да одговарајућим одлукама прихвати националну јурисдикцију, уместо прописане компетенције ЕСП, тиме осујећује „шири стуба носиоца уставности” у ЕУ.⁵¹ Овакво поступање држава чланица је неосновано обзиром да надлежност ЕСП не задире у могућност да контролише униформне примене права ЕУ, и, у оквиру тога, заштите људских права, врши и Европски парламент, тако да се ова контрола одвија, такође, *на два колосека*,⁵² па је то одговор на страх од претварања „меког” права у „тврдо” право одлукама ЕСП.

Мора се подвући да је овакав страх од угрожавања принципа владавине права од стране ЕСП неоснован, ако се узме у обзир да је *проблем уставног идентитета ипак проблем тумачења основних вредности, а не ишњање јурисдикције* односно суверенитета,⁵³ тако да ће Стразбур, Брисел и Луксембург често бити мета напада *различитих политичких покрета, који пројектирају различити систем вредности*. И најзад, може се рећи да питање уставног идентитета зависи од тога како се схвата сама уставност: да ли као политичка и институционална традиција у којој

⁴⁸ „Устав Савезне Републике Немачке”, *Права човека*, бр. 9–10, Биро за заштиту слобода и права, Београд, 2004.

⁴⁹ *Does Europe need a constitution*, 31.

⁵⁰ P. Magnette, 129.

⁵¹ *Ibidem*, 122.

⁵² P. Magnette, 129.

⁵³ И сам András zs. Varga то закључује, а за пример аутор наводи одлуку: *Korbely v. Hungary, no 9174/02 (volley in 1956) or Vajnai v. Hungary, no 33629/06 (prohibition of public display of communist symbols, e.g. the red star)*; A. zs. Varga, 705.

национални идентитет има водећу улогу или је уставност снажно средство за заштиту водећег принципа владавине права и свих оних вредности које овај принцип штити, што је концепт уставности који су снажно пригрлиле европске земље после Другог светског рата и који значи промењену визију националности и суверенитета.⁵⁴

VI. Закључак

Савремени приступ креирању уставног идентитета држава почива на измењеној парадигми националног суверенитета. Она је нарочито видљива код држава чланица ЕУ где се национални суверенитет држава чланица посматра у контексту уставног идентитета ЕУ и преузетих обавеза као чланица ЕУ као и одредби о фундаменталним људским правима и слободама. То није лако постићи ако посматрамо уставну праксу развијених правних система, од којих неки (Аустрија) предвиђају формирање посебног парламентарног тела са овлашћењем да доноси упутства за рад парламента, а све у циљу боље усклађености са радом Европског парламента. Ово решење може бити начин да се лакше инкорпорирају глобалне вредности у појединачне уставе и тако постигне формирање уставног идентитета држава у контексту њиховог измењеног суверенитета, усклађеног са преузетим међународним обавезама и гарантованим фундаменталним слободама и правима. На томе морају радити сви припадници међународне заједнице да би се постигло боље разумевање међу њима и ефикасније спровођење циљева прокламованих у међународним организацијама и међународним конвенцијама. На том путу има много скептицизма, чак и унутар ЕУ. Посебно неразумевanje испољава се према надлежностима међународних судова (ЕСП и ЕСЉП). Већина теоријских анализа, међутим, показује да је такав страх од надлежности међународних судова, у првом реду Европског суда правде, неоснован, ако се узме у обзир да је проблем уставног идентитета ипак проблем тумачења основних вредности, а не питање јурисдикције односно суверенитета. Европски уставни идентитет даје оквир за демократске институције. То подразумева дијалог судова са европским институцијама у области уставног идентитета и уважавање судске праксе. Судска пракса је та која поштује прокламоване вредности које су прецизно набројане у међународним конвенцијама и њихово потврђивање у преамбулама и уводним деловима устава јесте чврста гаранција да ће се у том контексту тумачити све уставне

⁵⁴ *Ibidem*, 707, 708.

одредбе и преузете међународне обавезе од стране држава потписница. И најзад, питање европског идентитета није само везано за европске вредности; оне су истовремено и глобалне вредности и морају се гарантовати и штитити од стране свих чланица те заједнице, без обзира на њихово схватање националног, језичког и колективног идентитета, а требало би да их штити управо судска власт, домаћа једнако као међународна, и то као основни задатак. Усвајање и разумевање прокламованих универзалних вредности и моралне одговорности јесу, дакле, основе повезивања унутар ЕУ и функционисања њених институција. Једна од најважнијих карактеристика система ЕУ је константна дијалектика између различитих интереса јер је европска „грађевина” управо заснована на балансу између центра и периферије, тако да су неосноване сумње неких од губитка суверености унутар ЕУ, управо зато што ни њене институције ни систем нису засновани на етатистичком приступу. Разумевање система ЕУ захтева нову уставну културу.

Snežana Radovanović, PhD

Docent, Megatrend University, Faculty of Law, Belgrade

EUROPEAN CONSTITUTIONALISM AND CONSTITUTIONAL IDENTITY

Summary:

Constitutional identity could be observed as political and institutional tradition, with the nationality having leading role in it, or as a powerful mean for protection of rule of law and other values, safeguarded by such rule. The second approach is the concept accepted by European countries after World War II, and it assumes the changed vision of nationality and sovereignty. Therefore, european countries' constitutions include the list of values and principals guaranteed in their introductory provisions. However, in some of these countries still exists some sort of skepticism concerning the superior jurisdiction of the international courts towards national courts. Such skepticism is sometimes marked as nationalistic, since the problem of constitutional identity is the issue of interpretation of the values rather than problem of jurisdiction. Therefore, the fear of superior jurisdiction of the international courts, such as European Court of Justice, could be considered as unjustified.

Key words: constitutional identity, rule of law, nationality, sovereignty, supranational courts

Датум пријема рада: 30. август 2024.

Датум прихватања рада: 1. септембар 2024.

ТИП РАДА: СТРУЧНИ РАД

УДК 347.772

366.64

Владислава Савић

адвокат из Велике Плане*

АУТЕНТИЧНОСТ ЗАГАРАНТОВАНА – ЗНАЧАЈ ОЗНАКА ГЕОГРАФСКОГ ПОРЕКЛА

Сажетак:

Рад се бави значајем ознака географског порекла као важног дела интелектуалне својине, често запостављеног у односу на ауторска права, патенте и жигове. Фокусира се на улогу ових ознака у очувању културног идентитета и економском развоју локалних заједница, као и на правни оквир за овај вид интелектуалне својине у Србији и међународном нивоу. Рад истиче разлике између имена порекла и географске ознаке, те пружа примере из праксе Европског суда правде, као што су случајеви везани за чувене сиреве, који указују на снагу и значај ових ознака.

Кључне речи: ознаке географског порекла, име порекла, географска ознака, интелектуална својина, традиција, Европски суд правде

І. Увод

Када се говори о интелектуалној својини, акценат се ставља на ауторско право, патенте и жигове, док се често запостављају ознаке географског порекла (у даљем тексту користићемо и: ознаке), као један од предмета заштите интелектуалне својине. Међутим, ове ознаке играју кључну улогу у очувању културног идентитета једног географског локалитета и његовом економском развоју.

Наиме, традиционални производи и услуге, који су често резултат вековима старих пракси и локалног знања, могу постати интелектуална

---

* Електронска адреса аутора: savicvladislava@gmail.com

својина путем регистрације ознака географског порекла. Овај процес трансформише нешто што је део својеврсног културног наслеђа у правно заштићену категорију, која носи са собом економске и правне користи за заједнице које су их развиле и чувале. На овај начин, одређени производи и услуге могу чак постати и национални симболи.

Географско порекло на специфичан начин препоручује робу потрошачима, а тада се она лакше, скупље и масовније продаје, што је разлог заинтересованости учесника у привредном промету за ознаке географског порекла. Предмет заштите је назив одређеног географског локалитета, те је ознака географског порекла она ознака која указује на географски локалитет са којег заиста и потиче.¹

Познати примери широм света за ознаке географског порекла су шампањац (за пенушаво вино из француске регије Шампањ), пармезан (за тврд сир из италијанске регије Емилија-Романја), шкотски виски, швајцарски сат и многи други, а које ознаке не само да повезују назив производа са квалитетом, већ и осигуравају аутентичност и традицију, чиме се додатно повећава вредност производа на тржишту.

Управо из ових разлога, ознаке географског порекла не би смеле да буду занемарене у дискусијама о интелектуалној својини.

II. Правни оквир

Прописи значајни за ову тему су Закон о ознакама географског порекла² и подзаконски акти донети на основу њега (у даљем тексту: Закон) и Лисабонски аранжман о заштити ознака порекла и њиховом међународном регистровању, од 31. октобра 1958. године, са изменама 14. јула 1967. и амандманима од 28. септембра 1979. године (у даљем тексту: Лисабонски аранжман).³

Закон познаје две врсте ознака – име порекла и географска ознака, те их и дефинише члановима 3 и 4. Име порекла је одређено као географски назив земље, региона или локалитета, којим се означава производ који одатле потиче, чији су квалитет и посебна својства искључиво

---

¹ Слободан М. Марковић, Душан В. Поповић, *Право интелектуалне својине*, Београд, 2018, 172–173.

² Закон о ознакама географског порекла, *Службени гласник РС*, бр. 18/2010 и 44/2018 – други закон).

³ Закон о потврђивању Лисабонског аранжмана о заштити ознака порекла и њиховој међународном регистрацији, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 6/98.

или битно условљени географском средином, укључујући природне и људске факторе, и чија се производња, прерада и припрема у целини одвијају на одређеном ограниченом подручју. Географску ознаку Закон дефинише као ознаку која идентификује одређени производ као производ пореклом са територије одређене земље, региона или локалитета са те територије, где се одређени квалитет, репутација или друге карактеристике производа суштински могу приписати његовом географском пореклу и чија се производња и/или прерада и/или припрема одвијају на одређеном ограниченом подручју. Дакле, разлика између ове две врсте ознака је у томе што име порекла нуди јачу гаранцију квалитета од географске ознаке, јер се код имена порекла и производња и прерада и припрема одвијају на одређеном подручју.

На основу Лисабонског аранжмана дозвољена је регистрација ознаке на међународном нивоу код Међународног бироа у Женеви на захтев националног завода за интелектуалну својину који поступа у име овлашћеног корисника. Све државе потписнице Аранжмана дужне су да штите ознаку све док је она заштићена у држави порекла, осим уколико у року од годину дана од обавештења не изјаве да не могу да пруже заштиту.

Ознаке из Србије које су регистроване на овај начин су хомољски мед, лесковачки домаћи ајвар, Злакуса, пешкири шабачког краја и бермет.

III. Ознаке географског порекла у Србији

Законом су прописани услови за регистрацију географске ознаке и имена порекла, као и овлашћених корисника ових ознака. Делови пријаве за регистрацију ознака географског порекла садрже захтев за регистрацију имена порекла, односно географске ознаке, опис географског подручја и податке о специфичним карактеристикама производа.

Како је већ напоменуто, и начин регистрације разликује географску ознаку и име порекла. Наиме, подаци о специфичним карактеристикама производа се достављају у виду елабората када је у питању име порекла, а у виду спецификације када је у питању географска ознака. Између осталог, у елаборату је потребно навести податке о устаљеном начину и поступку производње производа, а код спецификације, нешто једноставније, опис начина производње производа. Уз елаборат је потребно доставити и податке о количини производа која се произведе у току једне године, као и доказ о извршеној контроли сировина, док се

уз спецификацију овај доказ доставља само ако се специфичне карактеристике производа односе на квалитет или посебна својства производа. У сваком случају, неопходно је поднети податке о узрочној вези између квалитета, или репутације, или других посебних својстава производа и описаног географског подручја, као и доказ да производ потиче са описаног географског подручја.

Поред наведених регистрованих ознака географског порекла на основу Лисабонског аранжмана, у Србији су регистроване и следеће ознаке: сремски кулен, ртањски чај, банатски ризлинг, вршачко шампион пиво, косовско вино, Књаз Милош Буковичка бања, пиротски ћилим, лесковачки домаћи ајвар, лесковачка љутеница и друге (укупно 83 ознаке).

За постојање узрочне везе између квалитета производа и географског подручја кључна је интеракција између природних фактора и специфичних људских фактора, па је понекад природни фактор одлучујући, а понекад људски фактор.

Примера ради, у Елаборату заштите географске ознаке порекла *Пиротски ћилим*⁴ наведено је да производња ћилима има вишевековну традицију, јер је Пирот одувек био сточарски крај и било је вуне на претек. Некада је за израду пиротског ћилима коришћена само вуна са Старе Планине; међутим, у последњих неколико деценија користи се вуна из различитих крајева због мањег фонда у овим крајевима. У елаборату је објашњена свака фаза производње ћилима до танчина и описано је на који начин ткаља треба да седи на јастучићу при ткању ћилима мањих димензија, као и опис клупе на којој се седи при ткању ћилима већих димензија. Затим, за мерење се не употребљава метар већ аршин. Објашњен је мукотрпан процес ткања и наведено је да се знање и искуство у ћилимарству преносило вековима са мајке на ћерке. Такође су основане различите задруге и предузећа за израду ћилима, као и школе ћилимарства. Такве школе и данас постоје у Пироту и помажу да се тајне овог заната преносе на нове генерације и на тај начин очува традиција. На основу наведеног, јасно је да је за име порекла пиротски ћилим људски фактор тај који преовлађује.

С друге стране, у подацима о географском подручју за географску ознаку *Књаз Милош Буковичка бања* наведено је да је подручје Буковичке бање брдовито, а изворишта минералне воде се налазе у пределима која су прелаз са брдовитог подручја у долину. Може се закључити

---

⁴ Елаборат Заштита ознака географског порекла – Пиротски ћилим, Пирот, 1995, објављен на „вебсајту” Завода за интелектуалну својину, 32–36.

да људски фактор није пресудан за регистрацију ове географске ознаке, већ природни.

Оно што пружа регистрација ознака географског порекла је искључиво право овлашћених корисника да користе ознаку за обележавање својих производа. Ово право се односи и на употребу ознаке на амбалажи, каталозима, проспектима, огласима, постерима и другим облицима понуде, упутствима, рачунима, пословној преписци и другим облицима пословне документације, као и на увоз и извоз производа обележених тим именом порекла, односно том географском ознаком. У вези са тим, забрањено је неовлашћеним лицима да користе ознаке географског порекла, копирају их или врше било које друге радње које могу да створе забуну у промету у погледу стварног порекла производа.

IV. Судска пракса

Да нема спорова, не би било ни права, па ће у даљем тексту бити приказане две пресуде Европског суда правде, а које се тичу сирева.

Италијански произвођачи су деценијама слободно користили назив као ознаку географског порекла „*Parmigiano Reggiano*”, док је термин „*Parmesan*” широм света коришћен као генерички назив за сличне врсте сувог, наренданог сира. Међутим, Европски суд правде је 26. фебруара 2008. године⁵ пресудио да је, након регистрације географске ознаке „*Parmigiano Reggiano*”, незаконито користити назив „*Parmesan*” за било који сир произведен ван региона Парма у Италији, имајући у виду да постоји фонетска и визуелна сличност између назива „*Parmesan*” и „*Parmigiano Reggiano*”, посебно у ситуацијама када су у питању тврди сирови сиреви, нарендани или намењени за рендање, који имају сличан изглед. Осим тога, без обзира да ли је назив „*Parmesan*” тачан превод заштићене ознаке „*Parmigiano Reggiano*” или термина „*Parmigiano*”, треба узети у обзир и концептуалну блискост између та два термина из различитих језика. Међутим, у Сједињеним Америчким Државама, заштићен је само назив „*Parmigiano Reggiano*”, док је пармезан у слободној употреби и означава различите врсте сирева. Наравно, јасно је да је и амерички просечан потрошач свестан да су квалитет и цена ове врсте сира већи код сира заштићене ознаке географског порекла, него код сира генеричког назива пармезан. Када говоримо о САД,

---

⁵ Пресуда бр. C-132/05 *Commission of the European Communities v Federal Republic of Germany*, доступна на хиперлинку *EUR-Lex – 62005CJ0132 – EN – EUR-Lex* (europa.eu).

закључак је да је *Parmigiano-Reggiano* пармезан, али да није сваки пармезан *Parmigiano-Reggiano*.

И у погледу фета сира дошло је до судског разрешења неспоразума. Фета сир, древно везан за Грчку, производио се и продавао се под тим називом и ван граница Грчке. Године 1991. Грчка је запленила фета сир произведен у Данској. У 2002. години, Комисија је регистровала назив „фета” као заштићену ознаку географског порекла за бели сир из Грчке, те закључила да ова ознака покрива само Грчку, јер назив „фета” није постао генерички, иако се сир сличан фети производи у другим земљама. Европски суд правде је утврдио да су аргументи против ове регистрације, укључујући тврдње да је назив „фета” генерички, неосновани.⁶ У Грчкој, назив „фета” и даље носи географски контекст и повезан је са специфичним карактеристикама производа. У вези са овим, може се приметити да, иако нам се можда чини да постоје произвођачи у Србији који продају фета сир, заправо више таквих произвођача нема; уместо шабачке фете и сомборске фете, сада имамо само „шабачку” и „сомборску”.

Ови примери уверљиво илуструју снагу заштићених ознака и њихову улогу у обликовању тржишта кроз заштиту аутентичних карактеристика производа.

V. Закључна разматрања

У раду је приказана кључна улога заштићених ознака географског порекла. У Србији, овај потенцијал још увек није у потпуности искоришћен; евидентно је да постоји још много производа (и услуга) који испуњавају услове заштите за регистрацију ознаке географског порекла, а да нису регистровани. С друге стране, невероватан је податак да је већи број заштићених ознака које немају регистроване овлашћене кориснике од оних које те кориснике имају. Дакле, све ово указује на потребу за интензивнијом едукацијом и промоцијом међу заинтересованом јавношћу, како би се побољшала конкурентност домаћих производа (и услуга) на европском и светском тржишту.

На крају, традиција је оно што је ове ознаке створило и што их одржава. Зато се ваља осврнути на закључак из Елабората за *Пиројски*

---

⁶ Пресуда у спојеним предметима бр. C-465/02 и C-466/02 *Federal Republic of Germany and Kingdom of Denmark v Commission of the European Communities*, доступна на хиперлинку <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX-%3A62002CJ0465>.

*ћилим:*⁷ „Треба увек имаћи на уму – ко не пошћује своју прошлосћ, мало може очекиваћи од своје будућносћи.”

Vladislava Savić

attorney at law in Velika Plana

AUTHENTICITY GUARANTEED – SIGNIFICANCE OF MARKS OF GEOGRAPHICAL INDICATIONS

Summary:

The paper addresses the significance of geographical indications as an important aspect of intellectual property, often overshadowed by copyrights, patents, and trademarks. It focuses on the role of these indications in preserving cultural identity and in the economic development of local communities. The article also presents the legal framework of geographical indications in Serbia and internationally. The author highlights the differences between appellations of origin and geographical indications and provides examples from the practice of the European Court of Justice, such as cases related to famous cheeses, which demonstrate the strength and importance of these indications.

Keywords: marks of geographical indications, appellation of origin, geographical indication, intellectual property, tradition, European Court of Justice

---

⁷ Елаборат Заштита ознака географског порекла – Пиротски ћилим -, Пирот, 1995, објављен на вебсајту Завода за интелектуалну својину, стр. 35.

Датум пријема рада: 15. август 2024.

Датум прихватања рада: 1. септембар 2024.

ТИП РАДА: СТРУЧНИ РАД

УДК 343.541:004.738.5

Свeйлана Кoстичић*

дипломирани правник**

ОБЈАВЉИВАЊЕ ИНТИМНИХ ФОТОГРАФИЈА И ВИДЕО-СНИМАКА БЕЗ ОДОБРЕЊА ЖРТВЕ – КРИВИЧНО ДЕЛО?

Сажетак:

Објављивање фотографија, видео снимака и других записа са сексуално експлицитним садржајем, а без одобрења особа на снимцима и записима, честа је појава у дигиталном простору. У чланку се разматра питање да ли је такозвана „осветничка порнографија” препозната као кривично дело, те се пледира да поједини облици дељења сексуално експлицитних садржаја на друштвеним мрежама и платформама треба да буду санкционисани као посебна кривична дела.

Кључне речи: друштвене мреже, дигитални простор, сексуално експлицитни садржаји, осветничка порнографија, неовлашћено дељење садржаја

I. Појам „осветничке порнографије”

„Осветничка порнографија” је појава да се, без знања жртве, на друштвеним мрежама објављују садржаји са сексуалном конотацијом (фотографије, видео записи и сл.), а без знања односно дозволе особе која се на снимцима налази. Израз се користи зато што је најчешћи разлог за објављивање таквог садржаја освета партнера који је „повређен” у неком љубавном односу (раскинута веза и сл.).¹

* Повереница за родну равноправност у Стручној служби и Центрима Универзитета у Београду

** Електронска адреса аутора: svetlana.kostic@rect.bg.ac.rs

¹ Поред термина „осветничка порнографија” (*revenge porn*), у извештајима женских удружења и у новинарству, па и у стручним радовима, користе се и изрази

Међутим, може се приговорити оваквом, сликовитом означавању овог феномена. Наиме, реч „порнографија” није одговарајућа из више разлога. Најпре, питања у вези са овом појавом се крећу око појма сагласности односно непостојања сагласности. Недостатак сагласности постоји у погледу објављивања и дељења сексуалног садржаја *on line*. Међутим, могуће је да постоји сагласност актера у погледу снимања (документовања) сексуалног акта и сличног материјала, али без намере сниманих особа (или бар једне од њих) да се тај материјал јавно објављује путем друштвених мрежа. Могуће је и да не постоји сагласност особе да буде снимана у сексуалном акту (понекад су снимци направљени без знања снимане особе, путем скривене камере) што посебно проблематизује појам сагласности (и у погледу снимања и у погледу објављивања).

Ни употреба појма „порнографија” у кованици није одговарајућа. Извесно је да се у оваквим случајевима неовлашћеног објављивања садржаја нико није снимао да би снимци били објављени као порнографски садржај, већ су снимци са интимним детаљима најчешће настали у специфичном односу двоје људи међу којима постоји посебно поверење. Ознака „осветничка” у термину би могла да се разуме, јер учинилац, објављивањем материјала, злоупотребљава то поверење из разних разлога (освете, уцене, жеље да се лице осрамоти и сл.).

Отуда је најадекватније у јавном саобраћају користити термин „неовлашћено дељење садржаја”. На овај начин се подвлачи да снимке интимног садржаја нико нема права да објављује без сагласности лица које је на снимку, без обзира како су снимци настали (у ситуацијама које су резултат поверења или без знања снимане особе).

Треба правити и разлику неовлашћеног дељења садржаја од других облика насиља у дигиталном простору. Један од тих других облика је и достављање нежељених садржаја (најчешће експлицитних слика и других видова записа непознатих мушкараца, са сексуалном конотацијом). Овај облик узнемиравања састоји се у томе што се нежељени садржај „отвара”, појављује на екрану уређаја иако није тражен односно који је и одбијен. Овај облик једносмерне комуникације односно директан неовлашћени продор у лични дигитални простор назива се *cyberflashing*.

„дигитална порнографија”, „неодобрена порнографија” (*non-consensual pornography*), као и *deepfake* порнографија (под овим изразом се подразумева облик злостављања и злоупотребе фотографија и снимака који се, коришћењем вештачке интелигенције, мењају, односно претварају у сексуално експлицитне садржаје. Како се ради о својеврсној манипулацији садржајем, користи се и израз „лажна порнографија”).

У овим поступцима сексуалног узнемиравања све чешће се користи вештачка интелигенција, односно њени софистицирани алати, а снимци са сексуалним садржајем се објављују и дистрибуирају преко разних друштвених мрежа, односно коришћењем информационе и комуникационе технологије. Отуда се говори да је у питању својеврсно „дигитално насиље”.

Различите студије, израђене у свету и код нас, показују да ова појава узима маха и да су жене најчешће жртве односно „примарне мете” овог насиља путем друштвених мрежа. Помиње се у јавности да се ради о својеврсном сексуалном узнемиравању и новом облику контроле који је родно заснован у смислу да је осветничка порнографија, и код нас и у региону, постала „системска” и „модел понашања” у партнерским односима (у којима постоје различити облици контроле, нарочито према женама које су, по правилу, економски и социјално зависне).

Отуда, женска удружења у нас настоје да спроведу активности како овај вид повреда људске интиме и злоупотребе не би пролазио некажњено. Спроведене су посебна истраживања и објављене студије о овој појави,² те скупљани потписи на петицији за законско уређивање неовлашћеног дељења сексуално експлицитног садржаја.³

Дакле, појава недозвољеног ширења сексуално експлицитних садржаја постаје озбиљан друштвени феномен који се шири до неслућених размера развојем информационе и комуникацијске технологије, повећањем капацитета видео платформи на којима се „деле” различити садржаји, укључујући и оне који имају експлицитан сексуални карактер.

У овом прилогу дају се назнаке само о правним питањима која треба разрешити у заштити од интернет насиља путем сексуално експлицитних садржаја. У друштву се све више препознаје опасност и штетност оваквог поступања особа које деле сексуално експлицитне садржаје на друштвеним мрежама, па расте и сазнање о потреби да се на одговарајући начин уреди и кривично-правна заштита жртава ове врсте узнемиравања и починитељи оваквих дела казне.

---

² Удружење за оснаживање и развој грађанки и грађана „ОснаЖене” је у јуну месецу 2024. године објавило резултате тромесечног истраживања о инцесту, дечијој и осветничкој порнографији. О Удружењу и резултатима истраживања на <https://osnazene.com>.

³ Аутономни женски центар је, под слоганом „Закуни се у закон”, 8. марта 2024. године покренуо кампању за инкриминацију дељења сексуално експлицитних садржаја и позвао на потписивање петиције за овакво законско решење коју је потписало преко 20.000 особа (ово је наставак иницијативе из претходне године која је остала без одјека у извршној власти). О Аутономном женском центру и кампањи на <https://www.womenngo.org.rs>.

Појава има, наравно, и своју психолошку, културолошку и социолошку страну којом се друштво мора позабавити (зашто су жене најчешће жртве, зашто у друштву нема одговарајуће реакције и осуде злоупотребе интима особа и јавног срамоћења и уцењивања на мрежама, итд.). Злоупотреба друштвених мрежа и платформи укључује и друге облике пласирања проблематичних садржаја, као што су насиље (сцене убиства, мучења и др.), употреба алкохола и дрога, порнографија, дискриминација по разним основама и др. И ови облици заслужују посебну пажњу и реакцију друштва, која укључује не само уређивање рада платформи, приступа платформама, уклањања садржаја и друге рестриктивне мере, већ и директно кривично-правно регулисање.

II. Кривично-правно регулисање неовлашћеног дељења сексуално експлицитних садржаја

1. Тешкоће у кривичном гоњењу учинилаца неовлашћеног дељења сексуално експлицитних садржаја у Србији

Поставља се у пракси питање да ли је осветничка порнографија кривично дело. Један део стручне јавности сматра да су постојећа кривична дела из области заштите права и основних људских слобода довољна да се обухвате и дела недозвољеног дељења сексуално експлицитних садржаја.

Кривични законик Србије⁴ не препознаје осветничку порнографију као посебно кривично дело. Има мишљења да ово поступање може да се подведе под постојећа кривична дела из Главе четрнаесте КЗ (*Кривична дела против слобода и права човека и грађанина*) попут дела *неовлашћено објављивање и приказивање туђеј слика, порцреша и снимка*,⁵

⁴ Кривични законик КЗ, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009, 111/2009, 1221(2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2018.

⁵ КЗ, чл. 145 (*Неовлашћено објављивање и приказивање туђеј слика, порцреша и снимка*): „(1) Ко објави или прикаже слика, порцреш, фоццографију, филм или фонограм личној карактера без пристанка лица које је слика саставило или на која се слика односи, односно без пристанка лица које је приказано на порцрешу, фоццографији или филму или чији је глас снимљен на фонограму, или без пристанка групој лица чији се пристанак по закону изражи и шиме осејно задире у лични живој шеој лица, казниће се новчаном казном или зашвором до две године. (2) Ако дело из сшава 1 учини службено лице, казниће се зашвором до шри године”.

као и кривично дело *неовлашћено фотографисање*.⁶ За оба кривична дела гоњење се предузима по приватној тужби.⁷ Има и мишљења⁸ да би код неовлашћеног објављивања садржаја сексуалног карактера могло да дође до примене и кривичног дела из члана 182а (*Полно узнемиравање*) из Главе осамнаесте КЗ (*Кривична дела против њолне слободе*).⁹

Проблем је што се ова дела не гоне по службеној дужности. Ово значи да оштећено лице треба да поднесе приватну тужбу против особе која га је снимала односно неовлашћено објављивала снимке. Подношење приватне тужбе у оваквим случајевима је за оштећене особе посебно проблематично из више разлога. Најпре, њима је тешко да установе ко је починилац дела, ко је објавио недозвољене садржаје, а у садашњем стању информационе и комуникационе технике посебно је тешко обезбедити доказе. То је могуће учинити само уз коришћење софистицираних уређаја и техника, које појединци не поседују. Неко ко је повређен у такозваном дигиталном простору не може сам открити ко је учинилац; он не може добити налог суда да се заплени нечија опрема (телефон, компјутер), нити да се истражи са ког налога, или електронске адресе је послат снимак неовлашћено добијен или објављен без одобрења. За то би му била потребна помоћ, подршка институција (тужилаштва, полиције). Поред тога, увек постоји страх жртве насиља од осуде околине односно даље виктимизације, па оштећена лица нису вољна да пријављују овај облик насиља односно да без помоћи сама пролазе кроз цео процес проналажења и кажњавања починиоца.

⁶ КЗ, чл. 144 (*Неовлашћено фотографисање*): „(1) Ко неовлашћено начини фотографски, филмски, видео или друџи снимак некој лица и џиме осетљиво задре у његов лични живоџи или ко џакав снимак џреда или џоказује џрећем лицу или му на друџи начин омоћући да се са њим уџозна, казниће се новчаном казном или заџвором до једне џодине. (2) Ако дело из сџава 1 овој члана учини службено лице у вршењу службе, казниће се заџвором до џри џодине”.

⁷ КЗ, чл. 153 ст. 1.

⁸ Видети коментар адвоката Предрага Старчевића о примени постојећих кривичних дела на дељење сексуално експлицитних садржаја на блогу krivica.rs/blog/osvetnicka-pornografija.

⁹ КЗ, чл. 182а: „(1) Ко џолно узнемирава друџо лице, казниће се новчаном казном или заџвором до шест џ месеци. (2) Ако је дело из сџава 1 овој члана учинено џрема малолетњом лицу, учинилац ће се казнићи заџвором од џри месеца до џри џодине. (3) Полно узнемиравање јесте свако вербално, невербално или физичко џонашање које има за циљ или џредсџавља џовреду досџојансџива лица у сфери џолној живоџа, а које изазива сџрах или сџвара неџријателско, џонижавајуће или увредљиво окружење. (4) Гоњење за дело из сџава 1 овој члана џредузима се џо џредлоћу”.

Постојећа кривична дела чија би примена дошла у обзир нису довољна за процесуирање специфичног облика узнемиравања које се врши дељењем сексуално експлицитног садржаја у дигиталном простору. Евидентно је да се у судској пракси ове радње, као кривично дело, ретко срећу. У јавности се износе примери да реакције институција, чак и када су покретани поступци, нису биле одговарајуће.¹⁰

Све више сазрева став да је за спречавање недозвољеног објављивања сексуално експлицитних садржаја, потребно да се установи посебно кривично дело које би тужилаштво гонило по службеној дужности. Примери из земаља у региону, као и шире, у Европи, указују на то да су таква решења могућа и потребна.

2. Решења у региону и Европи

Озбиљност овог проблема препозната је у окружењу Србије, па је у неким земљама прописано посебно кривично дело које уређује материју објављивања сексуалних садржаја без сагласности особа које су на снимцима.

У Црној Гори је 2023. године уведено кривично дело *злоупотреба туђег снимка, фотографије, аудио записа и записа са сексуално експлицитним садржајем*,¹¹ а учинилац се гони по службеној дужности.

---

¹⁰ Познат је пример да је тужилац за високотехнолошки криминал одбацио кривичне пријаве против администратора група, платформи односно мрежа које су објављивале интимне снимке и фотографије уз објашњење да организовање таквих облика комуникације није кривично дело.

¹¹ Krivični zakonik Crne Gore, Službeni list RCG, 70/2003, ... Službeni list CG, 40/2008, ... i 110/2023, Glava petnaesta (Krivična djela protiv sloboda i prava čovjeka i građanina), čl. 175a, „(1) Ko učini dostupnim trećem licu video ili drugi snimak, fotografiju, portret, audio zapis ili spis sa seksualno eksplicitnim sadržajem, bez pristanka lica na koje se spis odnosi, odnosno bez pristanka lica koje je prikazano na snimku, fotografiji ili portretu ili čiji je glas snimljen na audio zapisu, kazniće se zatvorom do dvije godine. (2) Kaznom iz stava 1 ovog člana kazniće se i ko upotrebom računarskog sistema ili na drugi način izradi novi ili preinači postojeći video ili drugi snimak, fotografiju, portret, audio zapis ili spis sa seksualno eksplicitnim sadržajem i upotrijebi ih ili učini dostupnim trećem licu takav snimak, fotografiju, portret, audio zapis ili spis kao istinite. (3) Kaznom iz stava 1 ovog člana kazniće se i ko prijeti drugom da će učiniti dostupnim trećem licu njegov video ili drugi snimak, fotografiju, portret, audio zapis ili spis sa seksualno eksplicitnim sadržajem. (4) Ko djelo iz stava 1 ili 2 ovog člana učini posredstvom informaciono-komunikacijskih tehnologija ili na drugi način zbog čega su video ili drugi snimak, fotografija, portret, audio zapis ili spis sa seksualno eksplicitnim sadržajem postali dostupni većem broju lica, kazniće se zatvorom do tri godine. (5) Ako je djelo iz stavova 1 do 4 ovog člana učinjeno prema djetetu, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina. (6) Ako djelo iz stavova 1 do 5 ovog člana izvrši službeno lice u vršenju službe, kazniće se za djelo iz stavova 1, 2 i 3 ovog

Ово дело је додато у Законик после кривичних дела *неовлашћено прислушкивање и снимање, неовлашћено фотографисање, и неовлашћено објављивање и приказивање шуђеј сѣса, ѿрѿреѿа и снимка*,¹² што значи да је законодавац сматрао да посебно треба инкриминисати понашања која чине бића постојећих кривичних дела, али када су у питању садржаји са експлицитно сексуалним садржајем.

У Хрватској је још 2021. године правна квалификација злоупотребе интимних садржаја формулисана као кривично дело *злѿуѿѿреба снимке сѿолно експлицитној садржаја*.¹³

И једанаест земаља Европске уније унело је у своја законодавства кривично дело којим се криминализује дистрибуција, растурање, дељење и објављивање сексуалних садржаја без сагласности лица која се на снимцима односно записима налазе.

У Великој Британији је донет Закон о безбедности на мрежама којим су наведене радње којима се угрожава безбедност, односно којима се спроводи насиље у дигиталном простору (*online*).¹⁴ Међу кажњивим делима предвиђено је и неовлашћено објављивање снимака са експлицитним сексуалним садржајем. Овим прописом је предвиђено да учиниоци могу да буду кажњени затвором у трајању до две године.

члана казном затвора од три мјесеца до четири године, за дјело из става 4 овог члана казном затвора од три мјесеца до пет година, а за дјело из става 5 овог члана казном затвора од двије до десет година. (7) Video или други снимци, фотографје, портрети, audio записи и списи, као и посебни уређаји којима је учињено кривично дјело из овог члана ће се одузети." Према члану 183 гођење за кривична дела из члана 175а се предузима по предлогу односно по службеној дужности.

¹² Кривични законик Црне Горе, чл. 173, 174 и 175.

¹³ Kazneni zakonik Hrvatske, *Narodne novine*, br. 125/2011, ... 84/2021, ...36/2024, чл. 144a (*Zloupotaba snimke spolno eksplicitnog sadržaja*) u Glavi XIV (*Kaznena djela protiv privatnosti*): „(1) Tko zloupotrebi odnos poverenja i bez pristanka snimane osobe učini dostupnim trećoj osobi snimku spolno eksplicitnog sadržaja koja je snimljena uz pristanak te osobe za osobnu uporabu i na taj način povredi privatnost te osobe, kaznit će se казном затвора до једне године. (2) Kaznom из stavka 1 овог чланка казнит ће се тко употребом рачunalног sustava или на други начин изradi novu или preinači postojeću snimku spolno eksplicitnog sadržaja i tu snimku uporabi kao pravu te time povredi privatnost osobe na тој снимци. (3) Tko казнено дјело из stavaka 1 i 2 овог чланка почини путем рачunalног sustava или mreže или на други начин zbog чега је снимка postala dostupna većem broju osoba, казнит ће се казном затвора до три године. (3) Kazneno дјело из stavaka 1, 2 i 3 овог чланка прогони се по приједлогу. (4) Snimke i posebne naprave којима је почињено казнено дјело из овог чланка ће се одузети.”

¹⁴ *Online Safety Act 2023*, усвојен у Парламенту Уједињеног Краљевства 23. октобра 2023. године.

III. Потреба посебног регулисања

Акти осветничке порнографије не смеју остати некажњени. Како је наведено, постоје озбиљне иницијативе да се ова материја детаљније, на специфичан начин, уреди изменама и допунама Кривичног законика. При том се полази од тога да у ЗКП већ постоје кривична дела која могу послужити за сузбијање ове друштвене аномалије, али да постојећи кривично-правни оквир није довољан да обухвати све посебне случајеве односно специфичности појединих ситуација.

Предлаже се тако да се неовлашћено дељење интимних садржаја без сагласности особе која је оштећена квалификује као посебно кривично дело у чијем би бићу било наглашено да се ради о дељењу интимних, сексуалних садржаја. У једном случају таква дела би се гонила по приватној тужби (као и у два постојећа кривична дела), док би се за другу, специфичну ситуацију, ово дело гонило по службеној дужности. Наиме, када је оштећена особа појединац, када она зна ко је починилац те има сазнање како су снимци настали, као и када починилац, као појединац, врши дељење садржаја, гоњење би се вршило по приватној тужби. Међутим, у случајевима када постоји велики број учинилаца (било да деле и преносе недозвољене садржаје, било да организују платформе и мреже на којима се то чини) и када постоји већи број жртава, гоњење би вршила држава. Међу иницијативама се налази и предлог да се уведе и квалификовани облик кривичног дела (случај када су жртве малолетна лица односно особе које заслужују посебну пажњу и заштиту).

Кривично-правно регулисање ове појаве треба извршити на неколико нивоа. Најпре, треба прецизирати шта су сексуално експлицитни садржаји (за разлику од других садржаја који се преносе путем информативних и комуникационих технологија). Потребно је, такође, одредити и тачно којим радњама се може извршити кривично дело (учиниоци могу бити они који снимљене садржаје постављају на дигиталне платформе, те они који организују и управљају овим платформама).¹⁵

---

¹⁵ Sorban Kinga, „An elephant in the room – the policy gaps in the regulation of moderating illegal sexual content on video-sharing platforms”, *International Journal of Law and Information Technology*, Vol. 31, Issue 3, 2023, 171–185, доступно на <https://doi.org/10.1093>.

IV. Закључак

Треба подржати апел да се Кривични законик хитно измени како би се осветничка порнографија инкриминисала као посебно кривично дело и гонила по службеној дужности.

Искуство показује да ова пракса није експлицитно забрањена законом односно да има тумачења да неки облици насиља у дигиталном простору нису кажњиви. Отуда, није сврха увођења новог кривичног дела у Кривични законик да би се за специфичне ситуације поштравале казне; циљ предлога за допунама састоји се управо у томе да буде јасно да се објављивање фотографија и приказа са сексуалним садржајем без сагласности особа које се на записима налазе сматра кривичним делом, те да се предлогом да се починиоци одређених облика тог дела гоне по службеној дужности јасно стави до знања да ће кривични поступци бити покретани, а починиоци процесуирани.

Сматра се да, уколико се пракса објављивања сексуално експлицитних садржаја без сагласности не означи адекватно као кривично дело које се гони по службеној дужности, постоји реална опасност да ова врста насиља постане врло чест облик повреде права (посебно у вршњачком насиљу према девојчицама и, генерално, према женама).

Путоказ за кривично-правно регулисање материје у Србији може се пронаћи у прописима других земаља које су сматрале да је овакав приступ оправдан. У упоредно-правним решењима могу се потражити задовољавајуће формулације основног и квалификованих облика кривичног дела, бића кривичног дела, починилаца, заштићеног објекта и других елемената неопходних за законодавну интервенцију.

Адвокатура, као професија која је посвећена заштити људских права и основних слобода, може у овом процесу уређивања материје у којој ова права и слободе могу да буду у великој мери нарушене, да пружи значајан стручни допринос.

Svetlana Kostić

PUBLISHING INTIMATE PHOTOGRAPHS AND VIDEOS WITHOUT THE VICTIM'S CONSENT – A CRIMINAL OFFENSE?

Summary:

Publishing photographs, videos, and other recordings with sexually explicit content without the consent of the individuals depicted is a common occurrence in the digital space. This article examines whether so-called “revenge pornography” is

recognized as a criminal offense and argues that certain forms of sharing sexually explicit content on social networks and platforms should be sanctioned as distinct criminal offenses.

Key words: social networks, digital space, sexually explicit content, revenge pornography, unauthorized sharing of content

КОМЕНТАРИ, РАСПРАВЕ, ИСТРАЖИВАЊА

Датум пријема рада: 25. август 2024.
Датум прихватања рада: 30. август 2024.
ТИП РАДА: СТРУЧНИ РАД
УДК 343.353
342.738(497.11)

Мирсен Алибашевић*

адвокат у Новом Пазару**

НЕОВЛАШЋЕНО ПРИКУПЉАЊЕ ЛИЧНИХ ПОДАТАКА ОД СТРАНЕ СЛУЖБЕНИХ ЛИЦА

Сажетак:

Заштита личних података се гарантује уставним, законским и међународним прописима. До њихове злоупотребе може доћи на различите начине. Службена лица такође могу злоупотребити туђе личне податке, због чега је предвиђена кривична одговорност у члану 146 став 3 Кривичног законика Републике Србије као тежи облик кривичног дела неовлашћеног прикупљања личних података. С обзиром на то, важно је сагледати судску праксу и инсистирати на ефикасности у откривању и доказивању наведеног кривичног дела, што представља предмет овог рада. Циљ рада је да се стручна и шира јавност, нарочито адвокати и јавни тужиоци, упознају са најделотворнијим начинима заштите личних података како би, кроз чешће процесуирање учинилаца овог кривичног дела, била остварена генерална превенција. У раду се користе нормативни и статистички методи, те метод случаја.

Кључне речи: лични подаци, службено лице, неовлашћено прикупљање личних података, доказивање, кривично дело

---

* Електронска адреса аутора: mirsen.alibasic@hotmail.com

** Студент докторских студија на Правном факултету Универзитета у Београду.

I. Увод

Подаци о личности су у Републици Србији дефинисани и заштићени уставним и законским одредбама, као и међународним актима које је Република Србија ратификовала. У члану 42 Устав Србије посебно јемчи заштиту података о личности.¹ Такође, Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода гарантује право на поштовање приватног и породичног живота.²

Подаци о личности, њихова дефиниција и обрада се детаљније уређују Законом о заштити података о личности,³ који предвиђа прекршајну одговорност за правна лица, предузетнике и одговорна лица која поступају супротно одредбама закона. Затим, Кривични законик (у даљем тексту: КЗ)⁴ у члану 146 прописује кривично дело неовлашћено прикупљање личних података (што ће детаљније бити обрађено даље у овом раду).

Развојем савремене технологије постало је могуће, а и потребно, да се у разним областима живота прикупљају, обрађују и користе лични подаци. Међутим, то се мора чинити само у случајевима који су

¹ Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 98/2006 и 115/2021; чл. 42: „Зајемчена је заштићена података о личности. Прикупљање, држање, обрада и коришћење података о личности уређују се законом. Забрањена је и кажњива употреба података о личности изван сврхе за коју су прикупљени, у складу са законом, осим за употребе вођења кривичног поступка или заштиће безбедности Републике Србије, на начин предвиђен законом. Свако има право да буде обавештен о прикупљеним подацима о својој личности, у складу са законом, и право на судску заштићу због њихове злоупотребе”.

² Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода са додатним протоколима, Службени лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005-испр. и Службени гласник РС – Међународни уговори, бр. 12/2010 и 10/2015; чл. 8: „Свако има право на поштовање своје приватној и породичној животи, дома и преписке. Јавне власти неће се мешати у вршење овој права сем ако то није у складу са законом и неопходно у демократском друштву у интересу националне безбедности, јавне безбедности или економске добробити земље, ради сјечавања нередат или криминала, заштиће здравља или морала, или ради заштиће права и слобода друћих”. //На сличан начин лични подаци се штите у чл. 12 Универзалне декларације о људским правима и у чл. 16 Међународног пакта о грађанским и политичким правима. //Важност заштите личних података је такође приметна у праву Европске уније, кроз Уредбе бр. 2016/679 и бр.2016/680.

³ Закон о заштити података о личности (Сл. гласник РС, бр. 87/2018).

⁴ Кривични законик – КЗ, Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.

предвиђени законом и уз пристанак грађана. Међутим, ова област у себи крије опасност од озбиљних злоупотреба. Зато је потребно и оправдано у односу на те злоупотребе реаговати и кривичним правом.⁵ Право на заштиту личних података не треба изједначавати са правом на заштиту приватности с обзиром на то да лични подаци представљају ужу категорију, односно само један део приватности,⁶ а заштита личних података представља саставни део права на приватност.

Постоји више начина на основу којих се могу злоупотребити лични подаци, односно употребити супротно закону, али у овом случају пажња је усмерена на ситуације када је злоупотреба учињена од стране службених лица, на пример, када полицијски службеник приступи службеној евиденцији и сазна нечији лични податак (адресу, јединствени матични број, број личне карте, податак о осуђиваности итд.) иако за то није постојао правни основ и разлог оправдан потребама службе, или ако тако сазнат податак полицајац открије другоме, такође непозваном лицу.⁷

Три су разлога због којих је важно истражити неовлашћено прикупљање личних података од стране службених лица. Први разлог јесте да су често службеним лицима лако доступни туђи лични подаци с обзиром на то да их могу прибавити приликом обављања својих редовних пословних дужности. Други разлог представља важност принципа очувања правне државе и слобода и права грађана, где се очекује управо од службених лица да допринесу очувању поменутих принципа. Трећи разлог јесте законом уређен поступак о томе да управо службена лица врше контролу и санкционишу друга службена лица која обрађују туђе личне податке. Имајући у виду наведено, нарочито је важно истражити најефикасније начине откривања и доказивања кривичног дела неовлашћеног прикупљања личних података од стране службених лица, са освртом на статистичка истраживања и приказ појединих судских одлука. Осим тога, важно је да стручна јавност, нарочито тужиоци и адвокати, боље препознају спорне ситуације у вези са наведеним кривичним делом и да ефикасније реагују у складу са законом.

---

⁵ Ж. Синђелић, *Право на приватности – кривичноправни, кривичнопроцесни и криминалистички аспекти*, докторска дисертација, Београд, 2021, 335.

⁶ Д. Б. Петровић, „Приватност и заштита личних података – кривичноправни аспекти”, *Сирани прави животи*, год. LXVI, бр. 4/2022, 474.

⁷ М. Милошевић, „Кривичноправна заштита података о личности”, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 2/21, 118.

II. Неовлашћено прикупљање личних података према Кривичном законнику

Кривични законик Републике Србије у члану 146 прописује кривично дело неовлашћено прикупљање личних података, и то два основна (став 1 и 2) и један тежи облик (став 3):

„(1) Ко податке о личности који се прикупљају, обрађују и користе на основу закона неовлашћено прибави, саопшти другом или употреби у сврху за коју нису намењени, казниће се новчаном казном или затвором до једне године.

(2) Казном из става 1. овог члана казниће се и ко противно закону прикупља податке о личности грађана или тако прикупљене податке користи.

(3) Ако дело из става 1. овог члана учини службено лице у вршењу службе, казниће се затвором до три године”.

Радња извршења првог основног облика јесте неовлашћено прибављање, саопштавање другом или употреба у сврху за коју нису намењени лични подаци, који се иначе, на основу закона, могу прикупљати, обрађивати или користити. Радња извршења другог основног облика јесте прикупљање и коришћење података који се по закону не смеју прикупљати или се то чини на начин супротан закону. На пример, забрањена је обрада којом се открива расно или етничко порекло, политичко мишљење, верско или филозофско уверење или чланство у синдикату, као и обрада генетских података у циљу јединствене идентификације лица, података о здравственом стању или података о сексуалном животу или сексуалној оријентацији. За обе поменута радње облик кривице је умишљај који мора обухватити свест да се то чини супротно закону; гоњење се предузима по приватној тужби, а објекат заштите код оба облика јесу лични подаци.⁸ Наведено кривично дело има бланкетни карактер, будући да је за његово потпуно разумевање неопходно имати у виду одредбе других закона. У том смислу, Закон о заштити података о личности је релевантан закон који треба имати у виду приликом анализе овог кривичног дела, у којем се одређује шта представљају лични подаци и како се они обрађују односно користе у складу са законом.⁹

⁸ З. Стојановић, *Коментар Кривичног Законика*, Службени гласник, Београд, 2024, 558–560.

⁹ Закон о заштити података о личности, *Службени гласник РС*, бр. 87/2018; чл. 4 ст. 1 тач. 1 прописује следеће: „*Подашак о личности је сваки податак који се*

Предмет овог рада јесте тежи облик кривичног дела неовлашћеног прикупљања личних података који постоји уколико је дело из става 1 или 2 учинило службено лице у вршењу службе. Запрећена је затворска казна у трајању до три године. Овај облик се гони по службеној дужности.¹⁰ Под службеним лицем сматра се: лице које у државном органу врши службене дужности, затим изабрано, именовано или постављено лице у државном органу, органу локалне самоуправе или лице које стално или повремено врши службене дужности или службене функције у тим органима, потом јавни бележник, јавни извршитељ и арбитар, као и лице у установи, предузећу или другом субјекту, којем је поверено вршење јавних овлашћења, које одлучује о правима, обавезама или интересима физичких или правних лица или о јавном интересу, затим и лице којем је фактички поверено вршење појединих службених дужности или послова, као и војно лице.¹¹ Овде је важно напоменути да уколико послодавац са јавним овлашћењима злоупотреби податке о личности запослених који су прибављени у вези са радним односом, неће постојати кривично дело из члана 146 став 3 КЗ, већ то може бити први или други став наведеног члана, с обзиром на то да заснивање радног односа припада сфери приватног права и да се ови подаци не прибављају у оквиру вршења службених овлашћења.¹²

односи на физичко лице чији је идентитет одређен или одредив, непосредно или посредно, посебно на основу ознаке идентитета, као што је име и идентификациони број, података о локацији, идентификатора у електронским комуникационим мрежама или једној, односно више обележја његовој физичкој, физиолошкој, тентској, менталној, економској, културној и друштвеној идентитету;" затим, чл. 4 ст. 1 тач. 2 и 3 прописују: „Лице на које се подаци односе је физичко лице чији се подаци о личности обрађују. // Обрада података о личности је свака радња или скуп радњи које се врше аутоматизовано или неаутоматизовано са подацима о личности или њиховим скуповима, као што су прикупљање, бележење, разврставање, пружање, односно структурирање, очување, угодбљивање или мењање, откривање, увид, употреба, откривање преносом, односно достављањем, умножавање, ширење или на други начин чињење доступним, уређивање, ограничавање, брисање или уништавање....”.

¹⁰ М. Милошевић М., 116.

¹¹ Кривични законик у чл. 112 ст. 3 одређује ко су службена лица. Постоји посебна улога службених лица у оквиру њихових овлашћења и дужности поводом прикупљања и обраде личних података која је детаљније објашњена у раду: М. Секулић, Г. Грујић, „Кривичноправна заштита личних података”, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, бр.3/2022, Нови Сад, 2022, 356.

¹² Поверљиви подаци, међу које спадају и лични подаци запослених, значајни са становишта рада и запошљавања, могу се поделити у три групе – информације

III. Статистичка истраживања

У овом рада делу најпре ће бити представљени доступни подаци Републичког завода за статистику о кривичном делу неовлашћено прикупљање личних података из члана 146 КЗ, односно број пријава, осуђујућих пресуда и врсте изречених кривичних санкција у Републици Србији, и то за период од 2013. до 2022. године, без обзира о којем ставу наведеног кривичног дела се ради.¹³ Напомињемо да поједини кривични поступци и даље нису окончани.

Година	Пријаве	Осуђујуће пресуде	Казна затвора	Условна осуда	Судска опомена	Новчана казна
2022.	36	7	5	2		
2021.	29	3		1	1	1
2020.	24	3	1	2		
2019.	32	0				
2018.	28	1		1		
2017.	17	0				
2016.	12	1		1		
2015.	9	2		2		
2014.	0					
2013.	0					

Такође, представљамо статистичке податке само за кривично дело неовлашћено прикупљање личних података из члана 146 став 3 КЗ, које представља тежи облик наведеног кривичног дела, и то податке о броју и врсти судских одлука за период од 2013. до 2023. године (који су прибављени путем захтева за информације од јавног значаја; при том,

о запосленима, – управљачке и – пословне информације. Информације о запосленима се односе на податке на основу којих је могућа идентификација запосленог, односно кандидата за запослење. Управљачке информације тичу се самог радног односа и проистичу из уговора о раду и управљачке власти послодавца, односно овлашћења послодавца која се односе на његово право да организује рад запослених. Под пословним информацијама обично се подразумевају информације о имовини и пословне тајне које се односе на начин производње, на пословне планове, финансијске податке везане за буџет, затим листе клијената, заштићене формуле и рецепте, и слично. – С. Стојковић-Златановић, Б. Лазаревић, „Поверљивост података о личности – импликације на положај запослених са становишта судске праксе”, *Право и привреда*, бр. 5–6/2017, 709–710.

¹³ Републички завод за статистику, доступно на <https://www.stat.gov.rs/srlatn/oblasti/pravosudje/>, приступљено 24. јула 2024. године.

из техничких разлога нису прибављени подаци од Основног суда у Косовској Митровици).

Година	Осуђујуће пресуде	Ослобађајуће пресуде	Одбијајуће пресуде	Решење о обустави	Условна осуда	Новчана казна
2023.	1	1				1
2022.	2				2	
2021.	1	2				1
2020.	1	1			1	
2019.		2				
2018.	1				1	
2017.						
2016.			1			
2015.				1		
2014.						
2013.						

IV. Откривање и доказивање неовлашћеног прикупљања личних података од стране службених лица

На основу података из предмета Основних судова у Републици Србији у вези са кривичним делом из члана 146 став 3 КЗ, у овом делу рада се указује на приоритетне методе откривања односно на доказна средства (узимајући у обзир различите теоријске поставке у криминалистичком смислу које се односе на откривање и доказивање кривичних дела. Наиме, из анализе судских предмета произилази да се у овом погледу „истичу” следећа службена лица: полицијски и здравствени службеници, као и службеници Пензијског и инвалидског (ПИО) фонда.

У погледу неовлашћеног прикупљања података од стране полицијских службеника, за анализу откривања и доказивања овог кривичног дела послужио је предмет Основног суда у Јагодини К.144/16. Предмет доказивања у конкретном случају јесте да је окривљени неовлашћено приступио туђим личним подацима у евиденције МУП-а, а потом их

јавно објавио на друштвеној мрежи. Испитан је оштећени као сведок о томе да ли је дао сагласност за објаву својих личних података. Испитани су други полицијски службеници о могућности приступа евиденцијама о личним подацима и евентуалног непостојања налога за обраду конкретних личних података. Испитани су остали сведоци који су упознати са јавном објавом личних података оштећеног. Затим, извршен је увид у решење о запослењу окривљеног којим се утврђује његов статус службеног лица и могућност приступа туђим личним подацима у оквиру његових редовних пословних обавеза, затим извештај из системског журнала МУП-а РС о приступу јединственом информационом систему, као и извештај МУП-а о начину приступања евиденцији о личним подацима, фотокопије предметних личних података из евиденције и документована јавна објава личних података.¹⁴

Код неовлашћеног прикупљања података од стране здравствених радника, за анализу откривања и доказивања овог кривичног дела послужио је предмет Основног суда у Нишу К.640/22. Предмет доказивања у конкретном случају јесте да је окривљени неовлашћено приступио туђим личним подацима у бази података о пацијентима и књигама евиденције примљених пацијената – протокола, а потом их преносио путем мобилног телефона трећим непозваним лицима. Испитан је оштећени као сведок о томе да ли је дао сагласност за преношење његових личних података. Испитан је сведок којем су туђи лични подаци пренети. Извршен је увид у уговор о раду окривљеног којим се утврђује његов статус службеног лица и могућност приступа туђим личним подацима у оквиру његових редовних пословних обавеза, затим увид у допис КЦ Ниш о евиденцији личних података, потврде о одузетим предметима и записник о претресању електронских уређаја (мобилних телефона).¹⁵

---

¹⁴ Х. Живковић, *Полицијске радње*, мастер рад, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2023, 43 – „Полиција прикупила, обрађује, и користи личне податке, обезбеђује заштити и води евиденције о личним и друћим подацима, ради сиречавања и откривања кривичних дела и прекршаја, као и ради проналажења њихових учинилаца. Податке о личности до којих дође у вршењу службе полицијски службеник чува као поверљиве, користи их и њиме рукује, у складу са законом. Заштити личних података подумева да се они не моју користити проивправно сврси предвиђеној Законом о полицији, као и друћим происима којима се уређује заштити личних података”.

¹⁵ Заштиту података о здрављу предвиђа и Закон о заштити пацијената кроз установе Советника за заштиту права пацијената и Савета за здравље – А. Младеновић А., „Правна заштита здравствених података у праву Републике Србије”, *Правни хоризонти*, год.VII, број 8, 2024, 178.

Код неовлашћеног прикупљања података од стране референта ПИО фонда, за анализу откривања и доказивања овог кривичног дела послужио је предмет Основног суда у Пожаревцу К.472/21. Предмет доказивања у конкретном случају јесте да је окривљени неовлашћено приступио туђим личним подацима у матичне евиденције ПИО фонда и искористио их као прилоге уз одговор на тужбу у покренутој парници пред судом. Испитан је оштећени као сведок о томе да ли је дао сагласност за преношење његових личних података. Извршен је увид у извештај ПИО фонда о томе да су подаци оштећеног евидентирани у ПИО фонду, као и извештаји сектора за информационе технологије и саветника за информациону безбедност ПИО фонда о томе ко је овлашћен да приступи матичним евиденцијама, са којег рачунара је извршен приступ конкретним подацима и у које време. Такође, извршен је увид у документацију о личним подацима која је евидентирана у ПИО фонду и у документацију која је предата у парници као прилог уз одговор на тужбу.

С обзиром на то да се евиденције о личним и другим подацима у највећем броју случајева данас обрађују електронски, важно је указати на то да се приликом рада на осветљавању оваквих деликата први корак састоји у сачињавању „круга” особа, које би потенцијално могли бити учиниоци. Да би се на овај начин могло доћи до осумњичених, неопходно је детаљно утврдити могуће начине извршења кривичног дела, па потом анализирати техничке могућности појединих лица да обаве одређене поступке. Потом је неопходно извршити увид, уз помоћ стручних лица, у центар за електронску базу података и испитати конкретан „хардвер”, као и „софтвер” који су примењивани приликом извршења кривичног дела.¹⁶ У вези са тим, Закон о кривичном поступку предвиђа могућност претресања техничких уређаја, попут компјутера и телефона, што укључује и форензичка истраживања у погледу одређених података која се не могу прибавити увидом у садржину „софтвера” конкретног уређаја, попут обрисаних података, ранијег приступа одређеним интернет адресама, време потхрањивања и промене конкретних података у уређајима, као и подаци о повезаности ИП адресе уређаја са интернет оператерима. Наведена форензичка истраживања уређаја често врши Национални криминалистичко-технички центар уз помоћ посебне технологије.¹⁷ Имајући у виду да се лични

¹⁶ Алексић Ж., Шкулић М., *Криминалистика*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2020, 395–395.

¹⁷ Закон о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 –

подаци могу саопштавати непозваним лицима посредством електронских уређаја односно електронским путем, од важности за доказни поступак јесу могућности да се од оператера који пружају информационе услуге могу прибавити подаци о локацијама електронских уређаја, затим „листинг“ одлазно-долазних позива и СМС порука, као и садржину СМС порука у последње две године, затим подаци о власницима интернет портала, као и ИП адресу уређаја који је повезан са одређеним интернет налозима на друштвеним мрежама, све у складу са законом о електронској трговини¹⁸ (у наведеним доказним активностима опробано је Тужилаштво за високотехнолошки криминал, од којег се замолним путем може затражити помоћ приликом прибављања и извођена поменутих доказа). Такође, податак о власнику интернет портала националног домена (*rs.*, *srb.*) може дати Регистар националног интернет домена Србије.

На основу анализе употребљених доказа у судским поступцима уочава се проблем у доказивању приступања службеним евиденцијама личних података, што је иначе тежак задатак за тужиоца. Поставља се питање да ли је службено лице прибавило личне податке увидом у службене евиденције или на други начин. Поводом тога судови инсистирају да се конкретни лични подаци који су злоупотребљени упореде са оним који су доступни у службеним евиденцијама, и то потраживањем копија или извода из службених евиденција. Такође, прибављају се извештаји сектора за информатику о чињеницама у које време и са којег уређаја је приступљено конкретним личним подацима, а потом се такви докази доводе у везу са редовним пословним обавезама службених лица. Управо у вези са овом ситуацијом, Виши суд у Нишу је у жалбеном поступку донео ослобађајућу пресуду, образлажући *„да ниједним доказом није утврђено да је окривљени учинио кривично дело након претраге података у бази Прошокола о пацијентима и књиџама евиденције примљених пацијената, јер није доказано да је то лице уопште било уведено у ове евиденције“*.¹⁹ *De facto* је могуће приступити личним подацима, а да о томе не остане материјални траг, на пример простим увидом у списе формираног предмета у одређеној јавној институцији, попут пореске и полицијске управе, суда, тужилаштва и др., а потом личне податке нео-

---

одлука УС), члан 152 став 3: Претресање уређаја за аутоматску обраду података и опреме на којој се чувају или се могу чувати електронски записи предузима се на основу наредбе суда и, по потреби, уз помоћ стручног лица.

¹⁸ Закон о електронској трговини, *Службени гласник РС*, бр. 4/2009, 95/2013, 52/2019.

¹⁹ Одлука Вишег суда у Нишу Кж 1.437/22 од 13. марта 2023. године.

влашћено пренети непозваним лицима. Ова ситуација знатно отежава доказивање; међутим, сматрамо да је у том случају довољан извештај конкретне институције о лицима која су имала приступ одређеним личним подацима, а потом да се такав извештај доведе у везу са доказима којима се указује на њихово неовлашћено преношење. Такође, сматрамо да није потребно да лични подаци постоје документовани у службеним евиденцијама, како се то иначе у доказном поступку инсистира, већ је довољно да је службено лице за њих сазнало приликом обављања својих службених дужности.

V. Приказ судске праксе

У овом делу рада биће представљени случајеви из праксе судова у Републици Србији, који су прибављени на основу поднетих захтева за информације од јавног значаја, са анонимизацијом личних података, на основу којих се могу, у стварности, боље препознати исти или слични случајеви злоупотребе личних податка од стране службених лица.

1. Осуђујуће пресуде за кривично дело из члана 146 став 3 КЗ

1) Основни суд у Ужицу је донео осуђујућу пресуду К.547/20 од 25. децембра 2020. године против окривљеног као службеног лица – полицијског службеника, према следећем утврђеном чињеничном стању:

„...крив је зато што је у Бајиној Башти, у полицијској станици Бајина Башта, у којој је запослен на месту вођа Дежурне службе, у стању у коме је могао да схвати значај свог дела и управља својим поступцима, свестан противправности и забрањености свог дела чије извршење је хтео, неовлашћено прибавио и саопштио другом податке о личности који се прикупљају, обрађују и користе на основу закона чинећи то као службено лице у вршењу службе, тако што је најпре дана 25. 01. 2019. године у 19,48 часова, по претходном договору са својим пријатељем ... , помоћу своје ИД картице бр. ... на рачунару који се налази у Дежурној служби полицијске станице Бајина Башта чија је ИП адреса 31.59.1.18 приступио подацима у вези са пмв марке „...” рег. ознаке БГ ..., власништво ... доо, Београд, у погледу рока важења регистрације предметног возила, па након провере, телефонским путем те податке саопштио ... , иако за то није имао овлашћење, па дана 18. 04. 2019. године помоћу своје ИД картице бр. ... на рачунару који се налази у Дежурној служби полицијске станице Бајина Башта чија је ИП адреса 31.59.1.18 приступио подацима у вези са лицем... из ... у погледу места његовог пребивалишта као регистрације возила марке „...” рег. ознака БГ ... власништво ... из Београда, а затим те податке телефонским путем пренео ... , иако за то није имао овлашћење...”.

2) Основни суд у Зрењанину је донео осуђујућу пресуду К.148/18 од 8. јуна 2018. године против окривљене као службеног лица – здравственог радника:

„...да је окривљена као службено лице у вршењу службе, медицинска сестра запослена у ..., у ..., неовлашћено прибавила, саопштила другом и употребила у сврху за коју нису намењени податке о личности који се прикупљају, обрађују и користе на основу закона, тако што је противно члану 2 Закона о евиденцијама у области здравства РС, у вези са чланом 8 Закона о заштити података о личности РС, а након што је путем рачунара на одељењу хирургије ... у ... прибавила из евиденција податке за оштећеног ..., и то фотокопије извештаја лекара специјалисте психијатријске амбуланте, које је потом предала пуномоћнику у парничном поступку који се водио пред Основним судом у Зрењанину, који их је и предао 15.09.2015. године...”.

3) Основни суд у Пожаревцу је донео осуђујућу пресуду К.472/2021 од 27. јуна 2022. године против окривљене као службеног лица – референта ПИО фонда:

”...крива је што је у периоду од 28.01.2019. године до 19.02.2019. године, у Кучеву, у стању урачунљивости, свесна свог дела и да је исто забрањено, при чему је хтела његово извршење, као службено лице – референт за вођење матичне евиденције Републичког фонда ПИО, филијала Пожаревац, одељење у Кучеву, најпре у наведеном одељењу неовлашћено прибавила податке о личности који се прикупљају, обрађују и користе на основу закона, и то податке о личности своје сестре, оштећене ..., и то: налаз, оцену и мишљење Републичког фонда за ПИО самосталних делатности од 18.05.2004. године, по захтеву поднетом 05.04.2004. године на обрасцу бр.2, решење истог фонда од 19.07.2004. године о признању права на инвалидску пензију на име оштећене са подацима о пензијском стажу, након чега је та документа као и медицинске извештаје на име оштећене, које је прибавила на неутврђени начин и то: отпусну листу са епикризом – матични број историје болести 2601 обр.бр.1.11/2-СР, отпусну листу са епикризом – матични број историје болести 556/87, ..., отпусну листу са епикризом – матични број историје болести 97972 Специјалистичке болнице Бањица – пластичне хирургије, са подацима о личности оштећене, неовлашћено употребила у сврху којој нису намењени, на тај начин што је сву наведену документацију са подацима о личности оштећене, дана 19.02.2019. године предала Основном суду Пожаревац, судској јединици у Кучеву, као доказе уз свој одговор на тужбу оштећене у парници која се пред тим судом водила под бројем П.23/19, а сада пред Вишим судом у Пожаревцу у предмету П.217/19...”.

4) Основни суд у Алексинцу је донео осуђујућу пресуду К.359/20 од 1. фебруара 2021. године против окривљеног као службеног лица – радника Општинске управе:

”...крив је што је дана 13.02.2019. године у Алексинцу, у просторији Општинске управе Општине Алексинац, у стању урачунљивости, поступајући као службено лице у вршењу службене дужности без одобрења и сагласности оштећене .. и противно одредбама чл. 12 ст. 1 тач.1 Закона о заштити података о личности, учинио доступне податке о личности оштећене који се прикупљају, обрађују и користе на основу закона бившем ванбрачном партнеру оштећене ... , тако што је као ... радник у Служби дечје заштите Општинске управе Општине Алексинац, у поступку по захтеву ... , а извршивши претходно увид у базу података, унео податак који се односи на јединствени матични број оштећене у потврди Општинске управе Општине Алексинац – Службе дечјег додатка бр. ... од 13.02.2019. године, коју потврду је својеручно потписао и оверио печатом, да би исту на захтев .. предао именованом, а био је свестан свога дела, чије је извршење хтео, свестан забрањености свога дела...”

2. Ослобађајуће пресуде за кривично дело из члана 146 став 3 КЗ

1) Основни суд у Лесковцу је према полицијском службенику донео ослобађајућу пресуду К.252/2020 од 19. новембра 2020. године, утврђујући следеће чињенично стање:

„...суд је утврдио да је окривљени ... дана 01.06.2019.год. у 19,33 часова као службено лице – полицијски службеник, користећи своју приступну шифру, овлашћено приступио бази података МУП РС „јединствени информациони систем”, и то апликацијама претрага лица, детаљи управна лица, детаљи возила и детаљи ЈРМ, али наведене податке које је на тај начин прибавио није уступио ниједном другом лицу па ни сведоку ..., већ је исте искористио ради провере и комплетирања оперативних сазнања, која је потом доставио претпостављеним старешинама у ПС Власотинце дана 13.12.2019.год. и 29.12.2019.год. и истима предложио које радње да предузму према лицу ... , што су претпостављена лица и учинила...”.

2) Виши суд у Нишу је одлуком Кж1.437/22 од 13. марта 2023. године преиначио првостепену осуђујућу пресуду и окривљеног – здравственог радника, ослободио оптужбе, образлажући је на следећи начин:

„...основано се жалбом браниоца указује да нема доказа да је окривљени за лица наведена у побијаној пресуди саопштавао податке о личности пацијената по захтевима ... и ... чак и за оне пацијенте за које има доказа да је ... податке од окривљеног тражила, пошто је радња кривичног дела за које се окривљени оптужен саопштавање података о личности, док за конкретно лице за које има доказа да је податке окривљени саопштио, ниједним доказом није утврђено да је окривљени то учинио након претраге података у бази Протокола о пацијентима и књигама евиденције примљених пацијената, јер није доказано да је то лице уопште било уведено у ове евиденције...”.

3) Основни суд у Пожаревцу је према Директору филијале ПИО Фонда донео ослобађајућу пресуду К.111/2021 од 3. септембра 2021. године, образлажући је на следећи начин:

„...суд је са несумњивом сигурношћу утврдио да је филијала ПИО фонда у Пожаревцу примила захтев ... АД, Пожаревац, од 02.11.2015.године, којим је тражено да се наведеном предузећу од стране филијале ПИО фонда у Пожаревцу, доставе подаци из матичне евиденције за ... , да је пријем овог захтева потписао овде окривљени ... , да је од филијале Пожаревац, чији је директор био овде окривљени ... , издато уверење о подацима и осигурању за оштећеног ... , односно пријавама и одјавама, без других података, даје то учињено супротно члану ст.1 т.1 Закона о заштити података о личности, те да је окривљени ... као директор филијале Пожаревац упозорен и новчано кажњен изрицањем новчане казне у висини од 20% од основне плате, у трајању од три месеца, али да окривљени ... оспорава како наводе из упозорења, тако и решења о новчаној казни. Надаље, у овом кривичном поступку, наводи из упозорења и решења Републичког фонда за пензијско и инвалидско осигурање, односно да је овде окривљени ... издао уверење или „листинг“ осигураника, нису са несумњивом сигурношћу утврђени, па суд ове одлуке није могао прихватити, при чему се имало у виду и да наведене одлуке Републичког фонда за пензијско и инвалидско осигурање нису обавезујуће за суд у кривичном поступку...”.

VI. Закључак

Заштита личних података сваког грађанина се гарантује међународним и националним прописима. Закони у Републици Србији су на јасан начин детерминисали шта представљају лични подаци и њихова обрада и како се лични подаци штите.

Законом је предвиђено и посебно кривично дело неовлашћено прикупљање личних података (члана 146 КЗ).

Међутим, из судске праксе и статистичких података може се приметити да санкционисање овог инкриминисаног понашања није често, без обзира о којем облику наведеног кривичног дела се ради. Таква ситуација намеће питање на који начин се открива и доказује неовлашћено прикупљање личних података, нарочито када је учинилац службено лице.

У овом раду пажња је усмерена на службена лица као учиниоце кривичног дела неовлашћеног прикупљања личних података из више разлога. Најпре, зато што се од службених лица очекује да заштите туђе личне податке у складу са законом, затим због тога што су туђи лични подаци често доступни службеним лицима кроз различите службене

евиденције, као и због чињенице да службена лица, у складу са њиховом стварном надлежношћу, врше надзор и санкционишу остала службена лица која учине наведено кривично дело.

Што се тиче откривања и доказивања овог кривичног дела, од важности су сви доступни докази, како материјални тако и лични. Међутим, на основу анализе судске праксе, може се приметити да је да код овог кривичног дела превагу у смислу релевантности имају материјални докази. Тако, на пример, изводи односно извештаји из службених евиденција су материјални доказ којим се доказује да су лични подаци прибављени из службених евиденција, што је услов за постојање кривичног дела из члана 146 став 3 КЗ; потом се такви лични подаци упоређују са оним који су неовлашћено прибављени, пренети или на други начин злоупотребљени. У овом раду је изнет став да се лични подаци не морају материјализовати у службеним евиденцијама, већ да је довољно да је службено лице у вршењу својих службених дужности сазнало туђе личне податке, а потом их неовлашћено пренело позваним лицима или их употребило у сврху за коју нису намењени.

Због свега наведеног, у овом раду су дате одређене смернице у погледу откривања и доказивања кривичног дела неовлашћеног прикупљања личних података из члана 146 став 3 КЗ и, у том контексту, се указује се на важне доказе. Такође, представљени су одређени случајеви из судске праксе. На тај начин се доприноси стварању основа за искуствено, прегледно и ефикасно деловања у сузбијању наведеног кривичног дела, што нарочито може бити од помоћи адвокатима и тужиоцима.

Mirsen Alibašić

attorney at law in Novi Pazar

UNAUTHORIZED COLLECTION OF PERSONAL DATA BY OFFICIALS

Summary:

The protection of personal data is guaranteed by constitutional, legal and international regulations. Their abuse can happen in different ways. At the same time, there may be a situation where public officials abuse other people's personal data; for that situation, special criminal liability is foreseen in Article 146 paragraph 3 of the Criminal Code of the Republic of Serbia as a more serious form of the criminal offense of unauthorized collection of personal data. Therefore, the author finds that it is important to look at the judicial practice and insist on efficiency in discovering and proving the said criminal offense. The purpose of this article is to inform the general and professional public, especially lawyers and public prosecutors, about the most effective ways of protecting personal data and of achieving

general prevention through more frequent prosecution of the perpetrators of this criminal act. The methods used in the work are normative, statistical and case methods.

Keywords: personal data, official, unauthorized collection of personal data, taking evidence, criminal offence

Датум пријема рада: 20. јун 2024.

Датум прихватања рада: 31. август 2024.

ТИП РАДА: ПРИКАЗ

UDK 340.143:347.91/.95(497.11)(049.32)
340.143:347(497.11)(049.32)

Др Срђан Радуловић

Ванредни професор Правног факултета Универзитета у Приштини
(Косовска Митровица)*

ЗБИРКА СЕНТЕНЦИ ИЗ ГРАЂАНСКОГ ПРАВА И ГРАЂАНСКОГ ПРОЦЕСНОГ ПРАВА

**Приказ едиције *Примена њројиса – Судска њракса*,
ЈП „Службени гласник”**

Идеја да је правни поредак затворена и савршена логичка целина у којој нема противречности данас је готово у потпуности напуштена. Ово се, најпре, односи на правне поретке европско-континенталног типа који су засновани на поверењу у способност законодавца да унапред предвиди и на најправичнији и најефикаснији начин регулише све хипотетичке правне ситуације. И аутори који децидно стоје на становишту да судска пракса није формални извор права у најширем смислу речи, не одричу корективну, нити креативну улогу судске праксе. Напротив, постоји консензус да се улога судије не исцрпљује у пуком „изговарању речи закона”. Штавише, сматра се да су у условима изражене сложе-

---

* Електронска адреса аутора: srdjan.radulovic@pr.ac.rs

ности и динамике друштвених односа, одлуке судова неопходан коректив несавршености, како законодавчевих идеја и пројекција, тако и устаљеног појмовног апарата, али и основно средство за привремено превазилажење анахроности појединих решења која настају као резултат спорости законодавног процеса.

У том смислу до сада публикованих седам књига *Збирке сенџенци из грађанској права и грађанској процесној права* у издању „Правне библиотеке, едиција „Примена прописа – Судска пракса” ЈП „Службеног гласника”, чији је уредник др Мијодраг Радојевић, представља изванредно сведочење о домашјима актуелне домаће судске праксе у грађанскоправној материји. Вишегодишњи предани рад групе реноминираних правника из свих области грађанског материјалног и формалног права, саопштен у до сада објављеним књигама пробране судске праксе, својеврсни је омаж напорима да се судска пракса континуирано прати, уобличи, систематизује, затим и уједначи. Из реда научних радника у изради едиције учествовали су проф. др Гордана Станковић, уједно и редактор едиције, проф. др Душица Палачковић, проф. др Наташа Стојановић, проф. др Ђорђе Николић, проф. др Владимир Боранијашевић, проф. др Олга Јовић Прлаиновић, доц. др Душко Челић, доц. др Сандра Ђорац и асистент Јелена Чановић Спасојевић. У изради едиције учествовале су, такође, и судије виших и апелационих судова др Милена Трговчевић Прокић, Предраг Васић, Тања Шобат, Добрила Здравковић, Љиљана Марјановић Андрић, др Биљана Лепотић и Владимир М. Врховшек, као и Гала Богосављевић, полазник Правосудне академије.

У настојањима да сублимирају релевантну судску праксу у областима материјалног и процесног грађанског права, аутори су кроз одабране сенџенце у најбољем светлу представили, најпре, стваралачку делатност домаћих судова; прецизније, у фокусу су биле одлуке усмерене на попуњавање законских, затим и правних празнина, које су кроз пажљиво одабрану систематику груписане тако да указују на постојање реалне друштвене потребе за прецизнијом и потпунијом регулацијом.

Како су норме, нарочито у домену материјалног грађанског права, засноване претежно на принципу аутономије воље и самим тим релативно високог нивоа општости, судије у њиховој у интерпретацији и примени уживају висок степен слободе. Следствено, међутим, они имају и дужност да поменуту слободу искористе тако да обезбеде виши ниво правне сигурности и правичности као основних функција права. Утолико је њихова професионална и друштвена одговорност већа. Другим речима, читаоцима се у публикованим књигама нуди јединствени увид управо у однос судија према одговорности коју у том смислу имају

према друштвеној заједници; стога, и сама едиција има изванредан друштвени и професионални значај.

Практични и друштвени значај, такође, јасно се читавају и из тога коме је едиција намењена. Примарно, наравно, намењена је онима који се у оквиру своје делатности непосредно баве применом права – судијама, адвокатима, правобраниоцима, јавним тужиоцима, јавним бележницима и јавним извршитељима. Она може бити користан водич са јасним смерницама како организовати и оријентисати свакодневне професионалне активности тако да се обезбеди максимална функционална применљивост постојећих правних норми. Међутим, немамо недоумица и да ће едиција свим учесницима законодавног процеса, у сложеном поступку изналагања будућих решења, неизмерно олакшати рад.

Селекција репрезентативних сентенци има огроман, не само практични и друштвени, већ и научни значај. Научним радницима, наиме, послужиће као вишеструко користан алат за истраживачки рад у свим његовим фазама. У иницијалној фази истраживања, сентенце којима су решавана нарочито интересантна спорна питања у домену грађанскоправне заштите могу бити од помоћи приликом одабира довољно актуелне теме. У току истраживања, едиција пружа увид како су се, поводом одређених питања, формирали и евентуално мењали ставови током времена. Најзад, приликом извођења закључака, едиција може бити од користи као допуна аргументације у процесу доказивања иницијално постављених хипотеза.

До сада публиковане књиге *Збирке сентенци* од изузетног значаја су и за студенте основних и постдипломских студија права. Брижљиво опредељена систематика, уз прецизан индекс појмова, користиће им да успешно савладају градиво и правилно разлуче прећутно исказана решења од законских и правних празнина, затим да приреде радове који су део предиспитних активности, али и да у завршним радовима на свим нивоима студија докажу оспособљеност за будући самосталан рад.

Едиција *Збирке сентенци из грађанској права и грађанској процесној права*, дакле, намењена је широкој читалачкој публици. У том смислу, свака од књига појединачно, али и едиција као целина, уважавају строге критеријуме модерне логике и на њој засноване научне методологије, као и стручне критеријуме које издања овог типа морају да задовоље.

Аутори *Збирке сентенци из грађанској права и грађанској процесној права* настојали су, и успели, да испрате динамичност коју смеле и добро аргументоване одлуке судова уносе у неретко ригидни правни поредак. Њиховим обједињавањем и објављивањем сигурно су допри-

нели да одлуке постану видљивије, а опредељеном систематиком и разумљивије. Самим тим, актуелној и, нарочито, креативној судској пракси дали су нови квалитет.

Srđan Radulović, PhD

Assistant Professor at Faculty of Law, University of Priština
(Kosovska Mitrovica)

„COLLECTION OF SENTENCES FROM CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURAL LAW” – Review of Edition „Application of Laws – Court Practice”, PE „Službeni Glasnik”

Датум пријема рада: 8. јули 2024.
Датум прихватања рада: 20. август 2024.
ТИП РАДА: ПРИКАЗ
УДК 378.6:34-057.875(497.11)
378.147.091.33-027.22:34

Димитрије Андрејић*

Сарадник и докторанд на Правном факултету
Универзитета у Нишу

ТРАДИЦИОНАЛНИ УСПЕСИ НА MOOT-COURT ТАКМИЧЕЊИМА СТУДЕНАТА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

Сажетак:

Аутор у чланку указује на традиционалне успехе студената Правног факултета Универзитета у Нишу на такмичењима у симулацији суђења. Претходна, 2023. година била је једна од најуспешнијих година на *moot-court* такмичењима, те аутор у чланку приказује три најзначајнија успеха студената у тој години, и то на „XVII Regional Moot Court Competition in Human Rights”, „X Trans-European Moot Court Competition on Human Rights”, као и на X Националном такмичењу у симулацији суђења у области заштите од дискриминације – „Осуди дискриминацију.”

Кључне речи: Правни факултет Ниш, *moot-court*, људска права, дискриминација

І. Увод

Правни факултет Универзитета у Нишу има дугу и успешну традицију учешћа на такмичењима у симулацији суђења (*Moot Court* такмичења). Овај Правни факултет препознаје значај такмичења у симулацији суђења и више од две деценије гаји традицију учешћа на оваквим такмичењима. Значај такмичења се, пре свега, огледа у могућности студената да примене своје правничко знање и развију вештине као што су јавни наступ, правно аргументовање и анализирање правних проблема.

Аутор у наставку текста указује на три најзначајнија успеха студената Правног факултета у Нишу током 2023. године, на такмичењима

---

* Електронска адреса аутора: dimitrije@prafak.ni.ac.rs

у симулацијама суђења тако што ће указати на особености сваког од такмичења на коме су студенти освојили прво место.

II. XVII Regional Moot Court Competition in Human Rights

Седамнаесто регионално такмичење у симулацији суђења пред Европским судом за људска права одржано је у мају 2023. године, у Подгорици, у Црној Гори. Регионално такмичење у организацији „Civil rights defenders”, на коме учествује 12 екипа правних факултета из свих држава некадашње заједничке државе и Албаније, засигурно представља највеће, и по свом квалитету и најзахтевније такмичење у области људских права у региону. Такмичење је замишљено тако да свака од екипа има тим заступника – подносилаца представке (апликанти) и тим заступника државе против које се води поступак пред Европским судом за људска права (респонденти). Усменој фази такмичења претходи писана фаза у којој оба дела једног тима састављају представку, односно одговор на поднету представку, на основу чега екипе касније заузимају своја почетна места приликом жреба за главну, усмену фазу такмичења.

Хипотетички случај је на XVII регионалном такмичењу за предмет имао ситуацију троје стипендиста којима је, након извршене агресије њихове државе А на суседну државу Б, од стране „Global Talent” фондације из државе *Фриландије* укинута стипендија. Апликанти, односно стипендисти у конкретном случају су били: *Claire Perret* медицинска сестра, *Andrew Right* професор међународног права и *Cate Hutting* тумач знаковног језика.

Такође, апликанти су били позвани у амбасаду државе *Фриландије* како би им се саопштила одлука о укидању стипендије, где су, због пропуста радника амбасаде, морали да проведу готово читав дан у малој просторији, без дозволе да је напусте и изађу из амбасаде. Потребно је поменути да, због правних и практичних препрека, апликанти нису имали приступ судовима у *Фриландији* како би оспорили одлуку о укидању стипендије.

Апликацијом су студенти истицали постојање статуса жртве у погледу следећих чланова Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода:

- члана 3 Конвенције – због нечовечног и понижавајућег поступања приликом боравка у амбасади;
- члана 5 Конвенције – услед противправног лишења слободе у амбасади;
- члана 6 Конвенције – због немогућности приступа судовима у *Фриландији*;

- члана 8 Конвенције – због нарушавања физичког, психичког и моралног интегритета током боравка у амбасади: осим тога, апликанткиња *Claire Perret* има статус жртве у погледу члана 8 Конвенције због последица по приватни и породични живот, које су настале услед губитка посла; апликанткиња *Cate Hutting* има статус жртве у погледу члана 8 Конвенције због немогућности обављања професионалне делатности, јер је услед свих дешавања доживела пролазни исхемијски напад;
- члана 13 Конвенције – због немогућности коришћења делотворних правних лекова у Фриландији;
- члана 14 Конвенције у вези са чланом 2 Протокола 1 уз Конвенцију – апликанти имају статус жртве јер су стављени у неповољнији положај, без разумног оправдања, у односу на студенте државе Б у погледу права на образовање у Фриландији;
- члана 2 Протокола 1 уз Конвенцију – јер им је ускраћено право на образовање;
- члана 2 Протокола 4 уз Конвенцију – због забране слободе кретања приликом боравка у амбасади Фриландије.

Тим Правног факултета Универзитета у Нишу је у својој групи заузео прво место у квалификационој групи, где је био бољи од екипа „*Nasciturus*” Правног факултета у Сплиту и „*ABEA*”, Правног факултета у Бањој Луци. У полуфиналној групи, студенти нишког Правног факултета били су бољи од екипа „*Henrik Steska*” Правног факултета у Љубљани, и екипе „Гавро Вуковић” Правног факултета *UDG* у Подгорици. У финалном двомечу, тим Правног факултета у Нишу је остварио победу над екипом Правног факултета у Сарајеву, под називом, „*IUDEX*”, укупним резултатом 81:79. Треће место је освојила екипа Правног факултета у Љубљани.

Финале је одржано у великој судници Вишег суда у Подгорици, пред седмочланим већем судија Европског суда за људска права (ЕСЉП) којим је председавала Ивана Јелић, судија Црне Горе у ЕСЉП, а у чијем саставу су још били Јован Илијевски, судија Северне Македоније у ЕСЉП, др Давор Деренчиновић, судија Хрватске у ЕСЉП, *Stephanie Mouru Vikstrom*, судија из Монака у ЕСЉП, *Lorraine Schembri Orland*, судија Малте у ЕСЉП, *Frederic Krenc*, судија Белгије у ЕСЉП и др Боштјан Зупанчич, бивши судија Словеније у ЕСЉП.

Екипу у саставу: Маша Божиновић, Анабела Саћиповић, Мина Савић, Милица Ранђеловић, Исидора Миленковић и Војин Илић за такмичење су припремали проф. др Иван Илић и Димитрије Андрејић, докторанд и сарадник на Правном факултету у Нишу. Освојивши прво

место на овом такмичењу тим Правног факултета у Нишу се квалификовао за учешће на јубиларном десетом Транс-европском такмичењу у симулацији суђења пред Европским судом за људска права.

Успех студената Правног факултета у Нишу најбоље описују речи председника Европског суда за људска права, словеначког судије Марка Бошњака, да оно што јесте Новак Ђоковић у тенису, то у познавању Европске конвенције о људским правима и праксе Европског суда за људска права јесу студенти Правног факултета у Нишу.

III. X Trans-European Moot Court competition on Human Rights

На десетом, јубиларном Транс-европском такмичењу у симулацији суђења пред Европским судом за људска права, одржаном у новембру 2023. године у Европском суду за људска права у Стразбуру, хипотетички случај је као средишњи проблем истицао положај миграната без легалних папира/докумената.

Хипотетички случај је имао следеће елементе: *Maria* и *Anne Alizai* су напустиле своју матичну државу А, након нереда у земљи и након доласка на власт револуционарне владе која је довела жене у неповољни положај, где су стално биле изложене патњи. Прве две апликанткиње су бољи живот потражиле у држави *Фриландији*, која је, нажалост, одбила њихов захтев за добијање азила. Међутим, њих две се нису повиновале таквој одлуци власти, те су илегално остале у држави. Када су полицијски службеници, приликом патролирања кроз део града за који се знало да у њему бораве мигранти без папира, легитимисали *Anne Alizai*, схватили су да је реч о илегалном мигранту. Сместили су је у притвор унутар мигрантског центра. Том приликом, власти су пропустиле да 14 дана апликанткињи обезбеде редовну лекарску терапију.

Уследила је вишедневна раздвојеност *Anne Alizai* од кћерке, те апликанткиња није у почетку знала ни где јој је кћерка, нити са ким је. Након неколико дана, кћерка је такође смештена у притвор унутар мигрантског центра, где је са мајком остала готово 18 месеци. Коначно, донета је одлука о протеривању две апликанткиње у државу А. Апликанткињама је прва три дана боравка у мигрантском центру ускраћен и правни заступник. Осим две апликанткиње, као апликанти се у конкретном случају јављају и *Catherine Rowley*, лекарка која је лечила прву апликанткињу током боравка у *Фриландији*, и *Patrick Lane*, који је био наставник у школи другој апликанткињи; они су прекршили закон *Фриландије* који обавезује све држављане ове земље да пријаве илегалне мигранте.

У конкретном случају, тим Правног факултета у Нишу је истицао повреду следећих чланова Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода:

- члана 3 Конвенције – због ризика од третмана супротног члану 3 до кога може доћи услед протеривања у државу А, због раздвојености мајке и кћерке услед чега је наступила психолошка патња, као и због неадекватне медицинске заштите;
- члана 5 Конвенције – због боравка мајке и детета у мигрантском притвору у трајању од 18 месеци;
- члана 8 Конвенције – услед раздвојености мајке и кћерке, као и због немогућности лекара и наставника да обављају своје професионалне активности;
- члана 6 Конвенције – због ускраћивања правне помоћи;
- члана 2 Протокола 1 уз Конвенцију – услед немогућности друге апликанткиње да има приступ образовању.

Екипа Правног факултета Универзитета у Нишу освојила је прво место убедљивом победом над прваком нордијског „*moot court*” такмичења, екипом „*Schjodt*” из Осла. Такмичење је одржано у Европском суду за људска права у Стразбуру, пред већем судија Европског суда за људска права, које су чинили судије Ивана Јелић, *Lorraine Schembri Orland* и *Erik Wennerstrom*.

На овај начин екипа Правног факултета Универзитета у Нишу, други пут је освојила европски престо у симулацији суђења пред Европским судом за људска права.

Екипу Правног факултета у Нишу на овом такмичењу су чинили студенти који су победили на такмичењу у Подгорици, а припремали су их професори и сарадник Правног факултета који су их водили до победе и на том претходном надметању.

ХП. Х Национално такмичење у симулацији суђења у области заштите од дискриминације – „Осуди дискриминацију”,

Екипа Правног факултета Универзитета у Нишу током 2023. године освојила је прво место и на такмичењу у симулацији суђења „Осуди дискриминацију” у све три награђиване категорије.

Правни факултет у Нишу на овом надметању представљале су студенткиње Сања Милић, Душица Лазић и Ленка Секулић, које су освојиле прво место у категорији најбољег писаног поднеска (тужба и одговор на тужбу), а то касније и потврдиле у усменом делу такмичења.

У полуфиналном делу такмичења екипа нишких студената права такмичила се против екипа Правног факултета Универзитета у Београду и Правног факултета за привреду и правосуђе, а у финалну такмичења била је боља од екипе Правног факултета Универзитета у Новом Саду.

Тим Правног факултета у Нишу су спремале проф. др Анђелија Тасић и асистенткиња Бојана Арсенијевић.

Повереник за заштиту равноправности организује ово престижно такмичење десети пут, а пет пута је екипа Правног факултета у Нишу освојила прво место у укупном пласману, што и јесте најбољи показатељ квалитетног и континуираног рада са студентима у области заштите од дискриминације.

V. Закључак

Недавни успеси студената нишког Правног факултета, који сада јесу и део традиције Правног факултета у Нишу, резултат су преданог рада студената и подршке професора и ментора са факултета. Правни факултет у Нишу потврдио је још једном своју посвећеност студентима и још једном пружио могућност студентима да се истакну на међународном и националном нивоу. Поменути успеси не само да су на најбољи могући начин промовисали Правни факултет у Нишу, већ су сигурно допринели развоју правне професије у Републици Србији.

Отуда, треба посебно захвалити свим професорима, као и некадашњим студентима, који сваке године своје знање и време несеквично деле са студентима како би екипе Правног факултета у Нишу наставиле са својим традиционалним успесима. Треба истаћи и студенте, чланове такмичарских екипа Правног факултета, који се посвећено, са пуно ентузијазма и елана, припремају и достојно представљају и Факултет и правничку професију у надметању у знању и правним вештинама.

Dimitrije Andrejić

TRADITIONAL SUCCESS AT MOOT-COURT COMPETITIONS OF STUDENTS OF THE FACULTY OF LAW, UNIVERSITY OF NIŠ

Summary:

In the article, the author points to the traditional successes of the students of the Faculty of Law of the University of Niš in competitions in trial simulation. The year 2023 was one of the most successful when it comes to moot-court competitions, and the author presents the three most significant successes of the students of the

---

Faculty of Law in Niš during that year, namely at the “XVII Regional Moot Court Competition in Human Rights”, “X Trans-European Moot Court competition on Human Rights”, as well as at “X National competition in trial simulation in the field of protection against discrimination – Condemn discrimination.”

Key words: Faculty of Law Niš, moot-court, human rights, discrimination

Датум пријема рада: 22. јули 2024.
Датум прихватања рада: 29. август 2024.
ТИП РАДА: ПРИКАЗ
УДК 378.6:34-057.875(497.11)
378.147.091.33-027.22:34

Игор Муица

Студент четврте године основних студија
на Правном факултету Универзитета у Београду*

УСПЕХ СРПСКИХ СТУДЕНАТА НА МЕЂУНАРОДНОМ ТАКМИЧЕЊУ „WILLEM C. VIS INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION MOOT”

Сажетак:

Аутор приказује успех који су студенти Правног факултета Универзитета у Београду постигли на 31. међународном такмичењу у решавању случаја и симулацији арбитражног поступка из области арбитражног права и Бечке конвенције о уговорима о међународној продаји робе.

Кључне речи: *Vis moot*, међународно студентско такмичење, арбитражно право, међународно трговинско право, Правни факултет Универзитета у Београду

I. Увод

Студенти завршне године основних академских студија и студенти мастер студија Правног факултета Универзитета у Београду већ више од две деценије имају прилику да учествују на једном од највећих и најпрестижнијих такмичења за студенте права, а то је „*Willem C. Vis International Commercial Arbitration Moot*”. Београдски тим још од његовог самог настанка неуморно и истрајно воде проф. др Владимир Павић и доц. др Милена Ђорђевић. Ове године су, заједно са млађим тренерима, успешно подигли тим који је освојио бројне награде у конкуренцији 374 тима са различитих универзитета из преко 90 земаља света.

Студенти имају јединствену прилику да се у распону од пола године ставе у положај заступника у арбитражном поступку. Такмичење почиње

---

* Електронска адреса аутора: igor.muidza@gmail.com

објављивањем случаја почетком октобра месеца. Студенти затим имају могућност да пошаљу до 10 питања организаторима такмичења како би они разјаснили чињенично стање. Након тога, организатори такмичења свим тимовима шаљу више десетина објашњења (тзв. *clarifications*) које су у форми питања и одговора на питања (ове године их је било 44). Истеком два месеца од објављивања случаја, тимови морају да пошаљу тужбу, а затим одговарају на тужбу насумично додељеног тима у нешто краћем периоду и, најзад, отпочињу припреме за усмену фазу у Бечу која се одржава на пролеће наредне године.

II. Тема такмичења 2024. године

Сви тимови добијају измишљени случај, познатији као *moot problem*, који се бави најактуелнијим питањима из арбитражног права и примене Бечке конвенције о уговорима о међународној продаји робе (даље: Бечка конвенција).¹ Неретко се дешава да се у случај уплете и још нека правна дисциплина која додатно доприноси његовој комплексности (случај је ионако већ описан на преко 60 страна). У оквиру случаја, студенти виде уговоре које су странке закључиле, њихову комуникацију и друге битне изворе информација, као што су сведочења запослених, вести, увид у право измишљених држава и сл. Сваки тим мора да одговори на два питања из области процесног права и два из области материјалног права у вези са датим спором.

На 31. *Vis Moot* такмичењу студенти су се суочили са проблемом који указује на значај пажљивог поступања у свакодневном пословању, међусобне комуникације између пословних партнера и сајбер безбедности. Наиме, компанија *SensorX Plc.* из Медитеранеа, која се бави производњом сензора, имала је вишегодишњу пословну сарадњу са компанијом *Visionic Ltd.* из Екваторијане која се бави прерадом тих сензора у оптичке инструменте, а који се касније продају и уграђују у аутомобиле, на основу општег уговора који је регулисао однос ова два привредна друштва. Тужени је имао две наруџбине – једна се тичала S4-25899 радар сензора под редним бројем 9601, а друга се односила на L-1 лидар сензоре под редним бројем A-15604. Међутим, продавац је

---

¹ Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о уговорима о међународној продаји робе, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 10–1/84. Бечка конвенција је потписана 1980. године, а ступила је на снагу 1988. године. СФРЈ је била међу првим потписницама Бечке конвенције, а до данас је потписало чак 97 земаља.

доживео „сајбер” напад који је омогућио „хакерима” да прикупе информације које би иначе биле познате само странкама. Користећи противправно прикупљене информације, „хакери” су написали убедљив „мејл” и преварили купца да је банковни рачун продавца промењен, наводећи га да уплати новац за наруџбину бр. 9601 на банковни рачун „хакера”. Продавац остаје без новца и одлучује да покрене арбитражни поступак и тужи купца. Тужилац заузима став да купац није био довољно опрезан, док купац сматра да би био опрезнији да га је продавац обавестио о „сајбер” нападу што сматра да је и била обавеза продавца. Услед свог тог хаоса, продавац тек након што су странке потписале *Terms of Reference* за потребе спора,² примећује да купац није платио другу половину суме за наруџбину бр. А-15604. Овај пропуст је настао јер је „мејл” којим га је купац обавестио да неће платити другу половину цене, позивајући се на физичке мане које роба наводно има, нестао услед поменутог „сајбер” напада. Додатна околност, која је компликовала случај, била је чињеница да је рачуноводствени систем продавца такође „пао” те продавац није могао да примети мањак средстава на свом рачуну.

Тужилац жели да реши ова два поступка одједном, тако што ће потраживање из новог спора припојити тужбеном захтеву који је истакнут пред арбитражним већем у текућем поступку. Уколико тај предлог буде одбијен, тужилац би иницирао нови арбитражни поступак, а затим захтевао од арбитражног већа да споји два паралелно вођена арбитражна поступка у један. Проблем долази до изражаја због тога што се тужилац противи овој идеји, те арбитражно веће мора да утврди да ли може и да ли би требало да постојећем придода нови тужбени захтев, а супсидијарно, да ли може и да ли би требало да споји ова два поступка.

Код захтева за истицање додатног тужбеног захтева, тужилац мора да увери арбитражног веће да оно може да одлучује о овом процесном захтеву. Наиме, крајње занимљив феномен на такмичењу ове године је био тај што је било супротстављених мишљења како међу такмичарима, тако и код тренера и арбитра око тога шта је заправо правни основ да арбитражно веће одлучује о овом процесном захтеву. Једни су сматрали да је неопходно доказати да је путем Општег уговора и претходног

---

² *Terms of Reference* – документ (акт мисије ии услови задатка) који странке и арбитра потписују после размене иницијалног акта (захтева за арбитражу) и одговора на тај акт, у коме дефинишу спорна питања и ставове странака о њима. Потписивање овог акта предвиђено је неким арбитражним правилницима институционалних арбитража (на пример, Арбитражним правилником Међународног арбитражног суда Међународне трговинске коморе из Париза).

понашања странака постојала посредна сагласност да се спорови у вези са различитим наруцбинама решавају у једном поступку. Такође, додатни критеријум који се сматрао неопходним је компатибилност арбитражних клаузула. Други су сматрали да је то сасвим небитно и да једино треба утврдити да је документ *Terms of Reference* за први спор потписан (што и није било спорно међу странкама). Након утврђивања да арбитражно веће може да одлучује о припајању додатног тужбеног захтева, било је неопходно да арбитражно веће утврди да ли постоји објективно оправдање да се води јединствен поступак за оба тужбена захтева ослањајући се на услове које прописују Арбитражна правила Међународне трговинске коморе (МТК), чија је примена уговорена, и потписани *Terms of Reference*. Ти услови су: чињенична и правна повезаност између предмета спора, благовременост истицања новог захтева и, коначно, оцена да би вођење јединственог поступка допринело значајној уштеди у времену и смањењу трошкова који би странке имале.

Што се тиче супсидијарно истакнутог процесног захтева односно захтева да арбитражно веће споји поступке, проблематика је била нешто другачија. Први део проблема се тичао питања да ли странке могу својом арбитражном клаузулом да овласте арбитражно веће да одлучује о спајању поступака, будући да Арбитражна правила МТК прописују да је за то овлашћена арбитражна институција (Међународни арбитражни суд МТК – енг. *International Court of Arbitration – ICC Court*). Дакле, тимови морају да аргументују да ли је такво дерогирање арбитражних правила уопште могуће уговорити. Наравно, поред питања ко одлучује о томе, било је неопходно одговорити на питање да ли је то сврсисходно, при чему је аргументација била битно слична претходном процесном захтеву тужиоца. Због тога, тимови су морали да разматрају питање да ли су испуњени услови за спајање поступака који Општи уговор и Арбитражна правила МТК прописују. Наиме, Општи уговор је указивао на значај околности да су наруцбине закључене на основу Општег уговора, да постоје заједничка чињенична и правна питања и, коначно, да постоји опасност од настанка контрадикторних арбитражних одлука и обавеза странака у случају вођења паралелних арбитражних поступака. С друге стране, Арбитражна правила МТК су указивала на критеријуме које треба узети у обзир у оваквим ситуацијама, као што су: постојање консензуса, постојање истих или макар компатибилних арбитражних клаузула, да ли је друго арбитражно веће већ формирано и коначно да ли оба спора настају из истог правног односа.

Процесни део случаја је захтевао од тимова да се позабаве дефинисањем различитих, често апстрактних правних стандарда, и за-

право да добро познају материјално право односно знања која се тичу Бечке конвенције.

Материјални део спора тицао се одговора на питање ко сноси одговорност за уплаћивање новца на погрешни банковни рачун односно банковни рачун „хакера”. Продавац сматра да је купац морао да буде пажљивији приликом читања „мејла” који су „хакери” послали, те да би тако уочио да је у питању превара; поготово, јер је у то време ауто индустрија земаља из којих су странке била под великим ударом „сајбер” напада. Такође, тужилац сматра да је купац морао у случају било какве сумње да контактира продавца, поготово јер је био у питању износ од 32.000.000 САД \$, што је уједно била једна од највећих трансакција између странака. Коначно, чак и када би се добронамерније гледало на грешку купца, продавац сматра да обавеза није испуњена док њему не пристигне дуговани износ на банковни рачун.

Купац, с друге стране, сматра да је продавац морао да га обавести о „сајбер” нападу. Наравно, експлицитно дефинисана дужност обавештавања о „сајбер” нападима не постоји, барем не у оваквом контексту. Међутим, купац покушава посредно да докаже да та обавеза ипак може да се изведе различитим методима тумачења Бечке конвенције. Наиме, ако би се недостатак овакве одредбе третирао као *унушрашња* празнина, онда би требало применио принцип савесности и поштења (*good faith*). То питање је, међутим, било нарочито спорно, пре свега због тога што *common law* системи, из којих многи такмичари и арбитри потичу, овај институт не признају. С друге стране, ако би се околност третирао као *сиољашња* празнина односно да писци Конвенције намерно нису уредили такав сценарио, тада би она била попуњена одредбама меродавног уговорног права (у конкретном случају, дошло би до примене института дужности међусобне сарадње коју *UNIDROIT* принципи о међународним трговинским уговорима прописују, а што је уговорно право Медитеранеа и Екваторијане). Тужени се такође ослањао и на *mitigation principle* односно на обавезу продавца да предузме мере да смањи штету коју су могле да проузрокују последице „сајбер” напада, тако што би, између осталог, требало да о томе обавестио купца. Додатна отежавајућа околност за продавца је била та што су сви његови други пословни партнери, изузев купца, били обавештени о нападу. Међутим, та вест јесте била објављена у часопису на који је купац претплаћен. То купац није уочио (иако је вест избила у јавност пре исплате друге половине цене на погрешан банковни рачун). Још један од основа на којима су заступници купца заснивали своје аргументе је била екстериторијална примена

GDPR³ на тужиоца, будући да је GDPR био саставни део правног поретка Екваторијане (држава туженог). Директна последица тога би била да је продавац морао да обавести купца о „сајбер” нападу, ако би се утврдило да је приватност физичких лица противправно нарушена услед чега су њихови лични подаци сазнати од стране неовлашћеног лица.

III. Припреме тима

Након дуготрајног процеса селекције који је садржао више фаза, изабран је *Vis Moot* тим Правног факултета за школску годину 2023/2024 у саставу: Александра Срдановић, Анастасија Радановић, Варја Вукчевић, Ива Поповић, Игор Муица, Нађа Гогић и Матија Чекановић.⁴

Тим је кренуо почетком октобра 2023. године са писањем тужбе и имао је рок до почетка децембра да је пошаље организаторима такмичења. Тим је морао да сачини до 35 страна правне аргументације са одговорима на четири постављена задатка. Служио се обимном литературом, која је била доступна захваљујући професорима и спонзорима тима. Међутим, тим је морао да се служи и судском и арбитражном праксом, као и аргументима из ванправних наука.

Након слања тужбе, тимови имају кратку паузу од недељу дана пре него што добију тужбу другог тима на коју морају да одговоре до друге половине јануара. На овогодишњем такмичењу београдски тим је одговарао на тужбу Универзитета Стетсон са Флориде и морао је да износи у одговору аргументе супротне у односу на оне тврдње и ставове за које се залагао претходна два месеца, пишући своју тужбу.

У припремама за усмени део такмичења (које је одржано крајем марта 2024. године у Бечу) тим је вежбао тако што је свакодневно организовао пробне рунде путем „онлајн” платформи за састанке са тимовима из свих крајева света (рунди је било и до четири дневно и трајале су у просеку око два сата). На овај начин такмичари су имали прилику да доживе симулацију оног што ће их дочекати у Бечу, али и да чују аргументе других тимова и коментаре туђих тренера на њихов досадашњи рад. Наравно, постојале су и пробе уживо (тзв. интерне

³ GDPR – *General Data Protection Regulation (EU) 2016/679*.

⁴ Поред професора, као главних тренера, у припреми овогодишње генерације такмичара учествовали су и млађи тренери: Марија Ралевић, искусан тренер, која је допринела обучавању неколико генерација такмичара са великим успесима, те Фани Спалевић и Марко Дошлић, прошлогодишњи финалисти и сада демонстратори на Правном факултету Универзитета у Београду.

рунде), где су се чланови тима делили у парове и имали симулацију арбитражног поступка са својим тренерима, а посећивали су их и алумнисти београдских *Vis moot* тимова из претходних генерација. Такође, тим су угостиле и београдске адвокатске канцеларије које су уједно и спонзори тима, те су студенти имали прилику да адвокати са вишегодишњим искуством провере њихово знање и укажу им на то у којим деловима свог наступа могу да се побољшају.⁵

Београдски тим је у овогодишњем такмичењу учествовао на три припремна турнира од којих је на једном и победио. Први од њих је био девети *AIA SAM Pre-Moot* који се одржао крајем јануара у Милану. У згради Арбитражне Коморе Милана тим је имао прилику да се суочи са тимовима Универзитета у Торину, Универзитета Бокони из Милана, Универзитета у Лозани и са тимом Париског института политичких наука (*SciPo*). Београдски тим је показао резултате својих напорних припрема и у конкуренцији од 14 тимова из 8 држава је заузео прво место.

Кроз пар недеља, крајем фебруара, београдски тим је отишао на двадесети јубиларни турнир у Минхену, познат под називом *All Munich Rounds*. Београдски тим се сусрео тимовима Универзитета у Фрајбургу, Универзитета Буцериус из Хамбруга, Универзитетом у Манхајму, Универзитета Дјук из Дурхама, Универзитета у Франкфурту и Универзитета у Хајделбергу.

Након ових, и многих других припремних такмичења, тимови из целог света окупе се управо на Правном факултету Универзитета у Београду где имају последње провере пред пут у Беч. Наиме, сваке године, већ 16 година, одржава се *Belgrade Open Pre-Moot* који важи за једно од најпопуларнијих припремних такмичења. Правни факултет Универзитета у Београду је ове године угостио чак 56 тимова из 24 државе. Иако рангирања на београдском турниру нема, домаћи тим је имао прилику да има рунду са тимовима: Свеучилишта у Загребу, Католичког универзитета „Петар Пазмањ” из Будимпеште, Универзитета у Оснабрику, Универзитета ФГВ из Рио де Жанеира, Универзитета у Питсбургу, Принц Султан Универзитета из Ријада, Универзитета у Сен Галену, Универзитета у Падови, Универзитета у Новом Јужном Велсу из Сиднеја и Универзитета у Буенос Аиресу.

---

⁵ Студенти су имали прилику да се сретну са са старијим колегама адвокатима чак осам пута. Канцеларије које су угостиле студенте ове године су биле: *MIM Law* (Михај, Илић, Милановић), Карановић и партнери, Моравчевић, Војновић и партнери, Петрикић и партнери, БДК адвокати, Никчевић и Капор, *Gecić Law* и Самарцић, Орешки, Грбовић.

IV. Успеси тима остварени у Бечу

Након пола године припрема, хиљаде студената је још једном стигло у Беч; придружили су им се многобројни стручњаци за арбитражно и међународно трговинско право, као тренери и арбитри.

У недељу дана такмичења дошао је до изражаја сав труд студената који су уложили у претходних шест месеци.

Финале такмичења у Бечу се одвија у две фазе. Најпре, сваки тим има четири усмене рунде (тзв. *general rounds*). Арбитражно веће у свакој рунди додељује бодове тимовима на основу њиховог наступа и показаног знања, тако што сваком говорнику којих је увек двоје (један за процесни, други за материјални део излагања) додељује између 50 и 100 бодова. Затим се сагледава просек освојених бодова свих тимова и најбоља 64 тима одлази у наредну фазу, познатију као „нокаут фаза” односно у елиминационе рунде.

Београдски тим се најпре суочио са Универзитетом Стетсон са Флориде, Универзитетом у Хамбургу, Универзитетом Харвард и Универзитетом Шјамен. Након четири дана у овој фази, стигле је вест да се београдски тим квалификовао у „нокаут фазу”. Међутим, те исте вечери, тим се суочио са Универзитетом Буцериус из Хамбурга који је, након феноменалне рунде, однео победу. Супарници београдског тима су поставили са низом победа и сусрели се са домаћим тимом Универзитета у Бечу у финалу. Универзитет Буцериус је успео да освоји и коначну победу над Универзитетом у Бечу и постане шампиони усмених рунди 31. *Vis Moot* такмичења.⁶

Након проглашавања победника, проглашавани су тимови који су написали најбоље тужбе и одговоре на тужбу, као и говорници који су најбоље оцењени у конкуренцији од 378 тимова током прве фазе усмених рунди. Иако се може рећи да београдски тим можда није имао много среће са жребом у „нокаут фази”, квалитет рада и наступа београдског тима потврђен је тиме што је освојио *Honourable mention* награду за тужбу и одговор на тужбу. То значи да су поднесци београдског тима били у 5% најбољих тужби и одговора на тужбу на целом такмичењу. Поред тога, студенткиња Варја Вукчевић је освојила *Honourable mention* и била проглашена за једног од 5% најбољих говорника у конкуренцији

---

⁶ Чланови арбитражног већа које је заседало у финалу били су: председница Међународног арбитражног суда МТК Клаудија Саломон, професор Клаудио Финкелштајн и доц. др Милена Ђорђевић, са Правног факултета Универзитета у Београду, која је, такође, члан Суда МТК.

од преко 600 такмичара који су испунили услов да се кандидују за ову награду.⁷ Београдски тим је први пут у својој историји освојио награду у све четири категорије и тако постао део 1% тимова који су то постигли на овогодишњем *Vis Moot* такмичењу. У конкуренцији од 374 тимова, поред београдског тима, то су једино постигли тимови Универзитета у ХанOVERу, Универзитета у Сиднеју и Сингапурског универзитета за менаџмент.

V. Закључак

И овогодишња генерација београдског тима постигла је на *Vis Moot* такмичењу изванредан успех и достојно представила свој Факултет, Универзитет и земљу. Стандард досадашњих учешћа на такмичењима је очуван и подигнут на још вишу лествицу.

О предностима одласка на *Vis Moot* такмичења би могла књига да се напише, иако већ неколико и јесте написано. Међутим, о значају такмичења и учешћу наших студената права на њему сведочи алумни заједница београдског тима у којој бивши такмичари, и сада остварени појединци, од којих су се неки одважили за ову авантуру пре више од две деценије, упркос свим животним и пословним обавезама одлучују да остану активно ангажовани у животу београдског тима и мисији стварања квалитетних младих људи и правника.

На крају овог извештаја, као члан овогодишње генерације београдског тима, морам да подвучем неколико ствари.

У припремама за такмичења и на самом такмичењу упознали смо колеге и стекли пријатеље из сваке временске зоне, културног подручја и краја света. Марљиво смо, радећи сваког дана, обезбедили себи пут до Беча и до свих признања и награда које смо примили. Последњи валцер који смо у Бечу заиграли, вредан аплауза, није нам донео само награде и признања; припремајући се, постали смо велики пријатељи, стекли смо не само вештине и знања која ће нам помоћи да се обликујемо у квалитетне младе правнике, већ и животно искуство и драге успомене које никад нећемо заборавити. А не тако давно, били смо само група збуњених студената.

Успех не бисмо постигли да није било професора и тренера који су један и по семестар несебично радили на нашим припремама. Од великог значаја за наш успех је допринос Адвокатске коморе Србије и

---

⁷ Услов за кандидовање за ову награду је био да је такмичар наступао макар једном у улози тужиоца и једном у улози туженог током прве фазе усмених рунди.

Адвокатске коморе Београда, Привредне коморе Србије, Правног факултета, адвокатских канцеларија и пријатеља тима који су нам помогли да тај пут стварамо, али и да њим безбрижно корачамо.⁸

Igor Muidža

Fourth year bachelors student,
Faculty of Law, University of Belgrade

SUCCESS OF SERBIAN STUDENTS AT THE INTERNATIONAL
COMPETITION „WILLEM C. VIS INTERNATIONAL COMMERCIAL
ARBITRATION MOOT”

Summary:

The author presents the success the students of the Faculty of law – University of Belgrade have achieved at the 31st international competition in solving cases and simulating the arbitral procedure in the field of arbitration law and the Vienna Convention on the International Sale of Goods.

Keywords: Vis Moot, international student competition, arbitration law, international trade law, Faculty of law University of Belgrade

---

⁸ Списак пријатеља београдског тима се не завршава са адвокатским канцеларијама које су студенти посетили, већ њега свакако чине и адвокати: адвокат Мирослав Стојановић, Исаиловић и партнери, АК МЛБ (Микијељ, Јанковић и Богдановић), АК ЈПМ (Јанковић, Поповић, Митић и партнери), АК НКО (Николић и Оташевић), *Harrisons Solicitors*, АК ОМ & партнери (Милуша, Окиљевић и партнери), Димитријевић и партнери, АК Тодоровић, АК Ђорђевић и Милутиновић, *Andrić Law*, КСЕЛ адвокати, *NST LAW/Stanković&Partners*, Матковић и партнери, АК *Four Legal* (Јелачић, Буквић, Звијер, Томашевић), АК СЂС (Станков, Ђулинац, Станков), Мраковић, Марковић и партнери, адвокат Стефан Антонић, *BIT Law* (Бакалаја, Игрић, Тинтор), Радовановић, Стојановић и партнери, ТСГ адвокати, Мотика и партнери, Прица и партнери, АК Доклестић, Репић и Гајин, *DNVG Attorneys*, Блечић и партнери, *JSP Law* (Јоксовић, Стојановић и партнери), Вуковић и партнери, *Petrović Legal*, извршитељ Марко Вукићевић, Енергопројект Ентел, *HTEC Group* и *Pepsi Co.*

Датум пријема рада: 15. август 2024.

Датум прихватања рада: 30. август 2024.

ТИП РАДА: ИНФОРМАТИВНИ ПРИЛОГ

УДК 347.412:654.153(497.11)"1900"(049.32)

Др Мирослав Пауновић

адвокат из Београда*

ТЕЛЕФОНСКИ РАЗГОВОРИ И ЊИХОВЕ ПРАВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ

**Представљање чланка из „Бранича” број 7 и 8 од 16. априла 1900.
године (репринт)**

Законом од 3. децембра 1898. године установљен је у Србији телефон као саобраћајно средство. Тим поводом, „Бранич” је, у броју 7 и 8 од 16. априла 1900. године, приказао ову нову појаву и њено законско регулисање са становишта „приватног и трговачког саобраћаја”. У чланку се (из пера аутора који је потписан иницијалима М. Ст. М. [Марковић Ст. Милан]) анализирају неке типичне ситуације у закључивању уговора и поставља се питање „каква нам јемства даје телефон за исправну изјаву наше воље са једне стране и исправно прихватање или неприхватање наше изјаве са друге стране”, те „какве правне обавезе наступају у саобраћају за онога, који телефон има и њиме се служи ...”. Назначена проблематика се даље разлаже с позивом на правне ауторитете из иностранства и приказом судске праксе из земаља које су телефон увеле пре Србије.

Овај интересантан детаљ из историје „Бранича” показује да у адвокатској професији, а и у широј правничкој јавности, сваки технички напредак отвара нова питања која ваља разрешити у пракси. Тако је било и пре 124 године, па се наставило, на пример, после увођења телепринтера, телефакса и електронске комуникације (довољно је подсетити се расправа о томе када је понуда дата односно примљена уз коришћење неког од ових средстава, да ли је уговор закључен између

---

¹ Електронска адреса аутора: paunovic.law@eunet.rs

одсутних или присутних страна итд.). Тако је и данас (што се огледа и у актуелној расправи о дometима и етичким, али посебно и правним изазовима вештачке интелигенције).

Пошто даје приказ законских решења о увођењу телефона - да, на пример, држава „не јамчи за тачност телефонских саопштења” (члан 3) или да „држава оставља право говорницима да се на телефону сами уверавају о својој истоветности” (члан 5), аутор чланка истиче да је, по Закону, „зајемчена тајна и неприкосновеност садржине телефонских саопштења” (чланови 6 и 24), те да ће „службеници који повреде тајну” бити кажњени „по параграфу 117 крив. зак.” Дакле, још на крају XIX века су постојали разлози да се законски гарантује право на приватност комуникације и заштита овог права од злоупотреба „званичних лица”. Подсећање на тему којом се „Бранич” бавио пре више од једног века показује да расправе о питањима дејства техничких иновација на право не јењавају, али, и да, нажалост, то неодољиво асоцира да и данас долази до озбиљног нарушавања права на приватност комуникације и, шире, на слободу говора и то од стране државе односно њених службеника. Овим се отвара простор и ствара обавеза адвоката да стално раде на томе да се ове повреде спрече, а учиниоци санкционишу.

[Текст чланка из 1900. године преузет је са „сајта” Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић”, Београд, (<http://ubsm.bg.ac.rs/latinica/zbirka/novina/branic-1887-1941>), где су сабрана издања часописа „Бранич” од 1987. до 1941. године]

Miroslav Paunović, PhD
attorney at law in Belgrade

TELEPHONE CONVERSATION ANT ITS LEGAL CONSEQUENCES

– Presentation of article from „Branich” no. 7–8, 1900 (reprint)

ГОД. VII. БЕОГРАД I. и 16. АПРИЛА 1900. БРОЈ 7 и 8

БРАНИЧ

ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРЖАВНЕ НАУКЕ
ОРГАН УДРУЖЕЊА ЈАВНИХ ПРАВОЗАСТУПНИКА У СРБИЈИ

ИЗЛАЗИ :
1. и 16. сваког
месеца.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК :
МАРКО ТРИФНОВИЋ
ПРАВОЗАСТУПНИК.

УРЕДНИШТВО :
Дубровачка улица
број 18.

ТЕЛЕФОНСКИ РАЗГОВОРИ И ЊИХОВЕ ПРАВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Законом од 3. децембра 1898. установљен је у Србији телефон као саобраћајно средство, и чим се потпуно доврши мрежа, која се сада подиже у нашој престоници, наступиће и његова општа употреба и у приватном саобраћају.

Нема сумње да ће се наш свет служити телефоном у многим односима и пословима, и да ће он бити важно средство за преговоре, нарочито у трговачким и берзанским пословима.

Како се телефонски разговори и споразуми, с једног места на друго, врше живом речи, говором, оправдано је питање, каква нам јемства даје телефон, за исправну изјаву наше воље са једне и исправно прихватање или неприхватање наше изјаве са друге стране, или другим речима, какве правне обвезе наступају у саобраћају за онога, који телефон има и њиме се служи, и како — нарочито у трговачком саобраћају — стоји ствар онда, кад трговачки помоћници, млађи и т. д. примају и дају изјаве, које се тичу трговине и радње.

Замислимо случај, да се неко лично из своје радње обрати телефоном на Српску Кредитну Банку, споразуме се и закључи са њоме куповину хартија или валуте. Може ли он посумњати, да при његовој одређеној и јасној изјави, лице, које му је из Банке телефоном одговорило, није било овлашћено, да даде изјаву у име Банке, може ли он дакле посумњати, да његова изјава

није прихваћена, да уговор није свршен, — или може ли се Банка сама из ма каквог узрока изговарати неким разлогом?

Наређења, која закон о телефону садржи у приватно-правном погледу, врло су оскудна и из њих неби могли добити одговора у оваком случају. Све што закон садржи, а тиче се појединаца, своди се на ова наређења:

да држава не јамчи за тачност телефонских саопштења (чл. 3.);

да она не даје накнаду за штете, које би могле произаћи по служби телефонских саопштења (чл. 4.);

да „држава оставља право говорницима, да се на телефону сами уверавају о својој истоветности“ (чл. 5.).

Кад томе додамо, да је зајемчена тајна и неприкосновеност садржине телефонских саопштења (чл. 6. и 24.) и да се службеници, који повреде тајну, казне по § 117. крив. зак. — онда смо изцрпili све, што је у закону од важности за приватан саобраћај.

Према тако оскудним наређењима самога закона, оправдано је дакле питање, какве правне последице могу наступити из телефонских разговора и преговора у приватном и трговачком саобраћају. Биће оправдано ако одговор на ово питање црпимо из разлагања чувенога професора D-г Ф. Мајлија, са универзитета у Цириху, којима објашњује и критику неке одлуке немачких судова, који су с тога, што телефон постоји у Немачкој већ више од десет година, и где је ова установа у великој употреби, имали прилике, да суде о правним пословима, који су вршени средством телефона.

Професор Мајли пише:¹⁾

I. Са позивом на аналогију чл. 50. Трг. Законика²⁾ донео је Земаљски Суд у Берлину под 18. Новембром 1889. ову одлуку:

„Овај помоћник у некој трговачкој радњи, који телефонску изјаву прими и на њу одговара, на основу свога положаја овлашћен је на то од господара трговине и њега тиме обвезује“. — Апелациони Суд у Брауншвајгу износи оваке разлоге: „Ко суделује установи телефонској, признаје тиме, да се (и ако у томе погледу нису

¹⁾ Deutsche Juristen Ztg. Бр. 23. 1898.

²⁾ „Ко је постављен у неком дућану или отвореном магацину или стоваришту робе, сматра се да је овлашћен, да врши продаје и примања, која се у таквом дућану, магацину или стоваришту робе обично врше“.

нужни нарочити законски прописи) подвргава извесним последицама, које се могу извести из фактичног постојања таке установе, или на таква фактичка вежбања на сопствени правац воље или изјаву воље... Без зазора може се изрећи, да онај, који у својој радњи држи телефон и који се њиме служи за саопштења по својој радњи, тиме свакојако прећутно признаје, да се за време радних часова нико непозван неће служити телефоном, тако да свака друга трговина, која за време радних часова са овом првом у телефонски саобраћај ступа, може претпоставити да се нико неће служити телефоном без овлашћења његовог сопственика.

У некој парници претресано је пред судовима у Берлину друго једно питање, које стоји с овим у вези. Ствар је у овоме; Један берлински трговац закључио је са неком хамбуршком фирмом посао, по коме би ова фирма била дужна да извесну робу преда у Берлину најдаље до 1. Августа, јер се после тога времена не би могла употребити. Роба је на време послата шпедитеру у Берлин и стигла је тамо 29. Јула. Тога дана позвао је један службеник (К.) хамбуршке фирме берлинског трговца на телефон, и на телефону се појавио трговачки помоћник А. Овоме саопшти К. да је роба приспела већ у Берлин, али пошто се често догађа, да се довожење робе не изврши одмах тачно, то би требало да се ступи у везу са већ раније одређеним шпедитером. Службеник К. изјавио је, да је све разумео. Међутим код шпедитера није рекламирано, а кад је роба 2. Августа стигла, купац је одбио да је прими. Првостепени Суд одбио је тужбу за наплату куповне цене, а другостеп. суд је ову досудио. Тај је суд нашао, да је доказано да стоје тврђења К-а о садржини телефонских преговора, тим више, што се они доказују и исказом једнога сведока, који је разговор од почетка до краја слушао у најближој близини до К. Другостеп. суд овако разлаже:

„Помоћник А. вели истина да ништа није чуо о саопштењу доласка робе и о позивању да се са шпедитером ступи у везу. На другом саслушању признаје пак могућност да је нешто пречуо, јер му је у доба спорног телефонског разговора *оскудевало вежбање у телефонисању*, те можда завршетку разговора није поклањао довољну пажњу, јер је у исто доба имао посла у дућану. Баш ова последња околност објашњује, да је А. заборавио

на свој пристанак, јер је његова пажња била подељена, и са тога држи, да није свој пристанак ни дао. Ако је пак А., као што је суд изнео да је доказано, у име тужене стране дао свој пристанак, те је само због тога, што је у исто доба на више страна био у послу, заборавио, да своме шефу саопшти садржину телефонског разговора, или ако услед недовољне вештине у телефонисању није никако или није исправно разумео — то онда тужена страна не може изводити отуда никакво право за себе. *Кад се у својим трговачким пословима служи телефонским саобраћајем, онда се морала постарати за то да онај коме је она телефонисање поверила, не само довољно вештине и спреме за то има него се морала побринути и за то, да тај не буде у исти мах заузет толико другим пословима, да не може довољно пажње поклонити телефону*: у томе погледу има јој се се пребацити како у избору А., тако и та околност, што је овај у исто доба имао више послова, те није радила онако *пажљиво, као што треба да ради уредан трговац*. Тужена страна не може се дакле извињавати погрешкама, које су основане на тој кривици, него мора допустити, да се оно, што њеном погрешком није сазнала, сматра као да је она ипак сазнала. Тужена фирма не може се ни на то позивати, да телефон није довољно поуздано саобраћајно средство за саопштавање, и да се дотична фирма служила са овим неуредним средством; јер А. доказује, да су оном разговору, о коме је поглавито реч, раније већ претходили телефонски разговори о предмету који је сада у спору. Тиме је тужена страна признала сама, да је телефон *способно саобраћајно средство* за договор о спорном послу. Код тако доказаног стања ствари, могла је тужилачка страна претпоставити, да ће се тужена страна побринути о благовременом довожењу робе, јер је сама за то изјавила своју готовост. Приговор, који се оснива на тој околности, да је шпедитер по истеку 31. јула робу касно послао, — тај приговор противан је начелима о поштењу и вери у трговачком саобраћају, те за то се и не узима у обзир“.

II. Држим да неке од ових поменутих судских изрека нису исправне.

1. Не увиђам апсолутно, по коме се правноме основу може извести, да само фактичка приступљивост употребе телефона или могућност тога може оснивати правну

одговорност и дужност за накнаду за дате изјаве. Службеници у некој радњи у врло многим случајима су доведени у фактичан положај, да предузимају многе радње на место својих господара. Али било би са свим неразумљиво, да се свуда тражи одговорност господара. Они могу фалсификовати и меничне формуларе, који у бироу леже, или чекове; али ко ће за то просто тврдити, да у том случају господар одговара.

Ја не могу признати ни то, да у погледу општег саобраћаја постоји правна обвеза, да се телефонска справа мора нарочито чувати, и да се мора постарати за то, да га могу употребити само она лица, која могу дати изјаве правне обвезе. Било би сасвим непрактично и неприродно, кад би се тражила таква обвеза чувања телефонске справе. Тиме би се телефонска справа искључила за читав низ разговора, који су истина без сваког *правничког* значаја, али који су ипак важни за саобраћај. *Да би своје смеру одговорила, мора телефонска справа бити намештена баш на месту лако приступачном*, како би службеници, муштерије, укућани и т. д. могли лако са њоме по својој вољи оперисати.

Ако дакле какав службеник средством употребе телефона свога господара, изјаве за њега даје, или их прима и на њих одговара, то се у сваком поједином случају мора констатовати, да ли је за то, шта је радио, по своје целом положају био овлашћен или није. При томе се примењују са свим природно сва она наређења, која и у обичном правном саобраћају вреде, — подсећам на наређења о прокуристима, трговачким помоћницима и т. д. Али не разумем, да обичан калфа може свога господара просто за то обвезати што се телефоном служи. Та телефон није правничка справа, која једног неовлашћеног може претворити у овлашћенога.

Осим тога сваки зна, да је телефон скопчан са грешкама и злоупотребама; а ко у правном саобраћају тако ради, да би му могао безусловно поверовати, тај се или намерно сам обмањује или се уображава нешто, што се по зрелијем размишљању мора увидети да не стоји. Ако се дакле овде говори о поштењу при саобраћају или о *bona fides*, то се онда не сме мислити на то, да се власник некога телефона мора постарати за мере, како нико непозвани не би могао на њему одговарати, или да је он одговоран за невеште или небрежљиве слушаоце; на

против bona fides изискује у првоме реду, да се онај, који се телефоном служи, свагда сећа, да је цела телефонска справа непоузданог својства, и да не јемчи за правну гаранџију и личну надлежност неког службеника. У томе погледу, постоји извесна аналогија између телефона и телеграфа¹⁾ А § 120. грађ. зак. наређује :

„Изјава воље, која је за посредовање употребљеним лицем или установом неисправно достављена, може се под истим претпоставкама оспорити, као и (по §. 119.) погрешно дата изјава воље“.

Ово законско наређење довело је до решења у Немачкој царевини једно дотле много дискутовано питање из телеграфског права, — а и ја сам у своје доба дао своје мишљење за такво решење, које је затим и немачки највиши суд усвојио.

2. И о томе мислим не може бити говора, да шеф може држати само такве службенике, који су довољно вешти у телефонисању.

Чини ми се, да у томе постоји нека мала заблуда. Ко има телефон, тај не може признати целој публици право, да она држи, да он има способне и телефонски извежбане службенике. *Телефонска управа* мора се у интересу саобраћаја постарати за добро извежбане чиновнике и службенике, она може прописати, да исти мора имати добар слух, да не сме муцати и т. д. Али та својства не могу имати обични приватни људи, та од куда се може у обичном саобраћају то тражити од сваког телефонског абонента?

3. Нећу да пропустим а да не обратим пажњу и на то, да се доказивање о телефонским разговорима мора примити са извесним неповерењем, бар онда, кад сведок (као што обично бива) чује речи само једнога говорника, — слика коју он добија по природи је једнострана.²⁾

4. Нећу рећи, да ни у ком случају не би могла наступити одговорност власника телефонске справе. Али кад то бива, онда је то на основу споразума. Било би могуће да извесне трговине закључе уговорно јемством за телефонске разговоре — у пркос свима постојећим

¹⁾ в. мој чланак у Максимовићевом „*Праву*“ 1885. стр. 209—211.
М. Ст М.

²⁾ види: *Lesiona, Teoria delle prove nel diritto giudiziario civile italiano* III. (1898) рад. 506.

недостатцима и могућим злоупотребама. Али ја не увиђам, ко ће при здравој памети закључити такав уговор.¹⁾

Само да би се избегао неспоразум, хоћу на крају нарочито да споменем, да власник телефона мора ономе, који је посредством његовог апарата обманут, одмах, т. ј. чим за то дозна, јавити за то, ако неће да буде одговоран по општим правним правилима. Ћутање би се могло и морало сматрати као одобрење. У трговини и саобраћају неопходно добра вера и ред трговинског обрта захтевају, да се трећи, који би овим путем могао бити обманут, одмах обавести. Али та правна обвеза није последица телефонског саобраћаја, него је последица општег правног поретка.

М. Ст. М.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Уређивачки одобр часописа „Бранич” моли своје сараднике да текстове за објављивање достављају уважавајући следеће напомене:

I. Текстови не би требало да буду дужи од 16 страница. Страница треба да има 28 редова са око 66 словних знакова у реду, односно укупно око 29.500 знакова, фонт *Times New Roman* 12 pt.

1. Текст треба да буде писан на српском језику, ћирилицом, осим страних речи и речи на латинском језику, које се пишу латиницом и курзивом (коса слова, *Italik*).

2. Текст треба да садржи резиме (сажетак) испод наслова, са основним садржајем и резултатима рада, као и кључне речи (не више од 7 речи) на српском језику, а на крају такође резиме на једном од светских језика, са кључним речима на том језику. Резиме на српском и резиме на страном језику не треба да буду дужи од 20 редова.

3. **Наслов рада** пише се на средини, великим словима (фонт 14). **Наслови унутар рада** треба да имају следећи формат:

- *Први ниво наслова* – на средини; нумерација: римски број (на пример, I, II, III, итд.); прво слово велико, а остала мала.
- *Други ниво наслова* – на средини; нумерација: арапски број са тачком (на пример: 1, 2, 3. итд.); прво слово велико, а остала мала.
- *Трећи ниво наслова* – на средини, курзив; нумерација: мало слово азбуке са затвореном заградом [на пример: а), б), в), итд.]; прво слово велико, а остала мала.
- *Четврти ниво наслова*: на средини; нумерација: арапски број са затвореном заградом [на пример: 1), 2), 3), итд.]; прво слово велико, а остала мала.

Пример:

I. Напомене о ...

1. Основне поставке ...

а) Основни појмови ...

1) Терминологија ...

4. Име, презиме, академска титула и занимање аутора наводе се у левом углу прве стране изнад наслова; у пропратној фусноти, која се означава звездицом, наводи се организација у којој је аутор запослен и звање аутора. У пропратној фусноти треба написати и *e-mail* адресу аутора.
5. Рад се предаје у електронском облику. Уз рад треба доставити електронску адресу.
6. Уређивачки одбор задржава право да рад прилагоди јединственим стандардима уређивања и правописним правилима српског језика (односно страног језика на ком је сачињен сажетак рада).
7. Објављени и необјављени радови се не враћају.

II. Правила цитирања:

1) **Књиге** се цитирају на следећи начин: име и презиме аутора, наслов дела наведен курзивом, евентуално редни број издања, место издања, година издања, број стране (без додатака попут стр., ст. и сл.); уколико се наводи име издавача, пише се пре места издања.

Примери:

Марко Марковић, *Право ...*, 2. издање, Београд, 2017, 101.

John Johnson, *Law on ...*, 2nd edition, London, 2016, 101.

Када се цитира књига више аутора, њихова имена и презимена раздвајају се запетом.

Књига коју је неко лице приредило као уредник цитира се тако што се након његовог имена и презимена у загради наводи ознака „уредник“, односно одговарајућа ознака на језику на коме је књига објављена.

Код поновљеног цитата књиге наводи се прво слово имена аутора са тачком и презиме, након чега се додаје број стране.

Пример: М. Марковић, 102.

Када се цитира више књига истог аутора, код поновљеног цитирања наводи се прво слово имена са тачком и презиме, а потом се у загради ставља година издања, те број стране.

Пример: М. Марковић (2010), 202.

2) **Чланци** се цитирају на следећи начин: име и презиме аутора, отворени наводници, назив чланка, затворени наводници, назив часописа курзивом, број, година издања, број стране:

Примери:

Марко Марковић, „О неким питањима ...”, *Бранич*, бр. 3–4/2013, 69.
John Johnson, „Legal aspects of ...”, *Law Journal of ...*, Vol. 3, 2017, 101.

Када се цитира чланак више аутора, њихова имена и презимена се раздвајају запетом.

Чланак објављен у оквиру зборника радова или књиге, коју је неко друго лице приредило као уредник, цитира се на следећи начин: име и презиме аутора, отворени наводници, назив чланка, затворени наводници, назив зборника радова односно књиге курзивом, у загради ознака „уредник”, „редактор” и сл. (или одговарајућа ознака на страном језику – „editor” и сл.), име и презиме уредника, евентуално редни број издања, место издања, година издања, број стране.

Када се цитира један чланак одређеног аутора, код поновљеног цитирања се наводи прво слово имена аутора са тачком и презиме, а потом број стране.

Када се цитира више чланака истог аутора, код поновљеног цитирања се наводи прво слово имена са тачком, презиме, потом се у заграду ставља година издања, те број стране.

3) **Прописи** се цитирају на следећи начин: пун назив прописа, гласило у коме је пропис објављен курзивом, број гласила и година објављивања, скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.” и број одредбе.

Пример: Закон о ..., *Службени гласник РС*, бр. 11/2017, 10/2018, чл. 15 ст. 2.

Ако ће наведени пропис бити поново цитиран у раду, приликом првог цитирања се, после назива прописа, наводи скраћеница под којом ће се он даље наводити.

Пример: Закон о парничном поступку – ЗПП, *Службени листи РС*, ...

Члан, став и тачка прописа означавају се скраћеницама: „чл.”, „ст.”, „тач.”, а параграф скраћеницом „пар.”

Прописи на страном језику цитирају се на следећи начин: пун назив прописа преведен на српски језик, година доношења односно објављивања, отворена заграда, пун назив прописа на оригиналном језику курзивом, евентуално скраћеница под којим ће се пропис даље наводити, затворена заграда, скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.” или „пар.” и број одредбе.

4) **Извори са Интернета** се цитирају на следећи начин: име и презиме аутора односно организације која је припремила, назив текста, евентуално место и година објављивања, адреса Интернет странице курзивом, датум приступа страници, те број стране.

Приликом поновољеног цитирања извора са Интернета наводи се прво слово имена аутора са тачком и презиме аутороа односно назив организација која је припремила текст, назив текста и број стране.

5) Уколико се цитира податак са исте стране из истог дела као и у претходној фусноти, користи се латинична скраћеница *Ibidem*, курзивом, с тачком на крају (или реч *Исџо*).

Пример: Ibid. (или: Исџо.)

Уколико се цитира податак из истог дела као у претходној фусноти, али су различите стране, користи се латинична скраћеница *Ibid.* (или реч *Исџо*), наводи се број стране и ставља тачка на крају.

Пример: Ibid., 21. (или: Исџо, 21.)

6) Уколико се цитира текст са више страна које су тачно одређене, оне се раздвајају цртицом, после које следи тачка. Уколико се цитира текст са више страна које се не одређују тачно, после броја који означава прву наведену страну наводи се „и даље” с тачком на крају.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
347.9

БРАНИЧ : часопис за правну теорију и праксу Адвокатске
коморе Србије = Branič : Journal of Legal Theory and Practice
of the Bar Association of Serbia / главни и одговорни уредник
Мирослав Пауновић. – Н.с., год. 1, бр. 1 (јан.–март 1991)–.
– Београд : Адвокатска комора Србије, 1991– (Београд :
Службени гласник).
– 24 cm

Тромесечно.

ISSN 0353–9644 = Бранич (1991)

COBISS.SR-ID 20883970
